

ÖZGÜRLÜKTEN KAÇIŞ

Erich Fromm

Özgün Adı: *Escape from Freedom*
Payel Yayınları – 6. Baskı – Nisan 2011 – 234 Sayfa

Erich Fromm

Ruhbilimci, toplumbilimci, düşünür ve yazar Dr. Erich Fromm 1900'de, Frankfurt-am-Main'da doğdu. Heidelberg, Frankfurt ve Münih Üniversiteleri'nde ruhbilim ve toplumbilim okudu; 1922'de Heidelberg Üniversitesinden doktorasını aldı. Münih'te ruh hekimliği ve ruhbilim konularında çalışmalarını sürdürdükten sonra Berlin Ruh Çözümleme Enstitüsünde eğitim göreyerek burayı 1931'de bitirdi.

Dr. Fromm 1933'te Chicago Ruh Çözümleme Enstitüsü'nün çağrısı üzerine Birleşik Amerika'ya gitti. 1934'te Frankfurt Toplumsal Araştırma Enstitüsü'yle birlikte New York'a taşındı; 1938'e dek bu Enstitü'nün üyesi olarak kaldı. Sonra özel olarak çalışmaya başladı ve Columbia Üniversitesi'nde dersler verdi. 1946'da William Allonson White ruh hekimliği, Ruh Çözümleme ve Ruhbilim Enstitüsü'nün ilk kurucularından biri oldu. Yale, New York Üniversitesi, Bonnington College ve Michigan Devlet Üniversitesi'nde de dersler verdi. 1949'da Ulusal Özerk Meksika Üniversitesi'nde kendisine önerilen profesörlüğü kabul etti; Üniversite'deki Tıp Okulu'nun Lisans Üstü Bölümüne bağlı Ruh Çözümleme Bölümü'nü kurdu; 1965'te emekliye ayrıldıktan sonra burada kendisine onursal profesörlük önerildi. Dr. Fromm 1980 yılında uzun süredir yaşamakta olduğu İsviçre'de öldü.

ARKA KAPAK

Çağdaş insan için özgürlüğün anlamı nedir? İnsan neden kendi özgürlüğünü diktatörlerin eline bırakmakta ve bir robot gibi yaşamaya razı olmaktadır?

Özgürlüğüne sahip çıkamayan insan, biyolojik olarak bir canlı olmasına karşın, ruhsal açıdan bir robot gibidir. Zihinsel ve coşkusal yetenekleri körelmiştir, canlı değildir artık. Yeni ve kalıcı hiçbir şey üretemez. Yaşama karşı tam bir açlık içinde olmasına karşın uzak durur ondan, kaçır. Çünkü davranışları ve kararları kendisine ait değildir. Onu dışındaki güçler yönlendirmektedir. Hoşnutluk ve iyimserlik maskesinin altında mutsuz ve endişeli bir insan gizlidir.

Çağdaş toplumlarda birey, kendi yazgısıyla baş başa bırakılmakta bu da kendisine korku ve güçsüzlükten başka bir şey getirmemektedir. Kendini içinde yaşadığı dünyadan ve toplumdan soyutlanmış duyan bireyler gittikçe çaresizleşerek yeni diktatörlüklere, totaliter yönetimlere verimli bir zemin oluşturmaktadırlar.

İşte Dr. Fromm, bu çok önemli konuyu bilimsel yöntemlerle inceleyerek, herkesin anlayacağı bir dille gözler önüne sermektedir.

İnsanın doğuştan getirdiği ve vazgeçilmez haklarından başka hiçbir şey değişmez değildir.

Thomas Jefferson

ÖNSÖZ

Toplumsal sürecin temel nesnesi bireydir, onun arzuları ve korkuları, tutkuları ve düşünceleri, iyilikte ve kötülükte bulunma istekleridir. Bireyi anlamak için onu, belli bir kalıba döken kültürün kapsamı içinde görmek zorunda olduğumuz gibi, toplumsal sürecin dinamiğini anlamak için de bireyde işleyen ruhsal-mantıksal süreçlerin dinamiğini anlamak zorundayız. Bu kitap, kendisine güvenlik verirken onu sınırlayan bireysellik öncesi toplumun bağlarından kurtulmuş olan çağdaş insanın, kendi bireysel beninin gerçekleştirilmesi yani, zihinsel, coşkusal, duyusal gizilgüçlerin anlatımını ortaya koyması şeklindeki olumlu anlamda özgürlük kazanmadığını öne sürmektedir. Özgürlük, ona bağımsızlık ve ussallık getirmiş olmasına karşın, onu soyutlanmış ve dolayısıyla kaygılı ve güçsüz kılmıştır. Bu soyutlanma dayanılmaz bir durumdur; bunun karşısındaki seçenekse, bu insanı ya özgürlüğünün yükünden kaçarak yeni bağımlılıklara ve boyun eğmelere sığınmak ya da insanoğlunun tekliği ve bireyselliği temeline dayalı olumlu özgürlüğün tam anlamıyla gerçekleşmesi yönünde ilerlemek durumunda bırakılmaktadır. Gerçi bu kitap, bir tahminden çok bir tanı - bir çözümünden çok bir çözümleridir, ama kitapta varılan sonuçlar, gidişatımızı etkileyici niteliktedir. Çünkü totaliter güçlere karşı zafer kazanmak amacıyla herhangi bir etkinlikte bulunmak için, özgürlükten totaliterce kaçmanın nedenlerini anlamak gerekmektedir.

Özgürlükten Kaçış, insanın, pek çok tehlikeyle karşı karşıya olmasına karşın, kendisini güvenlikte ve korunmuş hissettiği ortaçağın çökmesinin, insanda yarattığı kaygı görüngüsünün bir çözümleridir. İnsanoğlu, yüzyıllar

süren mücadeleden sonra, aklından hayalinden geçmeyen bir maddi servet oluşturmayı başardı; dünyanın bazı yerlerinde demokratik toplumlar oluşturdu, ve yakınlarda, kendisini yeni totaliter yönetimlere karşı savunmada zafere ulaştı; bütün bunlara karşın, *Özgürlükten Kaçış*'taki çözümlemede açıklanmaya çalışıldığı üzere, çağdaş insan hala kaygılı; özgürlüğünü çeşit çeşit diktatöre teslim etmeye doğru gidiyor; ya da kendisini makinenin küçücük bir çarkına dönüştürmüş, karnı tok, sırtı pek, ama özgür bir insan değil de bir robot haline gelerek bu özgürlüğü yitirmek yönünde ilerletiliyor.

Aradan yirmi beş yıl geçtikten sonra sorulacak soru, bu kitaptaki çözümlemenin dayandırıldığı toplumsal ve ruhbilimsel eğilimlerin varlığını sürdürüp sürdürmediği, ya da yok olmaya yüz tutup tutmadığıdır. Bu son çeyrek yüzyılda, insanoğlunun özgürlükten korkması, kaygı içinde bulunması ve bir robot haline gelmeye istekli bulunması için gerekli nedenler varlıklarını sürdürmekle kalmamış, büyük ölçüde artmıştır. Bu konuyla ilgili en önemli olay, atom enerjisinin keşfi, ve bunun bir imha silahı olarak kullanılabilmesidir. İnsan ırkı, tarihte daha önce hiçbir zaman toptan yok olma, üstelik de, tümüyle kendi sayesinde yok olma olgusuyla karşılaşmış değildir.

Nükleer devrimden başka siberetik devrim de yirmi beş yıl önce pek çok kişinin tahmin edebileceğinden daha hızlı gelişti. İnsanın yalnızca fiziksel enerjisinin —bu durumda insan elinin ve kolunun— değil, beyninin ve sinirsel tepkilerinin de yerlerini makinelere bıraktığı ikinci sanayi devrimine girmekteyiz. Birleşik Devletler gibi en gelişmiş sanayi ülkelerinde, giderek artan yapısal işsizlik tehlikesi yüzünden yeni kaygılar gelişmekte; insanoğlu, yalnızca dev kuruluşlar görüngüsünün değil, kendisinden çok daha hızlı ve çoğu kez daha doğru düşünen ve nerdeyse kendi düzenini kendisi kuran bilgisayarlar dünyası görüngüsünü karşısına aldığı anda kendisini daha da küçük hissetmekte. Yok olacağı yerde artan bir başka tehlike daha var: nüfus patlaması. Bu durumda da insansal gelişmenin bir ürünü olan tıbbi başarılar, özellikle gelişmemiş ülkelerde öylesine büyük bir nüfus artışı yarattı ki, maddi üretimdeki artış, artan insan sayısına zar zor ayak uydurabiliyor.

İnsanların büyük çoğunluğu bağımsız olma, akılcı, nesnel olma olgunluğuna henüz erişemediler. İnsanoğlunun kendisiyle baş başa olduğu, kendisinin dışında, yaşama anlam verecek hiçbir yetkenin bulunmadığı olgusunu kabullenmek için mitlere ve tanımlara gerek duyuyorlar. İnsanoğlu usdışı yıkıcılık tutkularını, nefret, kıskançlık, öç alma duygularını bastırıyor, yetkeye, paraya egemen devlete, ulusa tapıyor; öte yanda insan ırkının büyük tinsel liderlerinin, Buda'nın, peygamberlerin, Sokrates'in, İsa'nın, Muhammed'in öğretilerine sahte bir bağlılık gösteriyor — bu öğretileri bir batıl inançlar ve putperestlik ormanına dönüştürmüş bulunuyor. İnsanlık zihinsel-teknik alandaki aşırı olgunlukla coşkusal gerilik arasındaki bu uyumsuzluktan dolayı kendi kendini yok etmekten nasıl sakınabilir?

Görebildiğim kadarıyla bunun yalnızca bir yanıtı var: Toplumsal var oluşumuzun belli başlı olgularının giderek daha fazla bilincine varmak, onarılmaz çılgınlıklar yapmamızı engellemeye, nesnellik ve sağduyumuzu biraz arttırmaya yetecek bir bilinçliliğe ulaşmak. Yüreğin çoğu çılgınlıklarını ve onların imgelemimizle düşüncelerimiz üzerindeki yıkıcı etkisini tek bir kuşakta yok etmeyi bekleyemeyiz; insanoğlunun kendisini yüz binlerce yıllık bir insan-öncesi tarihten söküp çıkarması için bin yıl geçecek belki. Ama şu kritik dönemde, kavrayıştaki —nesnellikteki— küçücük bir artış, insan soyu için ölüm ile yaşam arasındaki fark kadar önemlidir. Bu nedenle, bilimsel ve dinamik toplumsal bir ruhbilimin geliştirilmesi, yaşamsal önem taşımaktadır. Fizik ve tıptaki gelişmelerden kaynaklanan tehlikelere karşı korunmak için toplumsal ruhbilimde gelişme gereklidir.

Erich Fromm

I. BÖLÜM ÖZGÜRLÜK — BİR RUHBİLİMSEL SORUN MU?

Toplumsal gelişmenin, yolunda hızla ilerlemekte olduğu hedef, insanoğlunun gizil güçlerinin tam anlamıyla anlatım bulmasıydı. Ekonomik liberalizm, siyasal demokrasi, dinsel özerklik ve kişisel yaşamda bireycilik, özgürlük özleminin anlatımı haline geldi: bunlar aynı zamanda insanoğlunu özgürlüğü gerçekleştirmeye daha çok yaklaştırıyor gibiydi. Bir bağın ardından bir diğeri koparıldı. İnsan, doğanın egemenliğini yaktı ve onun efendisi oldu: kilisenin egemenliğini, mutlakıyetçi devletin egemenliğini yaktı. *Dış egemenliğin ortadan kaldırılması*, o çok istenen ereğe —bireyin özgürlüğüne— ulaşmak için yalnızca gerekli değil, aynı zamanda yeterli koşul olarak görülüyordu.

İnsanoğlunun, yüzyıllar süren savaşımı sonucu kazandığını sandığı her şeyi yokumsayan yeni sistemlerin ortaya çıkması için yalnızca birkaç yılın geçmesi gerekiyordu. İnsanların toplumsal ve kişisel yaşamlarını tümüyle ve de etkin olarak denetimi altına alan bu yeni sistemlerin özü, bir avuç insan dışında herkesin, kendilerinin denetleyemedikleri bir yetkeye boyun eğmelerine dayanıyordu.

İnsan özgürlüğü düşmanlarının hangi simgeyi seçtikleri de önemli değil; özgürlük, anti-faşizm uğruna saldırıya uğradığında, düpedüz faşizm uğruna saldırıya uğradığı zamankinden daha az tehlikeye girmiş değildir. Bu hakikat, John Dewey tarafından çok güçlü bir şekilde dile getirilmiştir, dolayısıyla, düşünceyi, onun sözleriyle aktarıyorum: *“Demokrasimizin karşı karşıya bulunduğu tehlike, yabancı totaliter devletlerin varlığı değildir— yabancı ülkelerde, Lider’e bağımlılığa zafer kazandıran ve kendi kişisel davranışlarımızda ve kurumlarımızda var olan koşullar, en ciddi tehlikeyi oluşturmaktadır. Bu durumda savaş alanı da, kendi içimizde ve kendi kurumlarımızda bulunmaktadır.”*

Faşizmle savaşmak için onu anlamak zorundayız. İyimser hayallerin bize bir yarar olmaz. İyimser görüşler dile getirmekse, bir Kızılderili yağmur dansı kuttöreni kadar yetersiz ve yararsız olacaktır. Faşizmin boy göstermesine ortam hazırlayan ekonomik ve toplumsal koşullar sorunundan başka, anlaşılması gereken bir insansal sorun da var. Bu kitabın amacı, çağdaş insanın kişilik yapısında bulunan ve faşist ülkelerde onu özgürlüğünden vazgeçirten etmenleri, kendi halkımız arasında da milyonlarca insanda çok belirgin bir şekilde varlık gösteren dinamik etmenleri çözümlenektir.

Orta sınıf bir önceki siyasal ya da dinsel yöneticilerin iktidarını yıkmada başarıya ulaştıkça, insanlar doğaya egemen olmada daha büyük adımlar atmışlar ve daha çok sayıda milyonlarca birey ekonomik bağımsızlığına kavuştukça, daha çok sayıda insan, dünyayı ussal bir dünya ve insanı, temel ussal varlık olarak görmeye başlamıştır. İnsan doğasının karanlık ve şeytansı güçleri, ortaçağların ve hatta tarihin daha da eski dönemlerinin sayfalarında bırakılmış, bu güçler, bilgisizlikle, ya da hain kralların ve rahiplerin kurnaz entrikalarıyla açıklanmıştır.

Faşizm iktidara geldiğinde, insanların çoğu, gerek kuramsal ve gerek pratik açıdan hazırlıksızdı. İnsanoğlunun böylesine derin kötülük eğilimleri, böylesine büyük iktidar hırsı, zayıfın haklarını böylesine yok sayma eğilimi, ya da böylesine büyük bir boyun eğme özlemi taşıdığına inanamıyorlardı.

Freud, ilgileri, insan davranışının bazı bölümlerini oluşturan usdışı ve bilinçdışı güçlerin gözlenmesi ve çözümlenmesine yöneltmede kendisinden önce gelen herkesten daha derinlere indi. O ve onun çağdaş ruhbilimdeki izleyicileri çağdaş usçuluğun varlığını göz ardı ettiği bir olguyu, insan doğasının usdışı ve bilinçdışı bölümünü örten perdeyi kaldırmakla kalmadılar; bu usdışı görüngünün, belli yasalara uyduğunu, dolayısıyla ussal olarak anlaşılabilirliğini gösterdiler. Freud bize düşlerin dilini anlamayı, insan davranışındaki usdışılıklardan başka ruhsal, bedensel belirtileri de kavramayı öğretti. Bireyin bütün bir kişilik yapısı gibi bu usdışılıkların da, kişinin, dış dünyada ve özellikle de erken çocukluk çağında yaşadığı etkilere gösterdiği tepkiden oluştuğunu ortaya koydu.

Freud, insan doğasının kötülüğünü savunan geleneksel öğretilerden başka, insanla toplum arasında bir temel karşıtlık olduğu yönündeki geleneksel inancı da kabul etmiştir. Ona göre insan, temelde toplum karşıtıdır. Toplum, onu ehlileştirmeli biyolojik —ve dolayısıyla yok edilmesi olanaksız— dürtülerin şu ya da bu şekilde dolaysız olarak doyurulmasına izin vermelidir, ama toplumun asıl görevi, insanın temel tepilerini arıtmak ve bunları ustaca denetlemektir. Toplumun doğal tepileri bu şekilde baskı altına almasının sonucu olarak mucizevi bir durum ortaya çıkar: baskı altına alınan itkiler, kültürel açıdan değer taşıyan ve gerçekleştirilmesi şiddetle arzulanan özlemlere dönüşür ve insanın kültür temeli haline gelir. Baskının uygarlaşmış davranış haline gelmesi sonucunu yaratan bu garip dönüşüm için Freud, yücelme sözcüğünü seçmiştir. Baskı, yücelme yetisinden daha fazlaysa bireyler sinir hastası olmakta ve baskının azalmasına izin vermek gereği doğmaktadır. Ancak genelde, insan itkilerinin doyurulmasıyla kültür arasında çelişkili bir ilişki söz konusudur: baskı arttıkça kültür (ve de sinirsel rahatsızlıklar tehlikesi) artar. Freud’un kuramına göre bireyle toplum arasındaki ilişki temelde durağandır: birey hemen hemen aynı bireydir, ancak toplumun, doğal dürtülerine daha büyük baskı yaptığı (ve dolayısıyla daha fazla yücelmeyi zorunlu kıldığı), ya da daha fazla doyuma izin verdiği (yani kültürü feda ettiği) oranda değişebilir.

Freud, daima bireyi başkalarıyla ilişkisi içinde ele alır. Ancak Freud'un anlattığı bu ilişkiler, kapitalist toplum bireyine özgü olan, kişinin başkalarıyla ekonomik ilişkileri olgusuna çok benzer. Her bir kişi her şeyden önce başkaları ile işbirliği içinde değil, bireysel olarak, yaptığı işin getirebileceği tehlikeleri tek başına göğüslemeyi göze alarak, kendisi için çalışır. Ama kişi, bir Robinson Crusoe değildir; müşteri gibi, işçi ya da işveren gibi başka kişilere gereksinimi vardır. Satın almak ve satmak durumundadır; almalı, vermelidir. Meta pazarı olsun, emek pazarı olsun, bu ilişkileri pazar düzenler. Dolayısıyla, her şeyden önce yalnız ve kendine yeterli olan birey, bir araç olarak, satın alma ve satma aracı olarak başkalarıyla ekonomik ilişkiye girer. Freud'un insan ilişkileri kavramı da temelde aynıdır: Birey, biyolojik olarak doğuştan sahip olduğu ve doyurulmak gereksinimi içinde bulunan itkilerle baştan ayağa donanmış görünmektedir. Bunları doyurmak için, birey, diğer "nesnelere" ile ilişkiye girer. Dolayısıyla diğer bireyler, her zaman için kişinin amacına ulaşmada kullanılan araçtır, amaç dediğimizde, bireyde, başkalarıyla temasa geçmeden önce doğan yoğun isteklerin doyurulmasıdır. Freud'un anlattığı anlamda insan ilişkileri alanı, pazara benzemektedir — biyolojik olarak var olan gereksinimlerin doyurulması yönünde yapılan bir değiş tokuştur bu ve bu değiş tokuşta, bir başka bireyle olan ilişki, hiçbir zaman için bir amaç değil, her zaman için bir araçtır.

Bu kitapta sunulan çözümleme, Freud'un görüşünün tersine, ruh- bilimin temel sorununun, şu ya da bu güdüsel gereksinimin doyurulması ya da ortadan kaldırılması sorunu olmadığı, bireyin dünyayla belli bir anlamda ilişkili bulunması sorunu olduğu varsayımına dayandırılmıştır; ayrıca da, insanla toplum arasında ilişkinin durağan bir ilişki olmadığı noktasından hareket edilmiştir. Bir yanda doğanın belli itkilerle donattığı bir birey, öte yandaysa, ondan apayrı, bu doğal eğilimleri doyuran ya da bastıran bir toplum diye bir şey yoktur. Açlık, susuzluk, cinsellik gibi bütün insanlarda ortak olan bazı gereksinimler vardır gerçi ama sevgi ve nefret gibi, iktidar hırsı ve boyun eğme arzusu, duyuşal zevkleri yaşama ya da yaşamaktan korkma gibi insanın kişiliğindeki farklılıkları oluşturan itkilerin hepsi de, toplumsal sürecin ürünleridir. İnsanoğlunun en güzel ve aynı zamanda en çirkin eğilimleri değişmez ve biyolojik olarak var olan insan doğasının bir parçası değildir, bunlar, insanoğlunu yaratan toplumsal sürecin sonuçlarıdır. Başka deyişle, toplumun yalnızca bir engelleyici, bastırıcı işlevi (gerçi bu da vardır ama) değil, aynı zamanda bir yaratıcı işlevi de vardır. İnsanın doğası, tutkuları ve kaygıları kültürel bir üründür; hatta insanoğlunun, yazılı şekline tarih dediğimiz sürekli çabalarının en büyük başarısı ve en önemli yaratısı, bizzat insandır.

İnsanın tarihteki bu yaratılış sürecini anlamak, toplumsal ruh- bilimin görevidir. ... Toplumsal ruhbilim, ister iyi, ister kötü olsun tüm yeni beceri ve deneyimlerinin ve yeni tutkularının nasıl varlık kazandığını açıklamak zorundadır.

Ama yalnız insan tarih tarafından değil, tarih de insan tarafından yaratılır. Bu çelişkili görünen durumun çözümü, toplumsal ruhbilimin alanını oluşturur. Bu alanda yapılacak iş, yalnızca tutkuların, isteklerin, kaygıların, nasıl toplumsal sürecin *sonucu* olarak değişip geliştiğini açıklamak değil, bu gelişmenin sonucu olarak belli formlara giren insan enerjisinin nasıl *toplumsal süreci biçimlendiren üretici güçler* haline geldiğini de göstermektir.

Değişmez bir insan doğası yoktur ama, insan doğasını sonsuz sayıda kalıba dökülebilen ve kendi ruh-bilimsel dinamiklerini geliştirmeksizin kendini her türden koşula uyarlayabilen bir şey olarak göremeyiz. İnsan doğası, tarihsel evrimin bir ürünüdür gerçi ama, doğuştan getirdiği belli mekanizmaları, yasaları bulunmaktadır ve bunların ortaya çıkarılması ruhbilimin görevidir.

"Durağan" uyarlanmayla, "devingen" uyarlanmayı birbirinden ayırmak yararlı olacak. Durağan uyarlanma dediğimizde, bütün kişilik yapısının değişmezliğini koruyan ve yalnızca yeni bir alışkanlığa uyarlanmayı dile getiren bir "kalıplara uyarlanma"dan söz ediyoruz. Çinliler gibi yemek yeme alışkanlığını bırakıp, Batılılar gibi çatal-bıçak kullanarak yeme alışkanlığı edinmek, bu türden bir uyarlanmaya örnek oluşturur. Amerika'ya gelen bir Çinli, kendini bu yeni kalıba uyarlar, ama tek başına bu uyarlanmanın, kişiliği üzerinde pek az bir etkisi vardır; yeni itkiler ya da kişilik özellikleri ortaya çıkarmaz.

Devingen uyarlanma derken, örneğin, bir çocuğun —tersini yapamayacak ölçüde korktuğundan— katı ve tehditkar babasının buyruklarına uyarak "uslu" çocuk haline gelmesiyle gerçekleşen uyarlanmadan söz ediyoruz. Çocuk, kendisini durumun gereklerine uyarlarken içinde bir şey olur. Babasına karşı yoğun bir

düşmanlık geliştirebilir — bunu dile getirmek ya da hatta bilincinde olmak bile çok tehlikeli olduğundan, bu düşmanlığı bastıracaktır. Ancak bu bastırılmış düşmanlık, dışa vurulmamış olmakla birlikte, onun kişilik yapısında devingen bir etmendir. Yeni kaygılar yaratıp daha da büyük boyun eğmeye yol açabilir; belli bir kişiye değil de daha çok genel olarak yaşama yöneltmiş belli belirsiz bir meydan okuma, bir karşı olma durumu yaratabilir. Burada da, birinci durumda olduğu gibi bir birey, kendisini belli dışsal koşullara uyarlamaktadır, ama bu kez, bu türden uyarlanma onun içinde yeni bir şey yaratmakta, yeni itkiler, yeni kaygılar uyandırmaktadır. Her sinirceli durum, bu devingen uyarlanmaya bir örnek oluşturur; bu, temelde, kendi içlerinde usdışı ve genel anlamda çocuğun gelişmesinde ve büyümesinde kötü etkileri olan (özellikle erken çocukluk çağındaki) dış koşullara bir uyarlanmadır. Gene aynı şekilde, toplumsal kümelerde güçlü, yıkıcı ya da sadistçe dürtülerin varlığı gibi nevrotik görüngüyle kıyaslanabilecek toplumsal-ruhbilimsel görüngüler de (bunlara neden nevrotik denmemesi gerektiği daha sonra tartışılacak) insanoğlunun gelişmesinde usdışı ve zararlı toplumsal koşullara devingen uyarlanmaya bir örnek oluştururlar.

İnsanlar arasındaki ayrımları oluşturan şiddetli arzular ve kişilik özellikleri, büyük ölçüde esnektir, kalıba sokulabilirler. Sevgi, yıkıcılık, sadizm, boyun eğme eğilimi, iktidar hırsı, umursamazlık, kendini soyutlama, kendini büyütme isteği, tutumluluk tutkusu, duysal zevkleri yaşama geçirme ve duysallıktan korkma, bu özelliklerdendir. İnsanda bulunan bu ve daha birçok şiddetli arzu ve korkular, belli yaşam koşullarına birer tepki olarak gelişmektedirler. Bunlar özellikle esnek değildir, çünkü bir kere bir insanın kişiliğinin bir parçası haline geldiler mi, kolayca yok olmaz, ya da bir başka itkiye dönüşmezler. Ama bireylerin, özellikle çocukluklarında, kendilerini içinde buldukları yaşam şekli bütününe uygun olarak şu ya da bu gereksinimi geliştirmeleri anlamında esnektirler. Bu gereksinimlerin hiçbiri, insan doğasında doğuştan var olan ve bütün koşullar altında gelişip doyurulmak durumunda olan özelliklermişçesine değişmez ve katı değildir.

Bunlardan farklı olarak, insan doğasının vazgeçilmez bir parçası olan ve zorunlu olarak doyurulmak durumunda bulunan başka gereksinimler, yani açlık, susuzluk, uyuma gereksinimi vb. gibi, insanın fiziksel yapısından kaynaklanan gereksinimler vardır. Bunların her biri için, doyurulmamanın dayanılmaz hale geldiği birer eşik vardır; bu eşik aşıldığında, gereksinimi doyurma eğilimi, çok güçlü, şiddetli bir istek niteliği gösterir. Bu fizyolojik olarak koşullandırılmış gereksinimler, kendini koruma gereksinimi kavramı içinde özetlenebilir. Bu kendini koruma gereksinimi insan doğasının, bütün koşullar altında doyurulmak isteyen ve dolayısıyla, davranışının en birinci itici gücünü oluşturan parçasıdır.

İnsandaki yaşama gereksinimi olsun, toplumsal dizge olsun, her iki etmen de temelde insanın birey olarak değiştiremeyeceği etmenlerdir ve bunlar, daha büyük esneklik gösteren o öteki özelliklerin gelişmesini belirleyen etmenlerdir.

Fizyolojik olarak koşullandırılmış gereksinimler insan doğasında mutlaka var olması gereken tek gereksinimler toplamı değildir. Gene aynı ölçüde zorunlu, bedensel süreçlerden değil, insanoğlunun yaşam ve yaşama biçiminin özünden kaynaklanan bir bölüm daha vardır: Bu, kişinin kendi dışındaki dünyayla bağlantılı olması gereksinimi, yalnızlıktan kaçınma gereksinimidir. Fiziksel açlık nasıl bedeni ölüme götürürse, tümünden yapayalnız ve soyutlanmış hissetmek de aynı şekilde insanın zihnini parçalanmaya götürür. Bu başkalarıyla ilişkili olmak, fiziksel temasla aynı şey değildir. Bir birey, uzun yıllar boyunca fiziksel anlamda yalnız olabilir, ama gene de fikirlerle, değerlerle ya da en azından ona bir birleşme ve “ait olma” duygusu veren toplumsal kalıplarla ilişkili olabilir. Öte yanda, insanlar arasında yaşayabilir ama gene de dayanılmaz bir soyutlanmışlık duygusuna kapılabilir, bu duygu, belli bir sınırı aşarsa, kişi, şizofrenik rahatsızlıkların anlatımı olan bir delilik durumu yaşamaya başlar. Bu değerlere, simgelere, kalıplara bağlılık yoksunluğuna, törel yalnızlık da diyebiliriz ve törel yalnızlığın da tıpkı fiziksel yalnızlık kadar dayanılmaz olduğunu, ya da daha doğrusu, fiziksel yalnızlığın, ancak ve ancak, törel yalnızlığı da beraberinde taşıması halinde dayanılmaz olduğunu söyleyebiliriz. ... Din ve ulusalcılık, ya da ne kadar saçma ve aşağılayıcı olursa olsun herhangi bir gelenek, bireyle başkaları arasında bağ kuruyorsa, insanın en çok korktuğu şeyden, soyutlanmaktan kaçıp dört elle sarılacağı sığınaklardır.

Ancak, “ait olma” gereksinimini böylesine zorunlu kılan bir öge daha vardır: insanoğlunun, kendisini doğadan ve diğer insanlardan farklı bir bireysel varlık olarak görmesini, kendisinin farkına varmasını sağlayan düşünme yetisi yani öznel özbilinçlilik.

İnsan doğasında belirlenmiş ve değiştirilmesi olanaksız bazı etmenler vardır: fizyolojik olarak koşullandırılmış itkilerin doyurulması gereksinimi ve soyutlanmayla törel yalnızlıktan sakınma gereksinimi. ... İnsan, diğer insanlarla ve doğayla başlangıçtaki bir olma durumundan çıkması anlamında ne ölçüde özgürlük kazanırsa, o ölçüde “birey” haline gelir; ve sevgi ile üretken çalışmanın kendiliğindenliği içinde kendisini dünyayla birleştirmekten ya da bunu yapamaması durumunda, dünyayla arasında kendi özgürlüğünü ve bireysel benliğinin bütünlüğünü yok edecek bağlarla bir çeşit güvenlik arayışına girmekten başka çaresi yoktur.

II. BÖLÜM BİREYİN ORTAYA ÇIKIŞI VE ÖZGÜRLÜK KAVRAMI

Birey, kendisini dış dünyaya bağlayan —simgesel— göbek bağından ne ölçüde kurtulmuşsa, o ölçüde özgürdür; ya da kurtulmadığı ölçüde özgürlükten yoksundur; ama bu bağlar ona güvenlik duygusu, bir ait olma, köklerinin bir yere bağlı olduğu duygusunu vermektedir.

Bir çocuk ne kadar büyürse, ilk bağları ne ölçüde koparılsa, özgürlük ve bağımsızlık arayışı o kadar çok gelişir. Ancak bu arayışın varacağı noktayı tam olarak anlamak için, bu gelişen bireyleşme sürecindeki diyalektik niteliği kavramamız gerekmektedir.

Bu sürecin iki yönü vardır. Bunlardan biri, çocuğun fiziksel, coşkusal ve zihinsel alanlarda giderek daha güçlü hale gelmesidir. Bu alanların her birinde yoğunluk ve etkinlik artar. Aynı zamanda bu alanlar, giderek birbirleriyle daha bütünleşmiş hale gelirler. Bireyin iradesinin ve mantığının yönettiği örgütlenmiş bir yapı gelişir. Bu örgütlenmiş ve bütünleşmiş kişilik bütününe benlik diyecek olursak, *gelişen bireyleşme sürecinin bir yönünün benlik gücünün gelişmesi olduğunu* da söyleyebiliriz. Bireyleşmenin ve benliğin gelişmesinin sınırları, kısmen bireysel koşullar tarafından, ama daha çok toplumsal koşullar tarafından belirlenir. Çünkü bireyleşme ve benliğin gelişmesi konusunda bireyler arasındaki farkın büyük görünmesine karşın, her toplumun belirleyici özelliğini oluşturan belli bir bireyleşme düzeyi vardır ve normal bireyler bunun ötesine geçemezler.

Bireyleşme sürecinin diğer yönü, *giderek artan yalnızlık* ır. İlk bağlar, kişinin dışındaki dünyayla temel bir’liğini ve güvenlik duygusunu verir. Çocuk bu dünyadan ne ölçüde sıyrılıp çıkarsa o ölçüde yalnız olduğunun ve başkalarından ayrı bir varlık olduğunun bilincine varır.

Bir şeyi “yapmama” özgürlüğü, olumlu özgürlükle, “yapma” özgürlüğüyle aynı değildir.

İlk bağlar insanın eksiksiz insansal gelişmesini köstekler; usunun ve eleştirel yetilerinin gelişmesi önündeki yolu tıkırlar; kendisini ve başkalarını, birer insan olarak değil de, yalnız ve yalnız kendisinin, ya da başkalarının, bir klanla, bir toplumsal ya da dinsel topluluğa katılmaları çerçevesinde tanımalarına olanak verirler; başka deyişle, özgür, kendi geleceğini kendi tayin eden, üretken bir birey olarak gelişme yolunu tıkırlar. Bu, doğayla özdeşleşmenin bir yönüdür gerçi ama bir başka yönü daha vardır. Doğayla, klanla, dinle bu özdeşlik, bireye güvenlik duygusu verir. İçinde kesinlikle bir yeri olan, oluşması tamamlanmış bir bütünün içinde kök salmıştır, bu bütüne aittir. Açlık çekebilir, baskı altında bulunabilir, ama acıların en kötüsünü, —tümünden yalnızlık ve kuşku duygularını— yaşamaz.

Bireyleşmiş insanın dünyayla ilişkisinin gerçekleşmesi için olası tek bir çözüm, üretken tek bir çözüm vardır: onu ilk bağlarıyla değil, özgür ve bağımsız bir birey olarak dünyayla birleştiren kendiliğinden etkinliği gerçekleştirmek, sevmek, çalışmak ve bütün insanlarla etkin bir dayanışma içinde olmak.

Avrupa ve Amerikan tarihi, ortaçağların sonundan bu yana, bireyin tam olarak ortaya çıkışının tarihidir. Bu, İtalya’da, Rönesans sırasında başlayan ve daha ancak şimdi amacına ulaşmış gibi görünen bir süreçtir. Ortaçağ dünyasını yıkmak ve insanları varlığı en belirgin kısıtlamalardan kurtarmak dört yüz yıldan fazla bir zaman almıştır.

III. BÖLÜM

REFORM ÇAĞINDA ÖZGÜRLÜK

1. ORTAÇAĞ GEÇMİŞİ VE RÖNESANS

Ortaçağ toplumunu çağdaş toplumdan ayıran özellik, ortaçağ toplumunda bireysel özgürlüğün bulunmamasıdır. Eski dönemde, herkes, toplumsal düzendeki rolüne zincirlenmiş durumdaydı.

Kişi, çağdaş anlamda özgür değildi gerçi ama yalnız ve soyutlanmış da değildi. Daha doğduğu anda toplumsal dünyada apaçık, değişmez ve kesin bir yere sahip olan insan, yapısı tamamlanmış bir bütüne kök salmıştı ve dolayısıyla yaşamın, kuşkuyla yer bırakmayan, gerek bırakmayan bir anlamı vardı. Kişi, toplumdaki rolüyle özdeşti; *hasbelkader* şu ya da bu mesleği edinmiş *bir birey* değil, bir köylü, bir zanaatçı, bir şövalyeydi. Toplumsal düzen, doğal bir düzen olarak algılanıyordu ve onun kesinlikle bir parçası olmak, bir güvenlik ve ait olma duygusu veriyordu.

Toplum böyle yapılmıştı gerçi ve insana güvenlik veriyordu ama aynı zamanda onu köle olarak tutuyordu. Bu, daha sonraki yüzyıllarda yetkecinin ve baskının yarattığı kölelikten farklı bir kölelik türüydü.

Yeni ekonomik ve kültürel gelişme, İtalya'da Batıda ve Orta Avrupa'dakinden daha yoğun olarak gelişmiş, felsefede, sanatta, bütün bir yaşam biçimi üzerinde çok daha açık bir şekilde etkili olmuştur. İtalya'da ilk kez feodal toplumdan birey ortaya çıkmış ve kendisine güvenlik veren ve de aynı zamanda sınırlarını daraltan bağları koparmıştır. Rönesans dönemi İtalyan halkı, Burckhardt'ın sözleriyle, "Çağdaş Avrupa'nın evlatları arasında dünyaya gelen ilk çocuk", ilk birey olmuştur.

Rönesans, yeni ekonomik güçler fırtınasının kabarttığı dalganın tepesindeki zengin ve güçlü bir üst sınıfın kültürüydü. Yöneten kümenin zenginliğini ve gücünü paylaşmayan kitleler, eski konumlarındaki güvenliği yitirdiler ve pohpohlanan ya da tehdit edilen —ama daima iktidardakiler, güçlüler tarafından sömürülen ve yönlendirilen— biçimden yoksun bir kitle haline geldiler. Yeni bireycilikle yan yana yeni bir buyurganlık gelişti. Özgürlük ve buyurganlık, bireysellik ve kargaşa aşılabilir bir şekilde birbirine dolaşmıştı. Rönesans küçük dükkan sahiplerinin ve küçük-burjuvaların değil, servet sahibi soyluların ve burjuvaların kültürüydü. Bunların ekonomik etkinliği ve serveti, onlara bir özgürlük ve bir bireysellik duygusu veriyordu. Ama aynı zamanda, bu aynı insanlar bir şeyi —ortaçağ toplumsal yapısının sunduğu güvenliği ve ait olma duygusunu— yitirmiş durumdaydılar. Daha özgürdüler, ama aynı zamanda daha yalnızdılar şimdi. Güçlerini, iktidarlarını ve servetlerini, yaşamdaki son haz damlasını sıkıp içmek için kullanıyorlardı; ama bunu yaparken, acımasız olmak, kitleleri yönetmek ve kendi sınıfları içindeki rakiplerini denetlemek için, fiziksel işkenceden psikolojik saptırmaya dek her türlü araca başvurmak durumundaydılar. Bütün insan ilişkileri, iktidarı ve serveti korumak uğruna yürütülen bu korkunç ölüm-kalım savaşıyla zehirlenmişti. İnsanın diğer insanlarla —ya da hiç değilse kendi sınıfının insanlarıyla— dayanışması, yerini sinsi bir kopma tutumuna bırakmıştı: diğer bireylere, kullanılacak ve saptırılacak, çekip çevrilecek "nesnelere" gözüyle bakılıyor ya da kişinin amaçlarına böylesi uygunsuzca, bu insanlar acımasızca yok ediliyordu. Birey, tutkulu bir benmerkezciliğe, doymak bilmez bir iktidar ve servet oburluğuna kapılmıştı. ... Yeni özgürlük onlara iki şey getirmiş olsa gerektir: güçlülük duygularını artırmış, ama aynı zamanda, soyutlanmışlık, kuşkuculuk ve güvensizlik duygularını ve —bütün bunların sonucu olarak— kaygılarını artırmıştır. İnsancıkların felsefe yazılarında da aynı çelişkiyi görüyoruz. Bunlar, felsefelerinde insan onurunu, bireyselliği ve gücü ön plana çıkarır, bunları vurgularken, güvensizliği ve umutsuzluğu da sergilemişlerdi.

Eğer yaşamın anlamı kuşkulu hale gelmişse, insanın başkalarıyla ve kendisiyle olan ilişkisi güvenlik yaratmıyorsa, kişinin kuşkularını susturmanın araçlarından biri üne kavuşmaktır. ... Bireysel güvensizliğe getirilen bu çözümün, yalnızca, üyeleri gerçek ün kazanma aracına sahip olan toplumsal kümeler için olanaklı olduğu açıktır. Ve bu, ne aynı kültürdeki, ne de Reform hareketinin belkemiği olan kent orta sınıf kültüründeki güçsüz kitleler için olanaklı bir çözüm değildi.

İki kültür arasındaki temel fark şudur: Rönesans dönemi, görece olarak yüksek bir ticari ve sınai kapitalist gelişmeyi yansıtıyordu; Zengin ve güçlü bireylerden oluşan küçük bir grubun bu kültürün ruhunu dile getiren düşünür ve sanatçılar için toplumsal taban oluşturduğu ve yönettiği bir toplumdur bu. Öte yanda Reform, temelde kentli orta ve aşağı sınıflarla köylülerin bir diniydi. ... Max Weber'in gösterdiği üzere, Batı Dünyasında

çağdaş kapitalist gelişmenin belkemiği haline gelen sınıf, kentli orta sınıf oldu. Her iki hareketin de birbirinden tümüyle farklı geçmişine bakarsanız, Rönesans ruhuyla Reform ruhunun birbirinden farklı olması gerekiyor.

Ortaçağ toplumunda kent ekonomik düzeni, görece olarak durağandı. Zanaatkarlar, ortaçağın ikinci yarısından beri kendi loncalarında örgütlenmiş bulunuyordu. Her ustanın bir iki çırağı vardı. Ustaların sayısıysa, toplumun gereksinimleriyle az çok orantılıydı. Hayatını kazanmak için çok mücadele etmek durumunda olanlar vardı gerçi ama genelde lonca üyesi, elinin emeğiyle karnını doyuracağından emin olabiliyordu. Geleneksel olarak kendi toplumsal konumunun gerektirdiği düzeyde rahat rahat yaşayabilmek için yapacağı tek şey, iyi sandalye, iyi ayakkabı, ekmek, semer falan yapmaktı. Terimi bilimsel değil de basit ekonomik anlamıyla kullanacak olursak, yaptığı “iyi işlere” sırtını dayayabilirdi. Loncalar, üyeleri arasında sıkı rekabet yolunu tıkıyor ve hammadde alımı, üretim teknikleri ve ürünlerinin fiyatları konusunda işbirliği içinde bulunmalarını sağlıyordu. Lonca dizgesini, ortaçağ yaşamının bütünüyle birlikte idealize etme eğilimi gösteren tarihçilerin tersine, bazı tarihçiler, loncaların, oldum olası küçük bir kümeyi korumaya ve yeni katılanları dışlamaya çabalayan tekelci bir yaklaşım içinde bulduklarına dikkat çekmiştir. Gene de çoğu yazar, loncaların herhangi bir şekilde idealize edilmesinden kaçınılsa da bu birliklerin karşılıklı işbirliğine dayandığı ve üyelerine görece bir güvenlik sunduğu görüşüne katılmaktadır.

Ortaçağ *ticareti*, Sombart’ın da işaret ettiği üzere, çok sayıda çok küçük işadama tarafından yürütülüyordu. Toptan ve perakende satışlar henüz birbirinden ayrılmamıştı; North German Hanse’nin üyeleri gibi yabancı ülkelere giden tacirler bile ayrıca perakende satış yapıyorlardı. Sermaye birikimi de, on beşinci yüzyılın sonuna dek hızlanma göstermedi. Dolayısıyla küçük işadamlarının, büyük sermayenin ve tekelci ticaretin büyük önem kazandığı ortaçağ sonlarının ekonomik durumuna kıyasla bayağı güvenlik içindeydiler.

“Aziz Antonio’nun söylediği üzere, servet insan için vardır, insan servet için değil... Dolayısıyla her noktada ekonomik çıkarların, ciddi işlere engel olmasını önleyecek sınırlar, kısıtlamalar, uyarılar vardır. Bulunduğu konuma uygun bir yaşam sürmesine yetecek servetin peşine düşmek bir insanın hakkıdır. Daha fazlasını aramak, girişimcilik değil, oburluktur ve oburluk, ölümcül bir günahdır. Ticaret, meşrudur; çeşitli ülkelerdeki birçok kaynak, bunun Tanrı tarafından ortaya atıldığını göstermektedir. Ama bu tehlikeli bir iştir. İnsan, ticareti ancak ve ancak kamu yararına bir iş olarak yapmalı ve sağladığı kar, emeğinin ücretinden fazla olmamalıdır. Özel mülkiyet en azından düşmüş bir dünyada, gerekli bir kurumdur; mallar, özel kişilere ait olduğunda, insanlar, ortak olduğundan daha fazla çalışır ve daha az kavga ederler. Ama özel mülkiyet, kendi içinde arzu edilir bir şey olarak yüceltilmemeli, insanın zayıflığına verilen bir ödün olarak hoş görülmelidir; insan doğası yeterince gelişebilse ideal olan komünizmdir, ‘Communis enim’, diyor Roma İmparatoru Oratianus. ... Gerçekten de, en iyi olasılıkla, mülkiyet kösteklenmiştir. Meşru olarak elde edilmelidir. Mümkün olan en çok sayıda kişinin elinde olmalıdır. Yoksulların yaşamlarını kazanmasında yeterli aracı oluşturmalıdır. Özel mülkiyet, elden geldiğince ortaklaşa kullanılmalıdır. Sahipleri, mağdur taraf olmamakla birlikte, mülkü gereksinimi olanlarla paylaşmaya hazır olmalıdırlar.” (Tawney)

Bu görüşler, değer ölçülerini dile getirmişler ve ekonomik yaşamdaki gerçekliğin eksiksiz bir tablosunu oluşturmamışlardır gerçi ama ortaçağ toplumunun gerçek ruhunu bir ölçüde yansıtmışlardır.

Zanaatçıların ve tacirlerin konumundaki ortaçağ kentine özgü o görece denge, ortaçağ sonlarına doğru yavaş yavaş geri plana itilmiş, on altıncı yüzyılda da tümüyle çökmüştür. Daha on dördüncü yüzyılda —hatta daha bile önce— loncalar arasında giderek artan bir farklılaşma başlamış, bütün durdurma çabalarına karşın sürüp gitmiştir. Bazı lonca üyelerinde, diğerlerinden daha fazla sermaye vardı ve bir iki kalfa çalıştıracakları yerde beş, altı kalfa çalıştırıyorlardı, Derken, bazı loncalar yalnızca belli bir miktar sermayesi olanları işe almaya başladılar. Diğerleri, tekelci konumlarının getirebileceği bütün üstünlüklerden yararlanarak çok güçlü tekeller haline geldiler ve müşterilerini elden geldiğince sömürmeye başladılar. Öte yanda pek çok lonca üyesi yoksul düştü ve kendi geleneksel uğraşları dışında para kazanma yolları aramak zorunda kaldı; çoğu kez, kıyıda köşede kalan küçük tacirler durumuna itildiler.

Küçük tacirlerin tekellere karşı duyduğu öfke ve küskünlüğü, Luther, 1524 yılında basılan “Ticaret ve Tefecilik Üzerine” adlı kitapçığında çok güzel dile getirmiştir. “Bütün metaller, onların denetimi altında ve sözü edilen bütün hibeleri apaçık, hiç gizlemeden yapmaktan çekinmiyorlar, fiyatları keyiflerine göre indiriyor ya da yükseltiyorlar, Tanrının yarattıklarını yöneten efendilermiş gibi, inanç ve sevginin hiçbir kuralını tanımazcasına

ve de turna balığının küçük balıkları yutması misali, bütün küçük tüccarları eziyor, yok ediyorlar.” Luther’in bu sözleri, bugün yazılmış olabilir. On beş ve on altıncı yüzyıllarda, orta sınıfın zengin tekeller karşısında duyduğu öfke ve korku, birçok bakımdan, günümüzde orta sınıfın tekeller ve güçlü kapitalistler karşısındaki tutumuna benziyor.

Sermayenin rolü, *sanayide* de artıyordu. Bunun en şaşılası örneklerinden biri, maden sanayii olmuştur. Başlangıçta, madencilik loncasının bütün üyeleri yaptıkları iş miktarıyla orantılı hisselerle sahipti. Ama on beşinci yüzyıla gelindiğinde, çoğu durumda, paylar, kendileri çalışmayan sermaye sahiplerinin eline geçmiş bulunuyordu ve işler, kuruluştaki hissesi olmayan, ücretle çalışan işçiler tarafından yapılıyor, bu durum her geçen gün biraz daha yaygınlaşıyordu. Aynı kapitalist gelişme, diğer sanayilerde de görüldü ve zanaatkar loncalarıyla ticaret alanında sermayenin rolünün artması sonucu ortaya çıkan eğilimi, yani zenginle yoksul arasındaki bölünmeyle, yoksul sınıflardaki hoşnutsuzluğun artması eğilimini körükledi.

Tarihçilerin köylülerin durumuyla ilgili görüşleri birbirini tutmuyor. Ama Schapiro’nun şu çözümlemesi, çoğu tarihçilerin bulgularıyla yeterince destekleniyor “Bu varsılık kanıtlarına karşın, köylülüğün koşulları hızla kötüleşmekteydi. On altıncı yüzyılın başında, ortaçağda bağımsızlığın ve eşitliğin simgesi sayılan yerel kurultayda temsil edilme hakkına ve de ekip biçtiği toprağa tek başına sahip olan köylü sayısı çok azdı. Büyük bir çoğunluk *Hoerige* denilen, kişisel özgürlüğe sahip ama toprağı vergiye tabi, anlaşmaya göre hizmet veren bir sınıfı oluşturuyordu. Bütün tarım ayaklanmalarının belkemiğini bu *Hoerigeler* oluşturuyordu. Efendinin mülkünün yakınında yarı-bağımsız bir toplulukta yaşayan bu orta sınıf köylüsü, vergilerdeki ve işlerdeki bu artışın kendisini düpedüz köleye, köyün ortak mallarını da efendinin malikanesinin bir parçasına dönüştürdüğü farkına varmaya başladı.”

Zaman öylesine değerliydi ki, herkes, yararlı olmayan bir amaç için zamanı asla harcamamaya özen gösteriyordu. Çalışmak giderek çok üstün bir değer haline geldi. İşe karşı yeni bir tutum gelişti; bu öylesine güçlüydü ki, orta sınıf, kilise kurumlarının ekonomik kısırlığına sinirlenmeye başladı. Bağış talepleri üretken olmadıkları, dolayısıyla da ahlakdışı sayıldıkları için tepkiyle karşılandı.

Verimlilik ve beceriklilik fikri, ahlaksal erdemlerin en büyüğü olarak görüldü. Bu arada, servet sahibi olmayı istemek ve maddi başarıya ulaşmak, en büyük tutku haline geldi. “Bütün dünya,” diyor rahip Martin Butzer, “en büyük kazancı getirecek iş ve mesleklerin peşinde koşmakta. Bilim ve sanat, en aşağı el işleri uğruna bir kenara bırakıldı. Tanrının soylu çalışma yetisiyle donattığı bütün zeki kafalar, bugünlerde, onurlu bir kişiye hiç yakışmayan hileyle ağzına dek dolu olan ticarete daldılar.”

Ekonomik düzende, doğal, kesin sayılabilecek sabit bir yer yoktu artık. *Birey yalnız bırakılmıştı; her şey, geleneksel konumunun sağladığı güvenliğe değil, kendi çabasına bağlıydı.*

Öte yanda, bu gelişme, her sınıfı farklı biçimde etkiledi. Kentlerdeki yoksullar, işçi ve çıraklar için, sömürünün ve yoksullaşmanın artması anlamına geliyordu; köylüler için de ekonomik ve kişisel baskının artması anlamına geliyordu; soyluların alt tabakalarıysa, farklı bir biçimde de olsa, yıkımla karşı karşıydılar. Bu yeni sınıflar için yeni gelişme temelde daha kötü bir duruma geçme anlamına geliyordu gerçi ama kentli orta sınıf için durum çok daha karmaşıktı. Bu sınıfın saflarında oluşan ve giderek büyüyen farklılaşmadan söz etmiştik. Bu sınıfın büyük kesimleri, giderek daha da kötüleşen kötü bir konuma düşmüştü. Birçok zanaatçı ve küçük tacir, tekellerle, daha çok sermaye sahibi diğer rakiplerin üstün gücüyle karşı karşıya kaldı ve bağımsızlığını koruma savaşımında giderek artan güçlükler içine düştü. Bunlar çoğu kez, yenilmesi olanaksız ölçüde güçlü engellerle savaşıyorlardı; birçoğu için bu çaresiz ve umutsuz bir savaştı. Orta sınıfın diğer kesimleri, daha zengindi ve yükselen kapitalizmin, genel çıkışına ayak uyduruyorlardı. Ama *sermayenin, pazarın ve rekabetin* giderek artan rolü karşısında, bu şanslı kesimde bile kişisel durumlar değişti, bireyler güvensiz, soyutlanmış, kaygılı hale geldi.

Sermayenin belirleyici bir önem taşıması, insanların ekonomik durumunun dolayısıyla da yazgısının, kişiyi aşan bir güç tarafından saptanması anlamına geliyordu. Sermaye, “*artık bir uşak değil, efendiydi. Apayrı ve bağımsız bir canlılık taşıyan sermaye, ekonomik örgütlenmeyi kendi kaçınılmaz gereklerine uygun hale getirmek üzere egemenliğini kurmuş bir ortak olma hakkını elinde tutuyordu.*” (*Tawney*)

Tablonun bir yüzünü betimledik, ama bir de öbür yüzü var: kapitalizm bireyi özgürleştirdi. İnsanı işbirlikçi dizgenin denetiminden, “tasnifinden” kurtardı; kendi ayakları üzerinde durmasına ve şansını denemesine izin verdi. İnsan kendi yazgısının efendisi haline geldi, risk de, kazanç da kendisinin artık. Bireysel çaba onu başarıya ve ekonomik bağımsızlığa götürebilirdi. Para insanları eşitleştiren bir öğeydi şimdi ve doğuştan da kasttan da daha güçlü olduğunu göstermişti.

Daha önce sözünü ettiğimiz iki anlamlı özgürlüğü burada da görüyoruz. Birey, ekonomik ve siyasal bağların boyunduruğundan kurtulmuştur. Yeni dizgede oynadığı etkin ve bağımsız rol sayesinde olumlu özgürlük de kazanmıştır. Ama aynı anda, kendisine eskiden güvenlik ve ait olma duygusu veren bağlar da çözülmüştür. Yaşam artık merkezini insanın oluşturduğu kapalı bir dünyada yaşamamaktadır; dünya sınırsız, aynı zamanda da tehdit edici hale gelmiştir. Kapalı bir dünyadaki sabit yerini yitirmekle insan, yaşamının anlamı sorusuna vermeye alıştığı yanıtı da yitirir, bunun sonucu olarak, kendisi ve yaşamdaki amacı konusunda kuşku düşmüştür içine. Kişiliğini aşan çok büyük güçler tarafından, sermaye ve pazar tarafından tehdit edilmektedir. Herkes bir potansiyel rakip olduğundan, çevresindeki insanlarla olan ilişkisi, düşmansı ve yabancı bir ilişkidir artık; özgürdür, yani yalnız, soyutlanmış ve dört bir yandan gelen tehditlerin ortasındadır. ... Yeni özgürlük, derin bir güvensizlik, güçsüzlük, kuşku, yalnızlık ve kaygı yaratacaktır. Bireyin başarıyla ayakta durabilmesi için, bu duyguların hafifletilmesi gerekmektedir.

2. REFORMASYON DÖNEMİ

Bir dinsel ya da siyasal öğretinin ruhbilimsel önemini incelerken, önce ruhbilimsel çözümlemenin, çözümlemesi yapılan öğretinin hakikatiyle ilgili bir yargı içermediğini göz önünde bulundurmalıyız. Hakikat konusu üzerinde bir karar vermek için sorunun kendi mantıksal çerçevesi içinde incelenmesi gerekir. Belli öğretiyi ya da fikirlerin ardındaki ruhbilimsel ortamı hazırlayan nedenlerin çözümlenmesi, bir öğretinin gerçek anlamının daha iyi kavranmasına yol açabilir ve bunun sonucu olarak kişinin değer yargısını etkileyebilir, ama asla öğretinin ve onun getirdiği değerlerin geçerliliği konusunda usçu bir yargının yerini alamaz.

Dinsel ya da siyasal öğretileri ruhbilimsel önemleri açısından çözümlemek için iki sorun arasındaki farkı belirlemeliyiz. Yeni bir öğretiyi yaratan bireyin kişilik yapısını inceleyebilir ve düşüncesinin bu yönde gelişmesinden sorumlu kişilik özelliklerini anlamaya çalışabiliriz. Somut konuşmak gerekirse, bu, örneğin, kişiliklerindeki hangi eğilimlerin onları belli sonuçlara varmaya ve belli öğretileri formüle etmeye ittiğini bulmak üzere, Luther ya da Calvin’in kişilik yapısını çözümlemeliyiz demektir. Diğer sorun, bir öğretiyi yaratandaki değil, bu öğretilere cevap veren toplumsal kümedeki ruhbilimsel itici güçleri incelemektir. Bir öğretiyi ya da fikrin etkisi, hedef aldığı kişilerin kişilik yapısındaki ruhbilimsel gereksinimlere ne ölçüde yanıt verdiğine bağlıdır. Eğer fikir, belli toplumsal kümelerin derin ruhbilimsel gereksinimlerine yanıt veriyorsa tarih içerisinde etkili bir güç haline gelecektir.

İrade özgürlüğü konusunda, Aquinas, insanın karar verme özgürlüğüne sahip olmadığını varsaymanın, Tanrının ve insanın doğasının özüyle çelişeceğini, insanın, kendisine Tanrı tarafından sunulan lütfu bile geri çevirme özgürlüğünün bulunduğunu söyler.

Diğer din bilimciler, insanoğlunun kurtuluşu çabalarında kendisinin rolünün büyük olduğuna, Aquinas’tan bile daha fazla dikkat çeker. Bonaventura’ya göre, Tanrı, insanoğluna lütuf sunmaya hazırdır, ancak buna, yalnızca erdemleri sayesinde kendilerini hazırlayan insanlar el uzatabilir.

Özetleyecek olursak: Ortaçağ Kilisesi, insan onurunu, iradesinin özgürlüğünü ve çabalarının yararsız olmadığını vurgulamıştır; Tanrı ile insan arasındaki benzerliği ve ayrıca insanın, Tanrının sevgisine güvenme hakkını da vurgulamıştır. İnsanlar, tanrıya olan benzerlikleri içinde, eşit ve kardeş olarak kabul edilmişlerdir. Ortaçağın sonlarında kapitalizmin başlamasına bağlı olarak, şaşkınlık ve güvensizlik ortaya çıkmıştır; ama aynı zamanda, iradenin ve insan çabasının rolünü öne çıkaran eğilimler giderek daha güçlü hale gelmişlerdir. Gerek Rönesans felsefesinin, gerek ortaçağ Katolik öğretisinin ekonomik konumları, kendilerine güç ve bağımsızlık getiren toplumsal gruplardaki ruhu yansıttığını söyleyebiliriz. Öte yanda Luther’in din bilimi, kilisenin yetkesine karşı savaştan, yeni para sahibi olmuş sınıfa öfke duyan, yükselen kapitalizmin tehdidi altında, bir güçsüzlük ve bireysel önemsizlik duygusuna kapılan orta sınıfın duygularını dile getiriyordu.

Çağdaş özgürlüğün diğer yönü, bireye getirdiği soyutlanmışlık ve güçsüzlüktür ve bu yönün kökleri de tıpkı bağımsızlığın kökleri gibi, Protestancılıkta yatmaktadır.

Luther, insanın doğasında, onun kötülük yapma iradesini yönlendiren ve hiçbir insanın, doğal olarak herhangi bir iyi iş yapmasına olanak tanımayan doğuştan gelme bir kötülüğün varlığına inamıyordu. İnsan doğası kötü ve şeytansıdır. İnsan yapısının kötülüğü ve doğru şeyi seçme özgürlüğünden tümüyle yoksun oluşu, Luther'in bütün düşüncesinin temel kavramlarından biridir.

Kuşkunun önemiyle onu susturma girişimlerini iyi değerlendirmek özellikle önemlidir, çünkü bu yalnızca Luther'in ve ... Calvin'in din bilimiyle ilgili bir sorun olmakla kalmamakta, çağdaş insanın da temel sorunlarından biri olma niteliğini korumaktadır. Kuşku, çağdaş felsefenin başlama noktasıdır; onu susturma gereksinimi, çağdaş felsefe ve bilimin gelişmesi üzerinde çok güçlü bir yönlendirici etki yaratmıştır. Ancak pek çok ussal kuşku ussal yanıtlarla giderilmiş olmasına karşın, usdışı kuşku ortadan kalkmamıştır ve insanoğlu olumsuz özgürlükten olumlu özgürlüğe doğru bir gelişme gerçekleştirmediği sürece de yok olmayacaktır. Bunu susturma yönündeki çağdaş girişimler, olguları sınırsız ölçüde bilmenin kesinlik arayışına yanıt vereceği inancıyla yürütülebilir, “kesinlik” sorumluluğunu yüklenen bir öndere boyun eğme konusunda durdurulmaz bir başarı sağlama isteği içerebilir — bu çözümler, ancak ve ancak kuşkunun *farında olma* niteliğini yok edebilirler. İnsan, soyutlanmışlığını yenmediği ve kişinin dünyadaki yeri kendi insansal gereksinimleri açısından anlamlı hale gelmediği sürece, asıl kuşku yok olmayacaktır.

Orta sınıfın, çok zenginlerle çok yoksulların arasındaki konumu, bu sınıfın tepkisini çok karmaşık ve birçok bakımdan çelişkili hale getiriyordu. Yasayı ve düzeni korumak istiyorlardı, ama yükselen kapitalizm bizzat kendileri için yaşamsal tehlike oluşturuyordu. Orta sınıfın başarılı üyeleri bile büyük kapitalistlerden oluşan küçük grup kadar zengin ve güçlü değildi. Yaşamlarını ve konumlarını sürdürmek ve gelişebilmek için büyük bir mücadele vermeleri gerekiyordu. Paralı sınıfın lüksü, onlardaki küçüklük duygusunu arttırıyor ve bu insanları kıskançlık ve öfkeyle dolduruyordu. Sonuçta, orta sınıf, feodal düzenin çökmesinden ve kapitalizmin yükselmesinden faydadan çok zarar görüyordu.

Luther'in insan tablosu, bu ikilemi aynen yansıtıyordu. İnsan, kendisini tinsel yetkililere bağlayan bütün bağlardan kurtulmuş, bağlı *olmama* özgürlüğüne kavuşmuştu ama onu yapayalnız ve kaygılı hale sokan, yüreğini, bireysel önemsizlik ve güçsüzlük duygusuyla sarsan bu özgürlüğün ta kendisiydi.

Birey, yalnızca kendi önemsizliğini kabul etmekle kalmayıp kendisini olabildiğince aşağılamakla, bireysel iradede en küçük kırıntısına dek vazgeçmekle, kendi bireysel gücünü yadsıyıp ayıplamakla Tanrı önünde uygun bir birey olmayı umabilirdi. Luther'in Tanrıyla ilişkisi tümüyle boyun eğme esasına dayanıyordu. Ruhbilimsel anlamda, bu inanç kavramı şu şekilde açıklanır: Eğer tümüyle boyun eğersen, bireysel önemsizliğini kabul edersen, her şeye kadir Tanrı seni sevmeye ve kurtarmaya razı olabilir. Kendini silip yok ederek bütün eksikleri ve kuşkularıyla bireysel benliğinden kurtulursan, kendini, kendi hiçlik duygundan kurtarmış olursun ve böylece Tanrının utkusunda yer alabilirsin. Görülüyor ki, Luther insanları kilisenin yetkesinden kurtarıırken, onları, çok daha buyurgan bir yetkeye, kurtuluşlarının temel koşulu olarak insanların tamamen boyun eğmesinde ve bireysel benliğin yok edilmesinde ısrar eden Tanrının yetkesine boyun eğmek durumunda bırakıyordu. *Luther'in “inancı” teslim olmak koşuluyla sevmek konusunda ikna olmaktı*, buysa, bireyin devlete ve “önder”e tümünden boyun eğmesi ilkesiyle pek çok ortak yönü olan bir çözümdü.

Luther'in yetkeye bağlılığı ve onun karşısındaki korkusu, nefretinde ve özellikle devrimci girişimlerinde belli sınırların ötesine geçtiklerinde, güçsüz kitlelere, “güruha” karşı duyduğu nefretle iyice açığa çıkar. Derslerinden birinde, şu ünlü sözleri yazar: “Dolayısıyla, hiçbir şeyin ayaklanmadan daha zehirleyici, acı verici ya da kötücül olduğunu akıldan çıkarmayarak, bırakın yapabilen herkes, gizlice ya da açık açık itilip kakılsın, kesilsin ya da süngülensin. Tıpkı bir kuduz köpeğin öldürülmesi gerektiği gibi; eğer siz onu öldürmezseniz, o size ve sizinle birlikte bütün ülkeye zarar verecektir.”

Kitlelere karşı tutumunda da aynı ikilik vardır. Kendi koyduğu sınırların içinde isyan ettikleri sürece onların yanındadır. Ama onayladığı yetkelere saldırdıklarında kitlelere karşı yoğun bir kin ve aşağılama duygusu öne çıkarır.

Bu noktada, Luther'in dünyasal yetkeye karşı tutumunun, dinsel öğretileriyle çok yakından ilişkili olduğunu anlamamız önem taşımaktadır. Bireyin, erdemleri açısından kendisini değersiz ve önemsiz hissetmesini sağlamakla, onu Tanrının elinde güçsüz bir aletmiş gibi hissetmeye sokmakla, Luther, baskıcı bir dünyasal yetkeye karşı kesin tavır almak için insanda mutlaka bulunması gereken özgüveni ve insanlık onuru duygusunu yok ediyordu. Birey, onur ve gurur duygusunu yitirdi mi, ruhbilimsel olarak, ortaçağ düşünme biçiminin belirleyici özelliği olan duyguyu da, yani yaşamın amacının, insan, onun tinsel kurtuluşu ve tinsel ereklere olduğu duygusunu yitirmeye hazır demektir; yaşamının, kendi dışındaki amaçlara, ekonomik üretkenlik ve sermaye birikimi amaçlarına alet olduğu bir rolü üstlenmeye hazırdır. ... Günümüzde, bu eğilim faşistlerin, yaşamın amacının, daha "yüksek" güçler uğruna, önder ya da irksal topluluk uğruna feda edilmesini savunan görüşlerinde doruğuna ulaşmıştır.

Anglo-Saxon ülkelerinde, Luther din biliminin Almanya'da kazandığı önem kadar önem kazanan Calvin kuramı, gerek ruhbilimsel açıdan, gerek din bilimsel açıdan, temelde Luther'in özünü yansıtmaktadır. O da Kilisenin yetkesine ve öğretilerinin körü körüne kabul edilmesine karşı olmakla birlikte dinin, insanoğlunun güçsüzlüğünden kaynaklandığını savunur; kişinin kendisini aşağılaması ve insan onurunun yok edilmesi, düşüncelerinin ana motifini oluşturur. Ancak ve ancak, kendini küçük gören kişi gelecekteki dünyaya hazırlanmaya adayabilir kendisini.

Ona göre biz kendimizi aşağılamalıyızdır ve Tanrının gücüne güvenmenin tek aracı işte bu kendini aşağılamadır. "Çünkü kendimize olan güvensizliğimiz ve kendi perişanlığımızın bilincinde olmaktan kaynaklanan kaygı kadar hiçbir şey, aklımızın tüm güvenini Tanrıya yöneltmemize neden olamaz."

Bireyin, kendisinin efendisi olduğunu sanmamasını öğütler. "Biz, kendimize ait değiliz; öyleyse, yapmak istediklerimize ne aklımız ne de irademiz egemen olmalıdır. Kendimize ait değiliz; öyleyse tenimize göre elverişli olabilecek şeyi aramamız amaçlarımızın nesnesi olmasın. Kendimize ait değiliz; öyleyse, bizim olan her şeyi ve de kendimizi, mümkün olduğu kadar unutulalım. Tersine, biz Tanrıya aidiz; öyleyse onun için yaşayalım ve ölelim. Çünkü açıkça görüldüğü üzere, insanların başına gelebilecek en büyük felaket, kendi kendilerine boyun eğmektir, kurtuluşun tek yoluysa, önümüzde yürüyen Tanrının peşinde gitmekten başka hiçbir şey bilmemek ve de istememektir."

Calvin dizgesinin ruhbilimsel önemini anlamaya çalıştığımızda, Luther'in öğretileri konusunda söylediklerimizin, ilkesel olarak aynen geçerli olduğunu görürüz. Calvin de tutucu orta sınıfa, müthiş yalnız ve korkulu insanlara, duyguları, Calvin'in bireyin önemsizliği, güçsüzlüğü ve çabalarının yararsızlığı öğretisinde dile gelen insanlara vaaz vermiştir.

Genelde, Calvin taraftarlarının, daha çok tutucu orta sınıftan geldiği Fransa'da da, Hollanda ve İngiltere'de de, ona bağlı olanların ileri kapitalist gruplardan değil, bazıları daha o zaman diğerlerinden daha varlıklı, ama bir küme olarak, kapitalizmin yükselişinin getirdiği tehlikelerle karşı karşıya bulunan zanaatkar ve küçük işadamlarından oluştuğu rahatça söylenebilir.

Calvincilik, bu toplumsal sınıfta da daha önce Luthercilikle ilgili olarak tartıştığımız ruhbilimsel etkiyi yarattı. Özgürlük duygusunu, ama aynı zamanda bireyin önemsizlik ve güçsüzlük duygusunu dile getiriyordu. Bireye tümenden boyun eğmek ve kendini aşağılamakla, yeni bir güvenlik bulma umuduna kavuşacağını öğreten bir çözüm sundu.

Calvin, Tanrının bazı kişilere lütuf sunmakla kalmadığı, bazı kişilerin yazgısını da ezeli lanetleme şeklinde belirlediği yorumunu getirir.

Kurtarıma ya da lanetlenme, bir insanın yaşamı süresince yaptığı iyi ya da kötü şeylerin sonucu değildir, daha insan dünyaya bile gelmeden Tanrı tarafından belirlenmiştir. Tanrının neden birini seçtiği ve diğerini lanetlediği ise, insanın burnunu sokmaması gereken bir gizdir. O bunu sırf böyle istediği için, bu yönde sınırsız gücü bulunduğunu göstermek için yapmıştır. Calvin'in Tanrısı, Tanrının adaleti ve sevgisi fikrini koruma yolundaki bütün girişimlere karşın, sevgi ya da hatta adaletten uzak bir buyurganın bütün özelliklerine sahiptir. Calvin'in yazgının önceden belirlenmesi kuramının, Nazi ideolojisinde çok canlı bir şekilde ayakta tutulan, bu yüzden de burada açıkça belirtilmesi gereken bir etkisi var: Bu, insanların temelde eşit olmadığı ilkesidir. Calvin

için iki tür insan vardır — kurtarılmış olanlar ve ezeli lanetle cezalandırılmış olanlar. Bu yazgı insanlar daha doğmadan ve onların yaşamlarında şunları yapmaları ya da bunları yapmamalarıyla değiştirmesine olanak olmaksızın tayin edildiğinden, insanlığın eşitliği temelde yadsınmıştır. İnsanlar eşit yaratılmamıştır. Bu ilke, aynı zamanda insanlar arasında dayanışma bulunmadığı anlamına da gelir, çünkü insanlar arası dayanışmanın en güçlü temellerinden biri olan bir etmen yani insan yazgısının eşitliği etmeni, yadsınmıştır. Calvinciler, büyük bir saflıkla, seçilmişlerden olduklarını sandılar ve kendileri dışındakileri, Tanrının lanetlenmişlikle cezalandırdığı insanlar olarak gördüler. Bu inancın, ruhbilimsel olarak diğer insanlara karşı derin bir aşağılama ve nefret — hatta Tanrıya yüklediklerinin tıpatıp aynı bir nefret duygusu— içerdiği açıktır. Çağdaş düşünce, insan eşitliğini giderek daha fazla öne çıkarırken, Calvincilerin ilkesi de tümüyle susturulmuş değildir. İnsanların ırksal geçmişlerine göre temelde eşit olmadığı öğretisi, farklı bir akıl yürütmeyle aynı ilkenin onaylanmasıdır. Ruhbilimsel amaç ve özlere birbirinden farksızdır.

Luther'in öğretilerinden ayrılan çok önemli bir yön de, ahlaksal çaba ve erdemli yaşamın öneminin daha fazla vurgulanmasıdır. Bireyin, yaptığı herhangi bir işle yazgıyı *değiştirebilmesi* şöyle dursun, yalnız ve yalnız çaba, onun kurtarılmış olduğunun işaretidir. İnsanın sahip olması gereken erdemler, alçakgönüllülük, uyumluluk, herkese kendisine düşenin verilmesi anlamında adalet ve insanı Tanrıyla birleştiren dindarlıktır. Calvinciliğin daha sonraki gelişmelerinde, erdemli bir yaşam ve çabaların artırılmasının önemi vurgulanmış, özellikle de dünyasal yaşamda bu çabaların sonucu olan başarının kurtarılmışlığın bir işareti olduğu fikri dile getirilmiştir.

Kaygı durumu, güçsüzlük ve önemsizlik duygusu, özellikle de kişinin ölümden sonraki geleceğiyle ilgili kuşkuları, aslında kimsenin katlanamayacağı bir ruhsal durumdur. Bu korkuya kapılmış hiç kimse, rahatlayamaz, yaşamdan zevk alamaz ve daha sonra olacıklara karşı umursamasız kalamaz. Bu dayanılmaz belirsizlik durumundan ve kişinin insanı felce uğratan önemsizlik duygusundan kaçmanın bir olası yolu, Calvincilikte çok önemli hale gelmiş bir özelliği oluşturmuştur: Telaşlı bir etkinliğin ve *bir şeyler* yapma isteğinin gelişmesi. Bu anlamda etkinlik, zorlayıcı bir nitelik gösterir: *birey kuşku ve güçsüzlük duygusunu yenmek için etkin olmak durumundadır*. Bu türden çaba ve etkinlik, içsel gücün ve özgüvenin sonucu olarak ortaya çıkmaz; kaygıdan umarsızca kaçışı simgeler.

Bu işleyiş, bireylerde kaygı nöbetleri şeklinde kendini gösterir. Birkaç saat içinde doktorun hastalığı konusundaki —belki de ölümcül— kararını bekleyen biri elbette kaygı içinde olacaktır. Çoğu kez oturup sessiz sakin bekleyemez. Kaygısı felce uğramamışsa, onu az çok telaşlı bir etkinliğe sürükleyecektir. Volta atmaya, sorular sormaya, önüne gelen herkesle konuşmaya başlayacak, masasını temizleyecek, mektup yazacak, mutlaka bir şeyler yapacaktır. Olağan işlerini yapmayı sürdürebilir, ama şimdi daha etkin, daha hırslı ve ateşlidir. Çabaları hangi şekilde ortaya çıkarsa çıksın, kaygıyla harekete geçmiştir ve telaşlı bir etkinlikle güçsüzlük duygusunu yenme eğilimi içindedir.

Calvinci öğretilerde çabanın bir ruhbilimsel anlamı daha vardır. Sürekli çabadan usanmama, dünyasal işlerde olduğu gibi ahlaksal alanda da başarıya ulaşma, az çok, seçilmişler arasında bulunmanın belirtisidir. Bu türden zorlanımlı çabanın akıl dışılığı şurada yatmaktadır: *etkinlik, istenen bir sonuca ulaşmak için değil, kişinin kendi etkinliği ya da denetiminden bağımsız olarak daha önceden saptanmış bir şeyin meydana gelip gelmeyeceğini belirlemek için yapılır*. Bu işleyiş zorlanımlı sinir hastalarının bilinen bir özelliğidir. Bu tür kimseler, önemli bir görevin sonucundan korktuklarında, yanıtı beklerken evlerin pencerelerini, ya da sokaktaki ağaçları sayarlar. Eğer sayı tekse, işlerin yolunda gideceğine işaretler; çiftse, başarısızlığa uğrayacaklarına inanırlar. Bu kuşku çoğu kez belli bir olayla ilgili değildir, insanın bütün yaşamını yönetir ve “belirti” arama zorlanımı bütün yaşamını kaplar. Çoğu kez taşları sayma, fal açma, kumar ve saire ve saire ile, kaygı ve kuşku arasındaki bağlantı bilinçli değildir. Bir insan belli belirsiz bir huzursuzluk içinde olması nedeniyle oturup iskambil falı açabilir, ancak bu etkinliğin gizli işlevi geleceği açığa çıkarmaktır ve ancak bir ruh çözümleme bu gerçek işlevi ortaya çıkaracak perdeyi kaldırabilir.

Calvincilikte, çabanın bu anlamı, dinsel öğretinin bir parçasını oluşturuyordu. Başlangıçta çaba denilince temelde ahlaksal çaba anlaşılıyordu ama daha sonra, kişinin uğraşısıyla ilgili çaba ve bu çabanın sonucu, yani iş hayatında başarı ya da başarısızlık anlamı öne çıkarıldı. Başarı, Tanrı lütfunun işareti sayıldı, başarısızlıkta, lanetlenmişliğin belirtisiydi.

Bütün bunlar, bitmez tükenmez bir çaba ve çalışma zorlanımının, insanın güçsüz olduğu yolundaki temel kanısıyla çelişmediğini, fakat bunun ruhbilimsel sonucu olarak ortaya çıktığını göstermektedir. Bu anlamda çaba ve iş, tümüyle usdışı bir niteliğe bürünmüştür. Yargı, önceden Tanrı tarafından belirlendiğine göre, çalışma ya da çaba yazgıyı değiştirecek değildir. Yalnızca önceden saptanmış yazgıyı tahmin etme aracı olabilirler; öte yanda, aynı zamanda, bu çabayı gösterirken müthiş bir telaşa düşmekse, başka türlü katlanılamayacak güçsüzlük duygusuna karşı bir güvencedir. Çaba ve çalışmayı başlı başına bir amaç olarak ele alan bu yeni tutum, ortaçağ sonlarından bu yana, insanda meydana gelen en önemli ruhbilimsel değişiklik olarak kabul edilebilir. Her toplumda insanlar yaşamak için çalışmak zorundadır. Pek çok toplum, işi kölelere yaptırmak ve böylece de özgür insanı, kendisini “daha soylu” uğraşlara adayabilecek duruma getirmekle bu sorunu çözmüştür. Bu toplumlarda, çalışmak, özgür bir insana yakışmaz. Ortaçağda da, çalışma yükü, toplumsal hiyerarşide çeşitli sınıflar arasında eşit ölçüde dağıtılmıştı ve bir hayli kaba sömürü görülüyordu. Ama işe, çalışmaya karşı tutum, daha sonra modern çağda gelişen tutumdan çok farklıydı. Çalışma, pazarda kar sağlayacak şekilde satılabilecek bir meta üretmek şeklinde soyut bir anlam taşımıyordu. İnsan, somut bir talebe yanıt vermek amacıyla çalışıyordu ve bunun somut bir anlamı vardı: hayatını kazanmak. Max Weber’in özellikle işaret ettiği üzere, geleneksel yaşam standardını *korumak* için gerekli olduğundan fazla çalışma itkisi yoktu. Ortaçağ toplumlarındaki bazı gruplarda, çalışma, *üreten* yeteneğin gerçekleştirilmesi olarak zevk veren bir şeydi belki; grupların pek çoğuyca, *zorunlu* oldukları için, bu gerekliliğin dışarıdan gelen baskılarla yönlendirildiğini hissettikleri için çalışıyorlardı. Modern toplumdaki yeni gelişme, insanların dış baskıların etkisiyle değil de içten gelen bir zorlamayla çalışmaya itilmeleriydi; bu zorlama onları, diğer toplumlarda son derece katı bir efendinin buyruğu altında çalışan insanlar kadar ağır ve çok çalışmaya itiyordu.

İnsan enerjisinin en büyük bölümü çalışma yönünde aktılmasaydı, kapitalizm gelişemezdi *kuşkusuz*. Tarihte, özgür insanın, enerjisini olduğu gibi tek bir amaca, yani çalışmaya yönelttiği bir başka dönem yoktur. Bıkıp usanmadan çalışma itkisi, sanayi dizgemizin gelişmesinde, buhar ve elektrikten daha az önemli olmayan temel üretken güçlerden biriydi.

Şimdi artık kısaca değinip geçtiğimiz bir başka özelliği, *düşmanlık* ve *öfkeyi* tartışmalıyız. Orta sınıfın büyük bir öfke geliştirmesi şaşırtıcı değildir. Coşkularını ve duygularını dışa vurması engellenmiş ve bizzat kendi var oluşu tehdit edilen herkes normalde düşmanlık tepkisi gösterir; daha önce de gördüğümüz üzere, bir bütün olarak orta sınıf ve özellikle de yükselen kapitalizmin sağladığı üstünlüklerden henüz yararlanmayan üyeleri, büyük bir engellenme ve ciddi bir tehdit altında bulunuyorlardı. Onlardaki düşmansı duyguları artıracak bir başka etmen de, kilisedeki önemli görevde bulunanlar da içinde olmak üzere, küçük bir kapitalist grubun yaşayıp sergilediği lüks ve güçtü. Onlara karşı büyük bir kıskançlık duymak doğal bir sonuçtu.

Luther ve Calvin, insanın bütün benliğini saran, ilişkilerini etkileyen düşmanlığı yansıtırlar. Yalnızca bu iki insanın kişisel olarak tarihin belli başlı önderleri arasında, nefret duyguları en fazla olanlar safında yer almaları bakımından değil, daha da önemlisi, öğretilerinin, bu düşmanlık duygusuyla dolu olması ve yalnızca yoğun, bastırılmış bir düşmanlık duygusuna kapılmış bir gruba seslenmesi açısından da düşmanlığı çizen bir tablo oluştururlar. ... Bu, insanlar üzerinde kayıtsız şartsız egemenlik isteyen, onların boyun eğmesini ve kendilerini aşağılamasını isteyen buyurgan Tanrı tablosu, orta sınıfın kendi öz düşmanlığının ve kıskançlığının bir yansımasıydı.

Düşmanlığın ve kıskançlığın Tanrıya yansıtılmasından ve bunların ahlaksal öfke şeklinde dolaylı olarak dile getirilmesinden başka, düşmanlığı düşmanlığa karşı yöneltmek de bu duygunun dışavurumlarından biri oldu. Luther’in de, Calvin’in de, insanın sefaletini nasıl hararetle vurguladığını ve bütün erdemlerin temeli olarak kendini aşağılama ve küçümsemeyi öğütlediklerini görmüştük. Bilinçli olarak düşündükleri, aşırı bir alçakgönüllülüğün başka bir şey değildi elbet. Ancak ruhbilimde kendini suçlama ve kendini aşağılama mekanizmalarının nasıl işlediğini bilen herkes, bu türden “alçakgönüllülüğün” şu ya da bu nedenle dış dünyaya yöneltmesi engellenmiş ve kişinin kendisine karşı işleyen şiddetli bir kinden kaynaklandığını bilir. Bu görüngüyü tam olarak anlayabilmek için kişinin başkalarına ve kendine karşı tutumunun çelişkili olmak bir yana, ilkesel olarak birbirine koşut olduğunu kavramak gereklidir. Ama başkalarına karşı düşmanlık, genellikle bilinçli olarak, açıkça dile getirilirken, kişinin kendine karşı düşmanlığı (hastalıklı durumlar dışında) çoğu kez bilinçsizdir ve ancak dolaylı ve akla uydurulmuş, ussallaştırılmış biçimlerde dışa vurulur. Bu biçimlerden biri, kişinin sözünü ettiğimiz değersizliğini ve önemsizliğini etkin olarak ön plana çıkarmasıdır; diğeryse vicdan ya da yükümlülük kılığında karşımıza çıkar. Kendinden nefret etmeyle hiçbir ilgisi olmayan alçakgönüllülük

olduğu gibi, kökleri düşmanlıkta yatmayan vicdan ve görev duygusu da vardır. Bu gerçek vicdan ya da bilinç, bütünleşmiş bir kişiliğin bir parçasını oluşturur; onun sesini dinlemek, isteklerini yerine getirmek, bütün benliğin onaylanmasıdır. Ancak dinsel ya da dünyasal ussallaştırmalarda Reform döneminden günümüze dek modern insanın yaşamına egemen olan bu “görev” duygusu, kişinin kendine karşı duyduğu düşmanlığın büyük etkisi altındadır. Vicdan, insanın kendi içine kendi elleriyle yerleştirdiği bir köle ağasıdır. Onu, kendisine ait olduğunu *sandığı* isteklere göre hareket etmeye yöneltir, oysa bu istekler, aslında dıştan gelen toplumsal taleplerin içselleştirilmesidir. Sert ve acımasızdır, insanın bütün yaşamını gizemli bir günahın kefareti haline getirerek, zevki ve mutluluğu yasaklar. Ayrıca, Calvinciliğin ilk dönemleriyle Püritanizmin son dönemlerine özgü “içsel dünyasal çilecilik”in de temelini oluşturur. Bu modern alçakgönüllülük ve görev duygusunun kaynağı olan düşmanlık, tersi durumda biraz şaşkıncı gelebilecek bir çelişkiyi de açıklar: bu türden alçakgönüllülük başkalarını aşağılamayla koşut gelişir ve dürüstlük, aslında sevgi ve acımanın yerini almıştır. Gerçek alçakgönüllülük ve kişinin başkalarına karşı beslediği gerçek görev duygusu, buna neden olamazdı; ama kendini aşağılama ve kendini olumsuzlayan “vicdan”, düşmanlığın yalnızca bir yüzüdür, diğer yüzünde başkalarına karşı km ve onları küçük görme duygusu vardır.

Freud, insanın, üst-ben diye adlandırdığı şeyin içerdiği kendine karşı düşmanlığı görmüştür. Ayrıca, üst-benin aslında tehlikeli bir dış yetkenin içselleştirilmesi olduğunu da görmüştür. Ama benliğin parçası olan kendiliğinden ideallerle benliği yöneten içselleştirilmiş buyruklar arasında ayırım gözetmemiştir.

Feodal toplumda ortaçağ dizgesinin çöküşü, toplumun bütün sınıfları için şu bakımdan büyük önem taşıyordu: birey yalnız bırakılmış, soyutlanmıştı. Özgürdü. Bu özgürlüğün ikili bir sonucu vardı. İnsan daha önce tadını çıkardığı güvenlikten, kuşku götürmez ait olma duygusundan yoksun bırakılmıştı, hem güvenlik bakımından hem de ekonomik ve tinsel açıdan onun isteklerini doyuran bir dünyadan koparılmıştı. Yalnız ve kaygılı hissediyordu kendini. Ama öte yanda bağımsız düşünme ve davranma özgürlüğüne, kendi kendisinin efendisi olma ve yaşamını söylediği gibi değil, dilediği gibi yaşama özgürlüğüne kavuşmuştu.

Öte yanda aşağı sınıflar, kentlerde yoksul nüfus, özellikle de köylüler, yeni bir özgürlük arayışı içine girmek durumunda kaldılar, giderek artan ekonomik ve kişisel baskıya son vermek için tutunacak bir umut aradılar. Kaybedecek şeyleri çok az, kazanacaklarıysa çoktu. Dogmatik aldatmacalar değil, İncil’in temel ilkeleri, kardeşlik ve adalet ilgilendiriyordu onları. Umutları, Hıristiyanlığın ta başlangıç dönemine özgü ödün tanımaz nitelik gösteren dinsel hareketlerle birkaç siyasal ayaklanma şeklinde etkinleşti.

Ancak bizi burada asıl ilgilendiren, orta sınıfın gösterdiği tepkidir. Yükselen kapitalizm, onların bağımsızlığını, kendi kendine karar verme ve girişimcilik gücünü arttırdı gerçi ama, daha çok bir tehdit oluşturuyordu. On altıncı yüzyılın başlarında, orta sınıf bireyi, yeni özgürlükten pek fazla bir güç ve güvenlik sağlamadı. Özgürlük, güç ve güvenden çok soyutlanma ve kişisel önemsizlik duygusu getirdi onlara. Bundan başka Roma Kilisesi hiyerarşisi de içinde olmak üzere varlıklı sınıfların gücü ve lüksü karşısında müthiş bir öfkeyle dolmuştu. Protestanlık, önemsizlik ve öfke duygularını dile getirme olanağı verdi; insanların Tanrının kayıtsız şansız sevgisine olan güvenlerini yok etti; onlara kendisini ve başkalarını küçük görmeyi, onlara —ve kendisine— güvenmemeyi öğretti; onu bir amaç yerine bir araç haline getirdi; dünyasal gücün, ahlaksal ilkelerle çelişmesi nedeniyle, varlığının bile adaletsiz olmasına yeteceği ilkesini bir kenara atarak mal-mülk sahipliği önünde eğildi; ve bütün bunları yaparken de, Yahudi-Hıristiyan geleneğinin temellerini oluşturan öğeleri yok saydı. Protestanlık öğretilerinin birey, Tanrı ve dünyayı yansıtan tablolarında, insanın duyumsadığı önemsizlik ve güçsüzlük, insan olmanın doğal niteliği olarak kabul ediliyor ve bireyin kendini zaten böyle hissetmek *zorunda olduğu* inancıyla haklı çıkarılıyordu.

Böylece yeni dinsel öğretiler, orta sınıfın ortalama bireyinin hissettiklerini dile getirmekle kalmadı, bu tutumu ussallaştırıp bir dizgeye oturarak söz konusu duyguları arttırdı ve güçlendirdiler. Bundan daha fazlasını da yaptılar ve bireye, kaygılarıyla başa çıkmanın bir yolunu da gösterdiler. Ona, kendi güçsüzlüğünü ve doğasının kötülüğünü kabul etmekle, bütün yaşamını, günahları karşılığında ödenecek bir bedel olarak görmekle, kendini en aşırı ölçüde aşağılamakla ve ayrıca, çabalarını arttırmakla, kuşku ve kaygılarından kurtulacağını öğretiler. Tanrıya tam anlamıyla boyun eğmekle, Tanrı tarafından sevebileceğini ve hiç değilse Tanrının kurtarmaya karar vermiş oldukları arasına katılmayı umabileceklerini öğretiler. Protestanlık, kendisini yeni bir dünyaya yöneltmek ve o dünyanın bir parçası olmak zorunda kalan korkutulmuş, sarsılmış ve soyutlanmış bireyin insansal gereksinimlerine bir yanıt oluşturuyordu. Buna karşılık yeni ekonomik ve toplumsal değişikliklerin

sonucu olan ve dinsel öğretilerle güçlendirilen yeni kişilik yapısı, daha sonraki toplumsal ve ekonomik gelişmenin biçimlenmesinde önemli bir etmendi. Bu kişilik yapısında kök salmış olan nitelikler —zorlanımlı bir çalışma isteği, tutumluluk tutkusu, kişinin yaşamını fazladan bir kişisel güç elde etme amacına ulaşmak için bir alet durumuna sokmaya hazır olması, çilecilik ve zorlayıcı görev duygusu— kapitalist toplumun üretici güçleri haline gelen, ekonomik ve toplumsal gelişmenin düşünülebilmesi için bile kaçınılmaz olan kişilik özellikleri haline geldiler. Bunlar, insan enerjisinin biçimlendirdiği ve toplumsal süreç içerisinde üretici güçlerden biri haline getirdiği özel kalıplardı. Yeni biçimlenmiş kişilik özelliklerine uygun davranmak, ekonomik ereklilikler açısından bir üstünlük getiriyordu. Ayrıca, ruhbilimsel olarak da doyurucuydu; çünkü bu davranış biçimi, bu yeni tür kişiliğin gereksinimlerine ve kaygılarına yanıt veriyordu. Aynı ilkeyi daha genel bir çerçeve içine yerleştirecek olursak, toplumsal süreç, bireyin yaşam biçimini yani başkalarıyla ve işle olan ilişkisini tayin etmekle onun kişilik yapısını biçimlendiriyordu. Yeni —dinsel, düşünsel ya da siyasal— öğretiler, bu değişmiş kişilik yapısından kaynaklanıyor ve aynı zamanda ona sesleniyor, böylece de onu perçinliyor, doyuruyor ve dengede tutuyordu. Yeni oluşturulmuş kişilik özellikleriyse, daha ilerdeki ekonomik gelişmelerde önemli etmenleri oluşturdu ve toplumsal süreci etkiledi; başlangıçta yeni ekonomik güçlerin yarattığı tehlikelere bir tepki olarak gelişmiş olan bu özellikler, yavaş yavaş yeni ekonomik gelişmeyi destekleyen ve hızlandıran üretici güçler haline geldiler.

IV. BÖLÜM ÇAĞDAŞ İNSAN AÇISINDAN ÖZGÜRLÜĞÜN İKİ YÖNÜ

Çözümlemenin merkezini, iki yönlü anlamı bulunan özgürlük sorunu oluşturuyordu; ortaçağ toplumunun geleneksel bağlarından kurtulmak, ya da *olumlu* anlamda özgür olmak, bireye yeni bir bağımsızlık duygusu vermekle birlikte, kendisini yalnız ve soyutlanmış hissetmesine yol açıyor, bireyi kuşku ve kaygıyla dolduruyor, onu yeni bir boyun eğme ile, zorunlu ve usdışı etkinliğin içersine sürüklüyordu.

Protestanlık öğretileri insanları çağdaş sınıai dizge içersinde oynayacakları role ruhbilimsel olarak hazırlamışlardı. Uygulamada ve uygulamadan gelişen özde, bu dizge yaşamın her bir yönüne ulaşıyor, insanın bütün kişiliğini şekillendiriyor ve daha önceki bölümde tartıştığımız çelişkileri keskinleştiriyordu: Bireyi ortaya çıkardı ama onu daha da umarsız duruma soktu; özgürlüğü arttırdı ama yeni türden bağımlılıklar yarattı. ... Burada bizim amacımız, çağdaş toplum yapısının insanı aynı anda iki yönde etkilediğini göstermek olacaktır; bir, insan daha bağımsız, kendine yeterli ve eleştirel bir yapıya kavuşur; iki, daha soyutlanmış, yalnız ve korkulu hale gelir. Özgürlük sorununu, sürecin her iki yönünü de görebildiğimiz ve bir tarafı izlerken, diğersinin izini yitirmedığımız ölçüde bütünüyle anlayabiliriz.

İnsanoğlunun özgürlüğün eski düşmanlarından kendini kurtarmasına karşın, farklı türden yeni düşmanların, temelde dışsal kısıtlama oluşturmayan ancak kişilik özgürlüğünün tam olarak gerçekleşmesi yolunu tıkayan içsel etmenlerden oluşan düşmanların ortaya çıktığı olgusunu yeterince kavramayı başaramıyoruz. İbadet özgürlüğünün, özgürlüğün son utkularından birini oluşturduğunu sanıyoruz örneğin. İnsanın kendi vicdanına göre ibadet etmesine izin vermeyen Kilise ve Devlet yetkeleri karşısında kazanılmış bir utku olduğunu, ama çağdaş bireyin, doğal bilim yöntemleriyle kanıtlanamayan herhangi bir şeye inanması yetisini büyük ölçüde yitirdiğini gereğince göremiyoruz. Ya da başka bir örnek seçmek gerekirse, konuşma özgürlüğünün, özgürlüğün zafer yürüyüşündeki son adım olduğunu sanıyoruz. Konuşma özgürlüğünün, *eski* kısıtlamalara karşı savaşta önemli bir zafer olmasına karşın, çağdaş insanın “kendi” düşündüğü ve söylediği şeylerin çoğunun, herkesin düşündüğü ve söylediği şeyler olduğunu, günümüz insanının bu duruma geldiğini unutuyoruz; kendi düşüncelerinin dile getirilmesi işine kimsenin karışamayacağı savına anlam kazandıracak tek şey olan özgün düşünme —yani kendisi adına düşünme— yetisini kazanamadığını unutuyoruz.

İnsanların bizden beklediklerini yerine getirmeye dünden hazır olmamız ve başkalarından farklı olmaktan müthiş korkmamız nedeniyle etkileri büyük olan kamuoyu ve “sağduyu” gibi adsız yetkelerin rolünü göz ardı ediyoruz. ... Kazanmış olduğumuz bağımsızlıkların her birinin, canla başla savunulmasının kaçınılmaz olmasına karşın özgürlük sorununun yalnızca niteliksel bir sorun değil, aynı zamanda niceliksel bir sorun olduğunu unuturuz. Geleneksel özgürlüğü korumak ve arttırmak yükümlülüğüyle yetinmememiz gerektiğini, bize, kendi bireysel benimizi gerçekleştirme, bu ben’e ve yaşama inanma yetisi verecek yeni türden bir özgürlüğü elde etmek durumunda olduğumuzu göz ardı ederiz.

Protestanlığın, insan ruhunu kurtarma yolunda yapmaya başladıklarını, kapitalizm, zihinsel, toplumsal ve siyasal açıdan yapmayı sürdürmüştür. Ekonomik özgürlük, bu gelişmenin temeli, orta sınıfa şampiyonuydu. Birey artık, gelenekler temeline dayalı ve geleneksel sınırları aşan bir kişisel gelişmeye görece olarak az olanak tanıyan belli bir toplumsal dizgenin tutsağı değildi. Çalışkanlığının, zekasının, cesaret ve becerikliliğinin, ya da şansının kendisine izin verdiği ölçüde bireysel ekonomik kazançlar sağlamada başarıya ulaşması bekleniyor ve buna olanak tanınıyordu. Başarıya ulaşma fırsatı önündeydi, kaybetmek ve herkesin birbiriyle çarpıştığı o korkunç ekonomik savaşta yaralanmak ya da ölmek tehlikesi de önündeydi. Feodal dizgede yaşamının genişleme sınırları, daha kendisi doğmadan çizilmişti; ama kapitalist dizgede, birey, özellikle de orta sınıf bireyi —pek çok kısıtlamalara karşın— kendi edimlerine ve kendi kişisel özelliklerine dayanarak başarıya ulaşabilirdi. Gözlerinin önünde, ulaşmaya çabalayabileceği ve çoğu kez de elde etme şansı yüksek bir hedef bulunuyordu. Kendine güvenmeyi öğrendi, sorumlu kararlar almayı, yatıştırıcı ya da ürkütücü kör inançlarından vazgeçmeyi öğrendi. İnsanoğlu doğanın bağlarından giderek daha fazla sıyrıldı; doğa güçlerini daha önce tarihte hiç görülmedik, duyulmadık ölçüde denetimi altına aldı. İnsanlar artık eşitti; bir zamanlar, insan ırkının birleşmesi yolunu tıkayan doğal sınırlar olarak varlığını sürdüren kast ve din farklılıkları ortadan kalktı ve insanlar, birbirini insan olarak görmeyi, tanımayı öğrendiler. Dünya, mistik öğelerden giderek daha fazla kurtulmaya başladı; insan, kendisini nesnel olarak görmeye başladı, yanılsamalar giderek azaldı. Siyasal özgürlük de arttı. Yükselen ona sınıf, ekonomik konumunun gücü sayesinde siyasal gücü ele geçirebilirdi artık: yeni kazanılmış siyasal güç, ekonomik gelişme sağlamada giderek artan olanaklar yaratıyordu.

Tek kelimeyle, kapitalizm, insanı geleneksel bağlarından koparmakla kalmamış, olumlu özgürlüğün artmasına, etkin, eleştirel, sorumlu kişinin gelişmesine çok büyük katkılarda bulunmuştu.

Ancak, kapitalizm, özgürlüğün artması sürecine bu yönde *bir* etkide bulunurken, aynı zamanda bireyi daha yalnız, daha soyutlanmış hale getirdi, onda bir önemsizlik, güçsüzlük duygusu yeşertti.

Ekonomik etkinliklerinin üstün tutulması fikri, Luther'ın de, Calvin'ın de aklının alamayacağı şeylerdi gerçi ama kişinin kendi ben'inin insan ötesi amaçlara boyun etmeye hazır olması, aslında Protestanlığın yarattığı bir durumdu. Ne var ki, onlar, din bilimsel öğretilerinde, insanın tinsel belkemiğini, onur ve gurur duygusunu kırarak, ona etkinliğin, kendisi dışında hiçbir amacı bulunmadığını öğretmekle, bu gelişmenin temellerini attılar.

Luther ve Calvin, insanı, ruhsal olarak çağdaş toplumda oynayacağı role hazırlıyordu: Yani kişi, kendi beninin önemsiz olduğunu hissedecek, yaşamını yalnız ve yalnız kendisine ait olmayan amaçlar uğruna ayaklar altına sermeye hazır olacaktı. İnsan, ne adaleti ne de sevgiyi temsil etmeyen bir Tanrının zaferi için bir araç olmayı kabullendikten sonra, ekonomik çarkın — ve daha sonra da bir “Führer”in — uşağı olma rolünü kabul etmeye yeterince hazır demektir.

Bireyin, ekonomik amaçların aracı olarak boyun eğmesi, sermaye birikimini ekonomik etkinliğin amacı ve hedefi haline getiren kapitalist üretim biçiminin garipliklerinden kaynaklanmaktadır. Kişi, kar sağlamak için çalışır, ama sağladığı kar, harcanmayacak, yeni sermaye olarak yatırıma dönüşecektir; bu artan sermaye gene yatırıma dönüşerek yeni karlar getirir, bu döngü böyle gider. Elbet, lükse, ya da “gösteriş savurganlığına” para harcayan kapitalistler vardır, ama kapitalizmin klasik temsilcileri, harcamayı değil çalışmayı sevmişlerdir daha çok. Sermayeyi tüketim amacıyla kullanmak yerine biriktirme ilkesi, çağdaş sanayi dizgemizin büyük başarılarının önkoşuludur. İnsanın çalışmaya karşı yaklaşımı böylesine tutucu olmasaydı ve çalışmasının meyvelerini, ekonomik dizgenin üretim kapasitesini geliştirme amacı uğruna yatırım yapma isteği bulunmasaydı, doğaya egemen olma yolunda bir gelişme asla sağlanamazdı; tarihte ilk kez, maddi gereksinimlerin doyurulması uğrunda durup dinlenmeksizin sürdürdüğümüz mücadelenin sona ereceği bir geleceği gözümüzün önüne getirmemize izin veren olgu, işte bu toplumdaki üretici güçlerin gelişmesi olgusudur. Ama gene de, yalnızca sermaye birikimi uğruna çalışma ilkesi nesnel olarak insanoğlunun gelişmesi açısından çok büyük bir önem taşımakta, ancak öznel olarak insanı kişisel olmayan amaçlar için çalışmak durumunda bırakmakta, kendi elleriyle inşa ettiği makinenin kölesi haline getirmekte ve böylece onu bir kişisel önemsizlik ve güçsüzlük duygusuyla doldurmaktadır.

Her şey bir yana, bir kimse hesabına çalışmak demek, çalışanların pazar yasalarına, bolluk ve çöküş dönemlerine, işverenlerince uygulandığı kadarıyla teknik gelişmelere bağlıydı. Onları yönlendiren yalnızca işverendi ve işveren, boyun eğmek durumunda oldukları bir üstün gücün temsilcisi haline geldi.

Toplumlarda, kültürün özünü oluşturan öge, o toplumda en güçlü olan grupların ruhu, ya da düşünme biçimidir. Bunun nedeni, kısmen, bu grupların eğitim dizgesini, okulları, kiliseyi, basını, tiyatro-sinemayı denetleme ve böylece bütün bir nüfusa kendi fikirlerini benimsetme gücüne sahip olmasından kaynaklanmaktadır; üstelik bu güçlü gruplar ünlü ve üstün konumda olduklarından, aşağı sınıflar onların değerlerine öykünmeye, bunları kabullenmeye ve kendilerini onlarla özdeşleştirmeye dünden hazırdılar.

Luther ve Calvin'in hatta, Kant ve Freud'un düşünme biçimleri altında yatan varsayım şudur: Bencillik özünü-sevme ile aynıdır. Başkalarını sevmek bir erdem, kendini sevmekse günahdır. Dahası, başkalarını sevmek ile kendini sevmek bir arada yaşayan duygular değildir, ikisi de birbirlerini dışlarlar.

Kuramsal olarak burada, sevginin yapısıyla ilgili bir yanılsamayla karşı karşıyayız. Sevgi, her şeyden önce özgün bir nesnenin “neden olduğu” bir duygu değil, insanda yalnızca belli bir “nesne”nin yaşama geçirdiği kolay kolay ölmeyen bir duygudur. Nefret, tutkulu bir yok etme arzusudur; sevgiyse bir “nesne”nin tutkuyla olumlanmasıdır. Sevgi bir “etki” değil, amacı mutluluk olan, nesnesinin gelişmesi ve özgürlüğü olan etkin bir özlem, bir içsel ilgililiktir. İlkel olarak kendimiz de dahil herhangi bir kişi ya da nesneye yönelebilecek bir hazır olma durumudur. Dışlayan sevgi kendi içinde çelişkilidir. ... Ancak önemli olan nokta şudur: belli bir “nesne”ye karşı duyulan sevgi, bir kişinin içinde var olan başka bir kişiye yönelik bir sevginin yaşam bulması ve yoğunlaşmasıdır. Romantik sevgi görüşünde olduğu gibi, insanın dünyada sevebileceği yalnızca bir *tek* kişi bulunabileceği, o kişiyi bulmanın yaşamın en büyük fırsatı olduğu ve kişinin sevmesinin, tüm diğer insanlardan uzaklaşması sonucunu doğuracağı doğru değildir. Yalnız ve yalnız tek bir kişiyle yaşanabilecek türden sevgi, bu özelliği nedeniyle sevgi değil, sadomazoşist bir bağlılıktır. Sevginin içerdiği temel olumlama, temel insansal niteliklerin yaşama geçirilmesi olarak sevilen kişiye yöneltilir. Bir kişiyi sevmek, bütün insanları sevmek anlamını içerir. Bu bağlamda insanı sevmek, çoğu kez sanıldığı üzere, belli bir insana karşı duyulan sevgiden “sonra” gelen bir soyutlama ya da belli ‘nesne’ ile yaşanan deneyimin büyütülmüş şekli değildir; somut bireylerle ilişki sonucu doğar ama insanları sevmek, belli bir kişiyi sevmenin önkoşuludur.

Bireyde bu hazır olma durumu varsa, kendisine karşı da vardır; eğer yalnızca başkalarını “sevebiliyorsa”, sevme edimini hiç gerçekleştiremiyor demektir.

Bencillik, kendini sevmeye değil, tam tersiyle aynı anlama gelir. Bencillik, oburluğun bir türüdür. Bütün oburluklar gibi bu da doymak bilmezlik niteliği içerir, bunun sonucu olarak da hiçbir zaman gerçek bir doyuma ulaşmak söz konusu olmaz. Oburluk, kişiyi, hiçbir zaman doyuma ulaşmaksızın, bir gereksinimi doymak üzere sonu gelmez çabalar içinde tüketen dipsiz bir kuyudur. Yakın gözlemler, bencil kişinin daima kaygı içinde kendisiyle ilgilendiğini, hiçbir zaman doyuma ulaşmadığını, daima huzursuz olduğunu, her zaman yeterince alamama korkusuyla, bir şeyleri kaçırma, bir şeylerden yoksun kalma korkusuyla hareket ettiğini göstermiştir. Daha fazlasına sahip olabilecek herhangi bir kişiyi kıskanma duygusuyla yanmaktadır. Daha da yakından gözlemlendiğinde, özellikle de bilinçdışı işleyiş incelendiğinde bu tür kişinin kendisinden hoşnut olmadığı, tersine kendisini hiç sevmediği görülür.

Çelişik gibi görünen bu bilmeceyi çözmek kolaydır. Bencillik, işte bu kendini beğenmemekten, kendinden hoşnut olmamaktan kaynaklanmaktadır. Kendisinden hoşnut olmayan, kendisini onaylamayan kişi, sürekli olarak kendi benliğiyle ilgili bir kaygı içindedir. Ancak ve ancak gerçek bir hoşnutluk ve onaylama temelinde var olabilecek içsel güvenlik duygusundan yoksundur. Temelde güvenlik ve doyum duygularından yoksun olduğundan, sürekli kendisiyle ilgilenmeli, her şeyin kendisinin olması açgözlülüğünü yaşamalıdır. Aynı şey, her şeyi kendine istemekten çok kendisine hayranlık duymayla uğraşan narsisist diye nitelediğimiz kişiler için de geçerlidir. Yüzeyle bu kişiler kendilerine müthiş aşık görünürler gerçi ama aslında kendilerinden pek hoşlanmazlar ve —tıpkı bencillikleri gibi— narsisizmleri, temeldeki kendini sevmeye yoksunluğunu dengeleme görevi görür. Freud narsisist kişinin, sevgisini başkalarından çekip kendi şahsına yönelttiğine işaret etmiştir. Bu tümcenin ilk kısmı doğrudur gerçi ama ikinci bölümü yanlıştır. Böyle bir kişi ne başkalarını ne de kendini sever.

Çağdaş insanın çıkarlarına hizmet ettiği, çıkarlarına uygun davrandığı “benlik”, *toplumsal* benliktir, bireyin

oynaması beklenen ve temel olarak, gerçeklikte yalnızca toplumda yaşayan insanın, nesnel toplumsal işlevlerinin öznel giysilere bürünmüş görüntüsünden başka bir şey olmayan rolünün oluşturduğu bir benliktir bu. Çağdaş bencillik, gerçek benliğin çarpıtılmasından doğan ve nesnesi toplumsal benlik olan oburluktur, hırstır. Çağımızda insan benliğini sonuna dek odaya koymasıyla tanımlanıyor gibi görünse de, aslında insanın benliği zayıflatılmış, kişilik bütünüünün tüm diğer parçaları bir kenara bırakılarak, zeka ve irade gücünden oluşan bir benlik, bütünü küçük bir parçasına indirgenmiştir.

Yalnızca ekonomik ilişkiler değil, insanlar arasındaki kişisel ilişkiler de yabancılaşmış durumdadır. Ancak bu kullanma ve yabancılaşma ruhunun belki de en önemli ve en yıkıcı örneği, bireyin kendi benliğiyle olan ilişkisinde görülmektedir. İnsan yalnızca meta satmaz, kendisini de satar ve kendisini bir meta olarak görür. Eliyle koluyla çalışan işçi, fiziksel enerjisini satar; işadami, doktor, memur, “kişiliklerini” satarlar. Ürünlerini ya da hizmetlerini satabilmek için “kişilik” sahibi olmaları gerekir. Bu kişiliğin hoşla gitmesi gerekir, ama ayrıca onun sahibinin daha başka nitelikleri de olmalıdır: Yaptığı işin durumuna göre enerjik, girişimci olmak, bu, şu, ya da o özelliklere sahip olmak gereklidir. Tıpkı diğer metalarda olduğu gibi, bu insansal niteliklerin değerini biçen, hatta ve hatta var olup olmadıklarını saptayan pazarın ta kendisidir. Bir kişinin sunduğu nitelikler işe yaramıyorsa, bunların kullanım değeri yoksa o insanın hiçbir niteliği yok demektir; tıpkı, kullanım değeri taşımaya karşın satılmayan bir metanın değersiz olması gibi. Dolayısıyla özgüven, “benliğini hissetme” başkalarının o kişi hakkında biçtiği değerın göstergesinden başka bir şey değildir. Pazardaki başarısı ne olursa olsun, başkaları tarafından sevilsin ya da sevilmesin, kendi değerini biçen kişinin kendisi değildir. Aranıyorsa, bir kimsedir; başkaları ondan hoşlanmıyorsa, hiç kimse değildir. Kişinin kendine değer vermesinin, “kişilik”in başarısına bağlı olması, çağımız insanı için popüler olmanın neden büyük bir önem taşıdığını açıklamaktadır. Yalnızca kişinin günlük yaşantısındaki başarısı değil, kendine olan saygısını, güvenini koruyup koruyamayacağı, ya da aşağılık duygusunun uçurumuna yuvarlanıp yuvarlanmayacağı buna —popüler olup olmadığına— bağlıdır.

Kapitalizmin bireye getirdiği yeni özgürlüğün, Protestanlığın ona zaten vermiş olduğu dinsel özgürlüğün birey üzerindeki etkisini arttırdığını göstermeye çalıştık. Birey daha yalnız, daha soyutlanmış hale geldi, kendi dışındaki ezici büyük güçlerin elinde bir araç haline geldi; bir “birey”e dönüştü ama şaşkın ve güvenlik duygusundan yoksun bir birey oldu. Altta yatan bu güvensizliğin apaçık dışı vurulmasını yenmesine yardımcı olacak etmenler yok değildi. Her şeyden önce mülkiyet, benliğini destekliyordu, Bir kişi olarak “O” ve sahip olduğu mülk, birbirinden ayrılamazlardı. Kişinin bedeni nasıl benliğinin bir parçasıysa, giysileri ya da evi de aynı şekilde benliğinin parçalarıydı. Bir kimse olduğu konusundaki güveni azaldıkça mülkiyet sahibi olma gereksinimi arttı. Bireyin mülkü yoksa ya da onu yitirdiyse, kendi “benliğinin” önemli bir parçasından yoksun demektir ve bir anlamda, ne kendisi, ne de başkaları onu dört başı mamur bir birey olarak görmüyorlardı.

Benliği destekleyen diğer etmenler, saygınlık ve güçtür. Bunlar, kısmen mülkiyet sahipliğinin, kısmen de rekabet alanlarında başarıya ulaşmanın dolaysız sonucudurlar. Başkalarının hayranlığını kazanmak ve onlar üzerinde yetke sahibi olmak mülkiyetin verdiği desteğe katkıda bulunmuş, güvenlikten yoksun bireysel benliği desteklemiştir.

Malları ve toplumsal üstünlüğü az olanlarda, aile, bireysel üstünlüğün bir kaynağıydı. Burada birey kendisini “birisi” olarak duyumsayabilirdi. Kendisine itaat eden karısı ve çocukları vardı, sahnede başrolü oynuyor ve saf saf, bu rolü doğal hakkı olarak kabul ediyordu. Toplumsal ilişkilerinde adamdan sayılmayabilirdi, ama evde bir kraldı. Aileden başka ulusal gurur da (Avrupa’da genellikle sınıf gururu) ona bir önemlilik duygusu veriyordu. Kişisel olarak bir kimse olmasa da, diğer gruplara kıyasla içinde kendisini üstün hissettiği bir gruba ait olmaktan gurur duyuyordu.

On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısıyla yirminci yüzyılın başlangıcında, olumlu anlamda insan özgürlüğünü savunma eğilimi doruğuna ulaştı. Bu eğilime yalnızca orta sınıf katılmamış, işçi sınıfı da, kendi ekonomik amaçları ve aynı zamanda da insanlığın daha geniş kapsamlı amaçları uğruna savaşıyor, onun etkin ve özgür bir ögesi haline gelmiştir.

Bu gelişmedeki en önemli etmen, tekelci sermayenin giderek artan gücüdür. (Servetin değil de) sermayenin ekonomik dizgimizdeki belli kesimlerde toplanması, bireyin girişimcilik, cesaret ve zekasıyla başarıya ulaşma

olasılıklarını kısıtlamıştır. Tekelci sermayenin zafer kazandığı alanlarda, pek çok kişinin ekonomik bağımsızlığı yok edilmiştir.

Reklamın müşteri üzerindeki etkisi gibi, siyasal propaganda yöntemleri de, seçmen bireyinin önemsizlik duygusunu arttırma eğilimindedirler. Sloganların *tekrarlanması* ve asıl önemli konuyla uzak yalçın ilişkisi bulunmayan etmenlerin vurgulanması, bireydeki eleştiri yetilerini köreltir. Demokratik ülkelerde bile, siyasal propagandada bireylerin akılcı düşünmesine yönelik etkinlikler, kural olmaktan çok istisnadır. Partilerin, propagandalarında yansıttıkları güçleri ve boyutları karşısında bireyin kendisini küçük ve önemsiz hissetmesi kaçınılmazdır.

Sinirli dediğimiz birçok kişide bulunan bu bireysel soyutlanmışlık ve güçsüzlük duygusu, ortalama normal insanın farkında olduğu bir şey değildir. Ondaki, etkinliklerinin günlük gidişi altında, özel ya da toplumsal ilişkilerinde bulunduğu güvenlik ve onaylanmalar ardında, iş yaşamındaki başarıyla, çeşitli oyalanmalarla, “hoşça vakit geçirmek”, “ilişkiler kurmak”, “sağa sola gitmek” gibi etkinlikler sayesinde gizlenmiştir bu duygu. Ama karanlıkta ıslık çalmak ortalığı aydınlatmaz. Yalnızlık, korku ve ürküntü olduğu yerde kalır; insanlar buna sonsuza dek dayanamazlar. “Olumsuz özgürlüğün” yükünü sürekli taşıyamazlar; olumsuz özgürlükten olumlu özgürlüğe doğru bir gelişme gösteremedikleri sürece, özgürlük denen şeyi tümüyle feda etmek ve ondan kaçmaya çalışmak zorunda kalırlar. Günümüzde var olan temel toplumsal kaçma yolu, faşist ülkelerde olduğu gibi bir öndere boyun eğmek ve demokrasimizde görüldüğü üzere zorunlu *uyum* sağlamak, razı olmaktır. ... Toplumsal ve kültürel geçmişini bilmeksizin ruhbilimsel sorunları gerektiği şekilde anlayamayacağımız gibi, toplumsal görüngüyü de altta yatan ruhbilimsel işleyişi bilmeden kavrayamayız.

V. BÖLÜM KAÇIŞ MEKANİZMALARI

Gruplar bireylerden ve yalnızca bireylerden oluşur; dolayısıyla bir grupta işleyen ruhbilimsel mekanizmalar, yalnız ve yalnız bireylerde işleyen mekanizmalardır. Toplumsal ruhbilimi anlamaya temel oluşturmak üzere bireysel ruhbilimi incelediğimizde, bir nesneyi mikroskop altında incelemeye benzer bir iş yapıyoruz demektir. Bu, toplumsal süreçte, boyutu daha büyük olan ruhbilimsel işleyişlerin her bir ayrıntısını ortaya çıkarabilmemizi sağlar. Toplumsal-ruhbilimsel görüngünün çözümü, ayrıntılı bir birey davranışı incelemesine dayandırılmamışsa, deneysel nitelikten, dolayısıyla da geçerlilikten yoksun demektir.

Nevrozlu kişide gözlemlediğimiz görüngü, temelde, normal insanda gördüğümüzden farklı değildir. Yalnızca biraz daha vurgulanmış, daha net ve çoğu kez incelenmesi gerekli herhangi bir sorunu olduğunun farkında olmayan normal *insana* göre, nevrozlu kişinin daha çok farkında olabileceği görüngülerdir.

Normal ya da sağlıklı terimi, iki şekilde tanımlanabilir. Birincisi, işleyen bir toplum açısından, belli bir toplum içinde kendisinden beklenen toplumsal rolü yerine getirebilen kişiye normal ya da sağlıklı denebilir. Daha somut olarak, bu, o insanın o toplumda beklenen şekilde çalışabildiği, hatta toplumun yeniden üretilmesine katkıda bulunabildiği, bir aile kurabildiği anlamına gelir. İkincisi, birey açısından sağlıklılığı ve normallığı, bireyin en ileri noktada gelişmesi ve mutluluğu olarak görürüz.

1. YETKECİLİK

Sadist, yönettiği kişiye gereksinim duyar, ona ölesiye gereksinim duyar çünkü kendi güçlülük duygusu bir başka kişinin efendisi olduğu olgusundan kaynaklanmaktadır. Bu bağımlılık tümüyle bilinçsiz olabilir.

Sadizm birçok gözlemciye mazoşizmden daha az karmaşık görünmüştür. Bir kimsenin başkalarını incitmek ya da onlar üzerinde egemenlik kurmak istemesi, “iyi” olmasa da hayli doğal geliyordu. Hobbes, “yalnızca ölümle birlikte son bulan sürekli ve kaygılı güç elde etme isteği”nin varlığını, “bütün insanlığın genel bir eğilimi” olarak görüyordu. Ona göre güç arzusunda şeytani bir nitelik yoktur, tersine, insanın zevk ve güvenlik isteğinin son derece akla uygun bir sonucudur.

Ama acı çekme ve zayıflığın, insan çabasının amacı *olabileceğini* kanıtlayan bir görüngü var *Mazoşist sapkınlık*. Burada insanların hayli bilinçli olarak şu ya da bu şekilde acı çekmek ve bundan zevk almak isteği gösterdiğini görüyoruz. Mazoşist sapkınlıkta, kişi, bir başka kişinin kendisine acı vermesi sırasında cinsel heyecan duyar.

Ancak mazoşist sapkınının görülen tek biçimi değildir bu. Çoğu kez istenen gerçek acı çekme değil, fiziksel olarak bağlanmak, çaresiz ve zayıf hale getirilmekle heyecan ve doyumun meydana gelmesidir. Mazoşist sapkınılıkta genellikle istenen “ahlaksal” olarak zayıflatılmak, küçük bir çocuk işlemleri görmek ya da çeşitli şekillerde azarlanıp aşağılanmaktır. Sadist sapkınılıkta, benzer kaynaklardan, yani diğer insanları fiziksel olarak incitmekten, onları ip ya da zincirle bağlamaktan ya da söz ve hareketle onları aşağılamaktan doyumuna ulaşıldığını görüyoruz.

Bu yanıtın hangi yönde aranacağı, bu bölümün başlangıcında belirtilmişti. Mazoşist istekler de sadist istekler de, bireyin o dayanılmaz yalnızlık ve güçsüzlük duygularından kaçmalarına yardım etme eğilimindedirler. ... Birey kendisini olumsuz anlamda “özgür” hisseder, yani, yabancılaşmış, düşmanı bir dünya karşısında kendi benliğiyle yapayalnızdır. ... Korkmuş birey, kendisini bağlayacak bir kimse ya da bir şey arar; artık kendi bireysel benliği olmaya dayanamaz ve panik içinde ondan kurtulmaya, bu yükü, yani benliğini yok ederek yeniden güvenlik duymaya çabalar.

Mazoşizm, bu amaca giden yollardan biridir. Çeşitli şekillerde görülen mazoşist isteklerin tek bir amacı vardır: *bireysel benden kurtulmak, kendini kaybetmek*; başka deyişle, *özgürlük yükünün kurtulmak*. ... Bir korkuyu daha da ürkünç kılmakla kişinin korkusuna çare bulmaya çalıştığını söyleyebilir miyiz? Evet, işte, mazoşist kişinin yaptığı budur. Ben, bağımsız ve güçlü olma isteklerimle önemsizlik ya da güçsüzlük duygularım arasında bocaladığım sürece, işkenceden farksız bir çelişki içine düşerim. Eğer bireysel benimi hiçe indirgemekte başarıya ulaşırsam, bir birey olarak ayrı olduğum bilincini yenebilirim, kendimi bu çelişkiden kurtarabilirim. Onulmaz ölçüde küçük ve çaresiz hissetmek, bu amaca giden yollardan biridir; bir başka yolsa, acı içinde kıvrılmaktır; bir diğeryse, sarhoşluğun etkileri altında silinmektir. Canına kıyma düşlemi, bütün diğer araçların yalnızlık yükünden kurtarmaması halinde başvurulacak son umuttur.

Bu mazoşist çabalar, bazı koşullarda, görece olarak başarılıdır. Eğer birey, bu mazoşist isteklerini doyuracak (faşist ideolojide, “lider”e boyun eğmek gibi) kültürel kalıplar bulabilirse, kendisini, bu duyguları paylaşan milyonlarla birleşmiş görerek bir ölçüde güvenlik kazanacaktır.

Bu açıklamalar, nevrozlu etkinlikle akılcı etkinlik arasındaki önemli bir farkı ortaya koymaktadır. Akılcı etkinlikte, *sonuç* bir etkinliğin *itici* gücüne uygundur—kişi, belli bir sonuca ulaşmak *amacıyla* hareket eder. Nevrozlu isteklerde, kişi, temelde olumsuz özelliği olan, dayanılmaz bir durumdan kaçma amacı taşıyan bir zorlanımla harekete geçer. İstek ya da çaba, yalnızca yalandan bir çözüm getirecek yönde gelişir. Aslında kişi, sağlamak istediğinin tam tersi bir sonuca ulaşır; dayanılmaz bir duygudan kurtulma zorlanımı öylesine güçlüdür ki, kişi ancak hayalde, yalandan bir çözüm getirecek hareket yönünü seçmeyi başarabilmiştir.

Bireysel benliğin yok edilmesi ve bu yolla dayanılmaz güçsüzlük duygusunun yenilmesi girişimi, mazoşist isteklerin yalnızca bir yönüdür. Diğer yönüyse, kendisi dışında ve kendisinden daha büyük ve daha güçlü bir bütünün parçası haline gelmesi, onun içinde erimesi ve ona katılması girişimidir. Bu güç, bir kişi olabilir, bir kurum, Tanrı, ulus, bilinç ya da ruhsal bir zorlanım olabilir. Sarsılmaz şekilde güçlü, sonsuz ve görkemli olduğu sanılan bir gücün parçası haline gelmekle kişi onun gücüne ve görkemine katılmış olur. Kişi kendi benliğini bütüne teslim eder, benliğinin bütün güçlerini ve onurunu reddeder, bir birey olarak bütünselliğini yitirir ve özgürlüğünden vazgeçer; ama içine karıştığı güce katkıda bulunmakla yeni bir güvenlik ve yeni bir gurur kazanmış olur. Kuşku işkencesine karşı da bir güvenlik kazanmıştır. Mazoşist kişi, efendisi kendisi dışında bir yetke de olsa, efendiyi, bilinç ya da ruhsal zorlanım olarak içselleştirmiş de olsa, karar vermekten kurtulmuştur, kendi beninin yazgısı için nihai sorumluluğu üzerinden atmıştır, dolayısıyla ne karar alacağı konusunda kuşku duymaktan kurtulmuştur.

Sadist dürtülerin özü nedir? Burada da, başkalarına acı vermek dürtüsünün özünü oluşturmamaktadır. Gözlemleyebildiğimiz çeşitli sadizm biçimlerinin hepsi de tek bir temel dürtüden kaynaklanır. Bu, bir başka kişi üzerinde eksiksiz bir egemenlik kurmak, onu kendi iradesinin çaresiz bir nesnesi haline getirmek, mutlak yöneticisi olmak, tanrısı haline gelmek ve onu istediği şekilde kullanmak dürtüsüdür. Onu aşağılamak, esir almak, bu amaca ulaştıran yolları oluşturur, en köklü amaçsa ona acı çektirmektir, çünkü bir başka insana acı vermektense, onu kendisini koruma yetisinden yoksun bir halde acıya katlanmak zorunda bırakmaktan daha büyük bir güç yoktur. Bir başka kişi (ya da diğer canlı nesnelere) üzerinde tam egemenlik kurmaktan zevk almak, sadist

dürtünün özünün ta kendisidir.

Mazoşist kişi nesnesine ne kadar gereksinim duyarsa, sadist kişi de kendi nesnesine o kadar gereksinim duyar. Yalnız, sadist, yutulmakla güvenlik aramak yerine, bir başkasını yutmakla güvenlik kazanır. ... Yüzeyde bunlar çelişkili gibi görünürler gerçi ama aslında aynı temel gereksinimden kaynaklanırlar. İnsanlar sadist, *ya da* mazoşist değildir, ancak ortakyaşamsal ikilinin etkin ve edilgin yönü arasında öylesine sürekli bir gelgit vardır ki, çoğu kez, belli bir anda hangi yönün işlemekle olduğunu saptamak güçtür. Her iki durumda da bireysellik ve özgürlük yitirilmiştir.

Sadizmi düşündüğümüzde genellikle sadizmle çok yakından ilişkili olan yıkıcılık ve düşmansılık aklımıza gelir. Sadist eğilimlerde, küçük ya da büyük ölçülerde yıkıcılık vardır kuşkusuz. Ama bu mazoşizm için de geçerlidir. Mazoşist özellikler incelendiğinde, bu düşmansılık kesinlikle görülmektedir. Aradaki asıl fark, olsa olsa, sadizmde düşmansılığın genellikle daha bilinçli ve dolaysız edimde dile getirilmesi, mazoşizmde ise çoğu kez bilinçsiz olduğu ve dolaylı dile getirildiğidir. ... Burada altını çizmek istediğim nokta, sadizmin yıkıcılıkla büyük ölçüde iç içe olmasına karşın, bu özelliğin aynısı olmadığıdır. Yıkıcı kişi, nesneyi yok etmek, yani onu öldürmek, ondan kurtulmak ister. Sadist, nesnesi üzerinde egemenlik yürütmek arzusundadır, dolayısıyla nesnesi yok olursa onu yitirmekten acı duyar.

Sadomazoşizm, yalnızca halk arasında değil, diğer kullanım alanlarında da sevgiyle karıştırılır. Özellikle mazoşist görünyü sevginin anlatımı olarak bakılır. Bir başka kişi uğruna kendini tümüyle yadsıma ve kendi hak ve taleplerini bir başka kişiye teslim etme tutumları, “büyük aşk”ın örnekleri olarak gösterilir. Aşkın, sevilen kişi uğruna kendini feda etmek ve özveride bulunmaktan daha iyi bir kanıtı yoktur sanki. Aslında, bu durumlarda “sevgi”, temelde mazoşist bir özelemdir ve söz konusu kişinin ortakyaşama gereksiniminden kaynaklanmaktadır. Sevgi derken belli bir kişinin özüne yönelik tutkulu onaylamayı, etkin bağlılığı söz konusu ediyorsak, bununla, kişilerin bağımsızlığı ve bütünselliği bozulmaksızın iki kişinin birleşmesini anlatıyorsak, mazoşizmle aşk ya da sevgi, birbirinin karşıtıdır. Sevgi, eşitlik ve özgürlük temeline dayanır. Eğer taraflardan birinin boyun eğmesi ve bütünselliğini yitirmesi temeline dayanıyorsa, ilişki nasıl ussallaştırılırsa ussallaştırılsın, hangi kılıf altında gösterilirse gösterilsin, mazoşist bir bağımlılıktır. Sadizm de çoğu kez sevgi görünümünde ortaya çıkar. Kişi, bir başka kişiyi onun kendi iyiliği için yönettiğini öne sürebiliyorsa, bu yönetme, çoğu kez, sevginin anlatımı olarak gözükür ama temel etmen egemenlikten alınan hazdır. Başkaları üzerinde iktidar sahibi olmak, tümüyle maddi anlamda üstün gücün anlatımıdır kuşkusuz. Bir başkasını öldürme yetkisi beneyse, ben ondan “daha güçlü”yümdür. Ama ruhbilimsel anlamda, *yetke tutkusu, güçlülükten değil, zayıflıktan kaynaklanır*. Bireysel benliğin tek başına ayakta kalma ve yaşamını sürdürme yetisinden yoksun olduğunun anlatımıdır. Gerçek gücün olmadığı yerde ikinci bir gücü kazanma yolunda gösterilen umarsız bir çabadır.

“Güç” sözcüğünün ikili bir anlamı vardır. Biri, bir başkası *üzerinde güç* sahibi olmak, onun üzerinde egemenlik kurma yetisine sahip olmak; diğer anlamıysa, bir şey yapabilme gücüne sahip olmak, yapabilir olmak, iktidar sahibi olmaktır. Bu ikinci anlamın, egemenlik kurmayla hiçbir ilgisi yoktur; yeterlilik, yapabilirlik anlamında ustalaşmışlığı, beceribilirliği dile getirir. Güçsüzlükten söz ettiğimizde, sözcüğün bu anlamını düşünürüz; başkaları üzerinde egemenlik kurma yetisinden yoksun bir kişiyi değil, istediğini yapma yetisinden yoksun bir kişiyi anlatmak isteriz. Demek ki, güç, bu iki şeyden, *egemenlik kurma* ile *iktidar sahibi olma* kavramlarından birini anlatmada kullanılan bir sözcük. Bu iki nitelik, birbirine benzemek şöyle dursun, birbirini dışlar. Değişik yalnızca cinsel alanla ilgili olarak değil, insan gizilgüçlerinin, insansal yeterliliklerin her alanıyla ilgili olarak kullandığımızda iktidarsızlık, egemenlik kurmak için sadistçe çabalar gösterme sonucunu doğurur. Bir birey, iktidar sahibi olduğu ölçüde, yani kendi olanaklarını kendi benliğinin özgürlüğü ve bütünselliği temeline gerçekleştirme yetisine sahip olduğu ölçüde, egemenlik kurma gereksinimi duymayacak, iktidar hırsı beslemeyecektir. Cinsel sadizm, cinsel sevginin saptırılmış şekli olduğu gibi, egemenlik anlamında güç de iktidarın, yapabilme yetisinin sapsız şeklidir.

Sadomazoşist itkilerin egemen olduğu kişilerin kişiliklerinde sadomazoşist özelliklerin belirleyici olduğu söylenebilir gerçi ama bu kişiler her zaman nevrotik değildir. Belli bir kişilik yapısının “nevrotik” ya da “normal” oluşu, büyük ölçüde, insanların kendi toplumsal konumlarında yerine getirmekle yükümlü oldukları görevlere ve kültürlerindeki duygu ve davranış kalıplarına bağlıdır. Hatta Almanya’da ve diğer Avrupa ülkelerindeki aşağı orta sınıflarının büyük bölümlerinde, sadomazoşist kişilik yapısı tipiktir ve daha sonra

göstereceğimiz üzere, bu tür kişilik yapısı Nazi ideolojisinin en fazla etkilediği yapı olmuştur. “Sadomazoşist” terimi sapkınlık ve nevroz fikirleriyle birlikte düşünüldüğünden, özellikle nevrozlu insandan değil de normal kişiden söz ederken sadomazoşist kişiliği, “yetkeci kişilik” şeklinde kullanmak istiyorum. Bu terminoloji doğrudur, çünkü sadomazoşist kişi her zaman için yetkeye yönelik tutumuyla tanımlanır. Yetkeye hayrandır ve ona boyun eğme eğilimindedir, ama aynı zamanda kendisi de bir yetke olmak ister, başkalarının kendisine boyun eğmesini ister. Bu terimi seçmemizin bir başka nedeni daha var. Faşist dizge, toplumsal ve siyasal yapısında yetkenin ya da otoritenin egemen olması nedeniyle kendisini yetkeci, otoriter olarak adlandırıyor. “Yetkeci kişilik” terimiyle, bu sözcüğün, faşizmin insansal tabanı olan kişilik yapısını da temsil ettiğini belirtmiş oluyoruz.

Yetke, şunu yapmalısın, şunu yapmana izin yok, diyen bir kişi ya da kurum olmayabilir. Gerçi bu yetke tipine dışsal yetke denebilir ama yetke yükümlülük, bilinç, ya da üst-ben adları altında, içsel yetke olarak da ortaya çıkabilir. Aslında Protestancılıktan Kant felsefesine giden yolda çağdaş düşüncenin gerçekleştirdiği gelişme, içsel yetkenin yerine dışsal yetkenin konulması şeklinde tanımlanabilir. ... Yapılan incelemeler, bilincin tıpkı dış yetkeler kadar büyük bir kabalıkla kişiyi yönettiğini göstermiştir, hem ayrıca, insan bilincinin buyruklarının içeriğini, çoğu kez bireysel benliğin talepleri değil, etik ölçütlerin onurunu oluşturan toplumsal talepler belirlemektedir. Bilincin yöneticiliği, dışsal yetkelerinkinden daha sert bile olabilir, çünkü birey onun buyruklarını kendi öz buyrukları olarak görmektedir; insan kendisine karşı başkaldırabilir mi?

Son on yıllarda, “bilinç”, öneminden pek çok şey yitirdi. Bireyin yaşamında ne içsel yetkeler ne de dışsal yetkeler önemli rol oynamıyormuş gibi görünüyor. Herkes tümüyle “özgür”, yeter ki başkalarının yasal haklarına karışmasınlar. Ama aslında, yetkenin ortadan kalkmasından çok, kendini daha da görünmez kıldığına tanık oluyoruz. Açık yetke yerine “adsız” yetke hüküm sürüyor. Ve bu, sağduyu, bilim, ruh sağlığı, normallik ve kamuoyu kılıklarında karşımıza çıkıyor. Açıkça ortada olanın dışında hiçbir şey istemiyor. Baskı uygulamıyor gibi görünüyor, yumuşak ikna yöntemi uyguluyor. ... Adsız yetke açık yetkeden çok daha etkilidir, çünkü etkilenen, izlemesi beklenen bir buyruğun var olabileceğini aklına bile getirmez. Dışsal yetkede, bir buyruğun var olduğu ve bunu veren kişi ya da kurum açıkça bellidir; kişi yetkeye karşı savaşılabılır ve bu savaşta kişisel bağımsızlık ve ahlaksal cesaret gelişebilir. Ama içsel yetkede, buyruk içsel de olsa görülebilirliğini korurken, adsız yetkede, hem buyruk hem de buyuran görünmez olmuşlardır. Görülmez bir düşmanın ateşine hedef olmak gibi bir şeydir bu. Karşılık verilecek, ateş edilecek hiç kimse ve hiçbir şey yoktur.

Yetkeci kişilik hiçbir zaman bir “devrimci” değildir; ona bir “isyancı” demeyi uygun bulurum.

Yetkeci kişiliğin yaşama karşı tutumu, bütün dünya görüşü, coşkusal özlemleriyle belirlenir. Yetkeci kişilik, insan özgürlüğünü sınırlayan koşullara bayılır, yazgıya boyun eğmeyi sever.

Yalnızca insanın yazgısını dolaysız olarak belirleyen güçler değil, genel olarak yaşamı belirliyor gibi görünen güçler de değişmez yazgı olarak algılanır. Savaşların olması, insanlığın bir bölümünün bir diğer bölüm tarafından yönetilmesi de yazgıdır. Çekilen acının her zamankinden az olamayacağı da yazgıdır. Yazgı, felsefesal olarak “doğal yasa” ya da “insanın yazgısı” olarak, dinsel açıdansa, “Tanrının iradesi” olarak ve ahlaksal açıdan “görev” olarak ussallaştırılır; yetkeci kişilik için karşısında boyun eğmekten başka hiçbir şey yapılamayacak tek şey, daima bireyin dışındaki bir büyük güçtür. Yetkeci kişilik geçmişe tapar. Daha önce var olmamış bir şey istemek ya da ona kavuşmak için çaba harcamak cinayet ya da çılgınlıktır. Yaratma mucizesi — yaratma her zaman için bir mucizedir— onun coşkusal deneyimlerinin alanı dışındadır.

Bütün yetkeci düşüncelerin ortak özelliği, yaşamın, insanın kendi benliğinin dışındaki, çıkarları ve istekleri dışındaki güçler tarafından belirlendiği inancıdır. Olası tek mutluluk, bu güçlere boyun eğmekle elde edilebilir. İnsanın güçsüzlüğü, mazoşist felsefenin temel özelliğidir.

Yetkeci kişilik edimde bulunma gücünü üstün güce dayanmaktan alır. Bu dokunulmazlığı olan bir güçtür ve hiçbir zaman değişmez. Yetkeci kişilik için güçsüzlük her zaman suçluluğun ve aşağılığın belirtisidir ve eğer inandığı yetke, zayıflık belirtisi gösterirse, sevgi ve saygısı aşağılama ve nefrete dönüşür. Önce bir başka ve de daha büyük bir güce boyun eğme duygusu geliştirmeksizin, var olan güce saldırmasını sağlayacak “saldırcı yetiden” yoksundur.

Yetkeci kişiliğin cesareti, temelde yazgısının ya da kişisel “önder”inin, ya da temsilcisinin kendisi için uygun gördüğü acılara katlanma cesaretidir. En büyük erdemi —acıyı sona erdirmeye ya da en azından azaltmaya çalışma cesaretini göstermek değil— yakınmaksızın acı çekmektir. Yazgıyı değiştirmemek, tersine, ona boyun eğmek, yetkeci kişiliğin gözünde kahramanlıktır.

Yetkeci felsefede eşitlik kavramı yoktur. Yetkeci kişilik ya alışkanlıkla ya da amaçlarına uygun düştüğü için bazen eşitlik sözcüğünü kullanabilir. ... Ona göre dünya, güçlü insanlarla güçsüzlerden, üstünlerle aşağı insanlardan oluşur. Sadomazoşist isteklerinden dolayı, yalnızca egemenlik ya da boyun eğme deneyimleri yaşar, hayatında dayanışmaya yer yoktur. İster cinsel olsun, ister ırksal, farklılıklar onun için kaçınılmaz olarak üstünlük ya da aşağılık belirtileridir. Bunlarla ilgili olmayan bir farklılığı düşünemez.

Sadomazoşist isteklerin ve yetkeci kişiliğin tanımı, çaresizliğin daha aşırı biçimleriyle buna koşut olarak tapınma ya da hükmetme nesnelere ile olan ortakyaşamsal ilişki sayesinde bu çaresizlikten kaçma biçimlerini yansıtır.

Bu tip insanlar, bu güçle şöyle ya da böyle ilgili olmayan hiçbir şey hissetmez, yapmaz ya da düşünmezler. Kendilerini “onun” korumasını beklerler, kendilerine “onun” bakmasını isterler ve kendi öz edimlerinin sonuçlarından “onu” sorumlu tutarlar. Çoğu kez söz konusu kişi bu bağımlılığının farkında değildir. Belli belirsiz bir farkındalık olsa bile, bağımlı olunan kişi *ya da* güç, çoğu kez belli değildir. Bu gücün bağlandığı kesin bir imge yoktur. Temel niteliği, belli bir işlevi, yani koruma, yardım etme ve bireyi geliştirme, onunla birlikte olma ve asla onu yalnız bırakmama işlevini temsil etmektedir. Bu niteliklere sahip olan “X”e, *sihirli yardımcı* denebilir. Elbet çoğu kez, bu sihirli yardımcı kişileştirilir. Tanrı olarak algılanır, bir ilke olarak, ya da ana-babası, kocası, karısı ya da üstü, amiri gibi gerçek kişiler olarak kendini gösterir. Burada, şu olguyu kabul etmek büyük önem taşımaktadır: Gerçek kişiler, sihirli yardımcı rolünü üstlendiklerinde, kendilerine sihirli nitelikler yakıştırılmıştır ve önemleri, sihirli yardımcının kişileştirilmiş şekli olmalarından kaynaklanır. Sihirli yardımcının bu kişileştirilmesi süreci, “aşık olmak” denen olguda sık sık gözlenir. Sihirli yardımcıya o türden bir bağlılığı olan kişi, onu somut olarak görmek ister. Şu ya da bu nedenle —çoğu kez cinsel isteklerin desteklediği nedenlerle— belli bir kişi, ona göre bu sihirli nitelikleri üstlenir ve yardımcı arayan, bu kişiyi bütün yaşamının bağlı ve bağımlı olduğu bir varlığa dönüştürür. İkinci kişinin de birinci kişiyi sihirli yardımcısı olarak seçmiş olması, durumu değiştirmez. Yalnızca, bu ilişkinin “gerçek aşk” olduğu izlenimini güçlendirmeye yarar.

Bir kişinin bir sihirli yardımcıya bağlanmasına yol açan nedenler, temelde, ortakyaşamsal itkilerin temelinde bulduğumuz nedenlerin aynıdır: Yani tek başına ayakta kalabilme, kendi bireysel gizilgüçlerini tam anlamıyla ortaya çıkarma yetersizliği. Sadomazoşist isteklerde, bu yetersizlik kişinin, sihirli yardımcıya bağımlı olarak kendi bireysel benliğinden kurtulmasına —şu anda sözünü ettiğim bağımlılığın daha hafif biçimlerinde yalnızca yönetilme ve korunma isteğine— yol açar. Sihirli yardımcıyla olan bağın yoğunluğu, kişinin kendi zihinsel, coşkusal ve duygusal gizilgüçlerini kendiliğinden, anında dile getirme yeterliliğiyle ters orantılıdır. Yani, kişi yaşamdan beklediği her şeyi, kendi edimleri yoluyla değil de, sihirli yardımcının aracılığıyla almayı umut eder. Bu durum yoğunlaştıkça, yaşamın merkezi, kişinin kendisinden sihirli yardımcıya ve onun kişileştirilmiş biçimlerine kayar. Şimdi asıl sorun, kendi yaşamını nasıl yaşayacağı değil, yardımcıyı yitirmemek için “onu” idare etmenin ve isteklerini yerine getirmesini sağlamanın, hatta kendisinin sorumlu olduğu şeylerden onu sorumlu tutmanın yollarını aramaktır.

Daha aşırı durumlarda, kişinin bütün yaşamı, yalnızca “onu” idare etme girişimleriyle doludur; bunun için herkes kendine göre bir araç kullanır: bazıları için itaat, bazıları için “iyilik”, bazıları içinse, acı çekme, idare etme ya da kullanma araçları olur. Demek ki, “onu” idare etme gereksinimi izi taşımayan bir duygu, düşünce ya da coşku, söz konusu değil; yani, gerçekten kendiliğinden ya da özgürce gelişen bir ruhsal edim yok. Kendiliğindenliğin engellenmesinden kaynaklanan ve aynı zamanda engellenmesine yol açan bu bağımlılık, belli bir güvenlik duygusu vermekle kalmıyor, bir zayıflık ve bağımlılık duygusu geliştiriyor. Bu böyle olunca, sihirli yardımcıya bağımlı olan kişi de, “onun” tarafından —çoğu kez bilinçsizce— köleleştirildiğini hissediyor ve az ya da çok ölçüde, “ona” karşı isyan ediyor. Kişinin güvenlik ve mutluluk umutlarını bağladığı kişinin ta kendisine karşı geliştirdiği isyan duyguları, yeni çelişkiler yaratır. “Onu” yitirmemek için bu duygunun bastırılması gerekir, ama altta yatan çatışkı, sürekli olarak bu ilişkide aranan güvenliği tehdit eder.

Sihirli yardımcı, gerçek bir kişi şeklinde somutlaştırılmışsa, bu kişiden beklenenleri yerine getirememesi halinde uğranılan düş kırıklığı —beklenti bir yanılsama olduğundan, gerçek kişi kaçınılmaz olarak onu düş kırıklığına uğratacaktır— o kişiye olan kendi köleliğinin getirdiği tepkiyle de birleşince, sürekli çatışklara yol açar. Bu çatışklar, bazen yalnızca ayrılmayla sonuçlanır; ayrılma genellikle, sihirli yardımcıya bağlanan bütün umutları gerçekleştireceği beklenen bir başka nesnenin seçilmesinden sonra olur. Bu ilişki de başarısızlıkla sonuçlanırsa, bir kez daha bozulabilir, ya da söz konusu kişi, “hayat”ta her şey başa gelir, deyip bir kenara çekilebilir. Başarısızlığının uygun sihirli kişiyi seçmemesinden kaynaklanmadığını anlayamaz; oysa bir birey olarak, kendiliğinden etkinliği sayesinde elde edebileceği şeyi, bir sihirli gücü kullanarak sağlamaya çalıştığı için başarısızlığa uğramıştır.

Kişinin kendi dışında bir nesneye ömür boyu bağımlı olması görüngüsü Freud tarafından ortaya konmuştur. O bu görüngüyü, anne babayla kişi arasında erken yaşlarda gelişen, temelde cinsel nitelik taşıyan bağların devamı olarak yorumlamıştır. Hatta bu görüngü onu öylesine etkilemiştir ki, bütün nevrozların çekirdeğini, Oedipus kompleksinin oluşturduğunu öne sürmüştü, normal gelişmenin ana sorununun, Oedipus kompleksinin başarıyla aşılmasında yattığını savunmuştur.

Çocuk küçük olduğu sürece, doğal olarak ana-babaya bağımlıdır ama bu bağımlılık, çocuğun kendiliğindenliğinin kısıtlanması anlamına gelmez. Ancak, toplumun temsilcileri olarak hareket eden ana-babalar, çocuğun kendiliğindenliğini ve bağımsızlığını bastırmaya başladığında, büyüyen çocuk, kendi ayakları üzerinde durma yetisinin giderek azaldığını hisseder, bunun sonucu olarak da sihirli yardımcıyı arar ve genellikle “onu” ana-babasında kişileştirir. Daha sonra birey bu duyguları bir başkasına, örneğin bir öğretmene, kocaya ya da ruhçözümcüye aktarır. Gene burada da, bu türden bir yetke simgesine bağımlı olma gereksinmesi, anaya ya da babaya başlangıçta duyulan cinsel çekimin devam etmesinden değil, çocuğun gelişmesinin ve kendiliğindenliğinin engellenmesinden ve bunun sonucu olan kaygıdan kaynaklanmaktadır. Normal gelişmenin olduğu kadar, bütün nevrozların çekirdeğinde, özgürlük ve bağımsızlık savaşımını görmekteyiz. Birçok normal insana göre, bu savaşım, iyi uyum sağlamaları ve normal sayılmaları yolunda bireysel benlerinin tümüyle bir kenara bırakılmasıyla sonuçlanmıştır. Nevrotik kişi, tümüyle boyun eğmeye karşı savaşmayı bırakmamış, ama aynı zamanda, hangi biçim ya da şekilde görünürse görünsün, sihirli yardımcı figürüne bağlı kalmış kişidir. Onun nevrozu, her zaman için temel bağımlılıkla özgürlük arayışı arasındaki çatışkıyı çözümleme yolunda atılan ve temelde başarısız olan bir adım olarak anlaşılmalıdır.

2. YIKICILIK

Sadomazoist isteklerle yıkıcılığın çoğu kez iç içe bulunsalar da birbirlerinden ayrı tutulmaları gerektiğini daha önce belirtmiştik. Yıkıcılık, etkin ya da edilgin ortakyaşama ereğini değil, nesnesinin yok edilmesi ereğini gütmeye açısından farklıdır. Ama o da bireysel güçsüzlük ve soyutlanmışlığın dayanılmazlığından kaynaklanır. Dışındaki dünyaya kıyasla güçsüz olduğum duygusundan o dünyayı yok etmekle kaçabilirim. Onu yok etmeyi başarırısam yalnız ve soyutlanmış olarak kalacağım, ama benimki, benim dışındaki nesnelere yenilmez gücü karşısında ezilmeme olarak tanımayan harika bir soyutlanmadır. Dünyanın yok edilmesi, kendimi, onun tarafından un ufak edilmekten kurtarmak için yapabileceğim son, nerdeyse umarsız girişimdir. Sadizm nesnenin kendisiyle işbirliği etmeyi, onunla bütünleşmeyi amaçlar; yıkıcılıksa nesnenin yok edilmesini hedef alır. Sadizm, çok küçük kalmış bireyi, başkaları üzerinde egemenlik kurarak, yıkıcılıksa, dışarıdan gelebilecek tehditleri ortadan kaldırarak güçlendirmeye çalışır.

Genellikle, yıkıcılığın, yıkıcılık olduğunun bilincine varılmaz, çeşitli şekillerde ussallaştırılır. Hatta aslında, yıkıcılığı ussallaştırmada, ona neden uydurmada kullanılmayan hiçbir şey yoktur. Sevgi, görev, vicdan, yurtseverlik, başkalarını ya da kişinin kendisini yıkması için kılıf olarak kullanılmıştır ve de kullanılmaktadır. Ancak, iki ayrı yıkıcı eğilim türü arasında ayırım yapmamız gerekmektedir. Belli bir durumun sonucu olarak ortaya çıkan yıkıcı eğilimler vardır: örneğin, kişinin kendisinin ya da başkalarının yaşamına ve bütünselliğine ya da kişinin özdeşleştiği fikirlere yapılan saldırılara tepki olarak yıkıcılık görülebilir. Bu tür yıkıcılık doğaldır ve kişinin yaşamı onaylamasının kaçınılmaz bir ögesidir.

Eğer herhangi bir nedenle diğer kişiler bir bireyin yıkıcılığının nesnesi olamazlarsa, kişinin kendi benliği kolaylıkla nesne haline gelir. Bu ileri derecede olduğunda, çoğu kez bedensel hastalıkla sonuçlanır, hatta bazen cana kıyma girişimleri bile görülür.

İster maddi olsun ister coşkusal, yaşamsal çıkarlara yöneltilmiş her tehdit, kaygı yaratır; bu türden kaygıya gösterilen en yaygın tepkiyse, yıkıcı eğilimlerdir. Tehdit, belli bir durumda, belli kişiler tarafından belirlenebilir. Bu durumda bu kişilere karşı yıkıcılık duygusu uyanır. Dış dünya tarafından sürekli tehdit edilme duygusu da — bilinçli olmasa da— sürekli bir kaygı yaratabilir. Bu türden sürekli kaygı, soyutlanmış ve güçsüz bireyin konumundan doğar ve kişinin içinde gelişen yıkıcılık deposunun kaynaklarından birini oluşturur.

Yaşamın kendine özgü bir iç dinamizmi vardır; bu büyüme, dile getirilme ve yaşanma eğilimindedir. Bu eğilimin engellenmesi halinde, yaşama yöneltilen enerjinin, bir parçalanma süreci geçirdikten sonra, yıkıcılığa yöneltilmiş enerjilere dönüştüğü anlaşılmaktadır. Başka şekilde söyleyecek olursak: Yaşama yönelik itkiyle yıkıcılığa yönelik itki, aynı ölçüde bağımsız etmenler değildir, tersine işleyen bir içsel bağımlılık içindedirler. Yaşama yönelik itici ne ölçüde engellenirse, yıkıma yönelik itki o ölçüde güçlenecektir; yaşam ne kadar gerçekleştirilirse, yıkıcılığın gücü o ölçüde azalacaktır. *Yıkıcılık, yaşanmamış yaşamın sonucudur.* Yaşamın bastırılmasını hazırlayan bireysel ve toplumsal koşullar —kişinin kendisine ya da başkalarına karşı— belli düşmanı eğilimlerini besleyen, deyiş yerindeyse depoyu oluşturan yıkıcılık tutkusunu üretirler.

Bu, aşağı orta sınıflarda, yukarı ve aşağı sınıflara göre daha büyük boyutlarda görülen, bireyin soyutlanması ve bireysel genişlemenin bastırılması olgularında yatmaktadır.

3. ROBOT UYUMLULUĞU

Tartıştığımız bütün işleyişlerde, birey, kendi dışındaki dünyanın ezici gücü karşısındaki önemsizlik duygusunu ya kendi bireysel bütünlüğünü yadsıyarak, ya da dünyanın tehdit oluşturmasını durdurmak üzere başkalarını yok ederek yenmektedir.

Kendi bireysel benliğinden vazgeçen ve bir robot haline gelen kişi, çevresindeki milyonlarca diğer robotla aynı olur ve artık kendini yalnız hissetmez, kaygı duymaz. Ama ödediği bedel yüksektir; kendi benliğini yitirmiştir.

Çoğumuz, düşünme, hissetme ve dilediği gibi davranma özgürlüğüne sahip bireyler olarak düşünüyoruz. Kuşkusuz bu, çağdaş bireycilik konusundaki genel görüş olmakla kalmamakta, aynı zamanda her birey, kendisinin “kendisi” ve düşüncelerinin, duygu ve isteklerinin “kendisine ait” olduğuna içtenlikle inanır. Bununla birlikte, aramızda gerçek bireyler vardır gerçi ama çoğu durumda bu inanç bir yanılsama, hatta bu durumdan sorumlu koşulların ortadan kaldırılmasına giden yolu tıkaması açısından, tehlikeli bir yanılsamadır.

Hipnoz, özellikle de hipnoz sonrası deney neyi kanıtlar? Öznel olarak kendimize ait olduğuna inandığımız, düşünce, duygu ve isteklerimizin hatta duysal heyecanlarımızın olabileceğini, öte yanda bu düşünce ve duyguları yaşamakla birlikte bunların bizim içimize dışarıdan konulabileceğini, temelde yabancı olduklarını ve düşündüğümüz, duyduğumuz şeyler olmadıklarını kanıtlar.

Konuya bu hipnoz deneyiyle girmemizin nedeni, kendi zihinsel edimlerinin kendiliğindenliğine kesinlikle inanan bir kişide, bu edimlerin aslında kendisi dışında bir kişinin etkisinin sonucu olarak, belli koşullar altında geliştiğini en şaşmaz biçimde gösteren deney olmasındandır. Ancak bu görüngü, yalnız ve yalnız hipnoz durumunda görülüyor değildir. Düşüncelerimizin, duygularımızın ve isteklerimizin içeriklerinin dışarıdan bize verildiği ve hakiki olmadıkları olgusu, bu yalancı edimlerin olağan, kişinin kendisinden kaynaklanan gerçek edimlerince istisna olduğu izlenimini verecek ölçüde varlık göstermektedir.

İnsanların bazı konularda, örneğin siyaset konusundaki görüşlerini incelediğimizde de aynı görüngüyle karşılaşırız. Ortalama bir gazete okuruna, belli bir siyasal sorun konusunda ne düşündüğünü sorun. “Kendi” görüşü olarak size, okuduğu şeyleri az çok eksiksiz bir şekilde aktaracaktır, ama gene de —işte bu nokta önemlidir— söylediklerinin, kendi öz düşünmesinin sonucu oldukları inancındadır. Siyasal görüşlerin, babadan oğula geçtiği küçük bir toplulukta yaşıyorsa, “kendi öz” görüşü, bir an için inanabileceğinden çok daha büyük bir kuvvetle, katı bir baba ya da ananın, kalıcı yetkesinin etkisi altındadır. Bir başka okurun görüşü, bir anlık utanmanın, bilgisiz sanılma korkusunun sonucu olarak dile gelebilir; burada da “düşünce” temelde doğal bir deneyim, arzu ve bilgi birleşiminin sonucu değil, bir paravandır. Estetik yargılarda da aynı görüngüye rastlanır. Bir müzeye giden ortalama insan, ünlü bir ressamın, diyelim Rembrandt’ın resmine bakar ve onun güzel ve etkileyici bir resim olduğu yargısına varır. Yargısını çözümlersek resme karşı herhangi bir içsel tepkisi

bulunmadığını, ama ondan güzel olduğunu düşünmesi beklendiği için güzel olduğunu düşündüğünü görürüz. Aynı görünüşü, insanların müzik konusundaki yargılarında ve ayrıca algılama edimi konusunda da açıkça kendini belli eder.

Bütün bu yapay düşünme örneklerinde sorun, düşünce içeriğinin doğru olup olmadığı değil, düşüncenin kişinin kendi öz düşüncesinin yani kendi öz etkinliğinin ürünü olup olmadığıdır.

Belirleyici nokta *neyin* düşünüldüğü değil, düşünülen şeyin *nasıl* düşünüldüğüdür. Etkin bir düşünmenin sonucu olan düşünce, her zaman için yeni ve özgündür; ille de başkalarının bunu daha önce hiç düşünmediği anlamında değil, düşünen kişinin düşünmeyi, kendi dışındaki dünyada ya da kendi içinde yeni bir şey keşfetmek için bir alet olarak kullanması anlamında özgün. Ussallaştırmalarda genellikle bu keşfetme ve ortaya çıkarma niteliği yoktur; kişinin içinde var olan coşkusal önyargıyı doğrularlar. Ussallaştırma, gerçekliğe ulaşma aracı değil, kişinin kendi arzularını var olan gerçeklikle uyumlu bir şekilde ve de söz konusu olayın gerçekleşmesinden sonra karıştırması girişimidir.

Düşünmede olduğu gibi duyumsama ya da hissetmede de, kendi içimizde yeşeren gerçek duyguyla, sandığımız gibi gerçekten bize ait olmayan yalancı duyumsamayı birbirinden ayırt etmemiz gerekir.

Düşünme ve duyumsama için geçerli olanlar, isteme için de geçerlidir. Çoğu kişi, bir dış güç kendilerini açık açık bir şey yapmaya zorlamadıkça, kendi kararlarının kendilerine ait olduğunu ve bir şey istediklerinde, isteyenin kendileri olduğuna inanırlar. Ama kendimize ilişkin büyük yanılgılardan biridir bu. Kararlarımızın çoğu, aslında kendi kararlarımız değil, dışarıdan bize önerilmiş kararlardır aslında başkalarının beklentilerine uygun davrandığımız, soyutlanma korkusuyla, yaşamımıza, özgürlüğümüze ve rahatımıza doğrudan gelebilecek tehditlerin yarattığı korkuyla güdülmüş bulunmamıza karşın, kararı verenin kendimiz olduğu konusunda kendimizi ikna etmeyi başarmışızdır.

Genellikle, insanların çoğunun kendi istekleriyle evlendiği varsayılır. Bir görev ya da yükümlülük duygusu temeline dayanarak bilinçli olarak evlendikleri olur kuşkusuz. İnsanların gerçekten “kendileri” istediği için evlendikleri durumlar vardır. Ama aynı zamanda, bir adamın (ya da kadının) bilinçli olarak belli bir kişiyle evlenmeyi *istediğine* inandığı, oysa aslında, kendisini evliliğe yol açan ve bütün kaçış yollarını tıkamış gibi görünen bir dizi olaylar içinde kısıtlanmış bulduğu durumlar da vardır.

Günlük yaşantıda, insanların, karar vermiş, bir şey istemiş gibi görüldüğünü, ama aslında yapacakları şeyi istemelerini “zorunlu” kılan iç ya da dış baskılara uyum sağladıklarını örnekleyen birçok olay aktarmayı sürdürebiliriz. Ona bakarsanız, insanların karar vermeleri görünüşünü yakından izlediğimizde, kişilerin, aslında geleneklere, göreve ya da düpedüz baskıya boyun eğme olan davranışlarını, “kendi” kararları sanma yanlısına düşüklerinin pek çok örneğini görürüz. Bireysel kararı, varoluşunun sözüm ona temel taşı haline getirmiş bir toplumda, “özgün” kararlar görece olarak nerdeyse nadir bir görünüşü gibi kalıyor.

Baskıya, çoğu kez bastırılmış güçlerin, nevrotik davranışlarda, düşlerde falan işleyişi açısından bakılmakla birlikte, her bastırmanın kişinin gerçek benliğinin bazı kısımlarını ortadan kaldırdığı ve bastırılanın yerine bir yalancı duyguyu işler hale getirdiği olgusunu vurgulamak önem taşımaktadır.

Özgün düşünme, duyma ve arzulama edimlerinin yerine yapay ya da sahtelerini koymak, giderek özgün benliğin yerini yapay benliğe bırakmasına yol açar. Özgün benlik, zihinsel etkinlikleri başlatan, oluşturan benliktir. Yapay benlikse, aslında, bir kişinin oynaması beklenen rolü temsil eden bir araçtır, ancak bu araç, söz konusu rolü benlik adı altında yerine getirir. Bir insanın pek çok rolü oynayabileceği ve öznel olarak, her rolde de kendisinin “kendisi” olduğuna inandığı doğrudur. Aslında kişi, bütün bu rollerde, kendisinden beklendiğini sandığı kişidir ve çoğu değilse de pek çok insanda, özgün, asıl benlik, yapay ya da sahte benlik tarafından tam anlamıyla boğulmuştur. Bazen bir düşte, düşlemlerde ya da kişi sarhoş olduğunda, özgün benliğin bir kısmı, kişinin yıllardır yaşamadığı duygu ve düşünceler ortaya çıkabilir. Bunlar çoğu kez, kişinin korkusu ya da onlardan utanması nedeniyle bastırıldığı kötü duygu ya da düşüncelerdir. Ancak kimi zaman da, kişinin içinde bulunan, ancak böyle duygu ya da düşüncelere sahip olması nedeniyle alay edilmekten ya da saldırıya uğramaktan korkması nedeniyle bastırıldığı en iyi şeyler olabilir.

Benliğin yitirilmesi ve yerine yapay benliğin konulması, bireyi yoğun bir güvensizlik içinde bırakır. Temelde, başkalarının kendisinden beledikleri şeyin bir yansıması olduğundan, kuşkuyla doludur, bir ölçüde kimliğini yitirmiştir. Bu türden bir kimlik yitimi sonucunda ortaya çıkan ani korkuyu yenmek için, uyarlanmak, uyum sağlamak, sürekli olarak başkaları tarafından onaylanmak ve kabul edilmek suretiyle kimliğini aramak zorunda bırakılmıştır. Kendisinin kim olduğunu bilmediğine göre — eğer onların beleditelerine uygun edimlerde bulunursa, onlar bilecektir; onlar bilince de kendisi de kim olduğunu bilecektir; bunun içinse, onlara inanması yeterlidir.

Ruhçözümsele süreç, temelde kişinin kendi özgün ya da asıl benliğini örten perdeyi kaldırmaya çalıştığı bir süreçtir. “Serbest çağrışım” kişinin doğru söyleyerek asıl duygu ve düşüncelerini dile getirmesidir ancak burada doğru, kişinin düşündüğünü söylemesi anlamında değil, bizzat düşüncenin özgün olduğu, beklenen bir düşünceye uyarlanmış olmadığı anlamına gelmektedir. Freud, “kötü” şeylerin bastırıldığını vurgulamıştı; “iyi” şeylerin de ne denli büyük ölçüde bastırıldığını yeterince görmemiş olsa gerek.

VI. BÖLÜM NAZİZM PSİKOLOJİSİ

Nazizm’in bilimsel, hatta halk arasında ele alınışında, çoğu kez birbirinin tersi iki görüş ortaya atılıyor: ilki, psikolojinin, faşizm gibi ekonomik ve siyasal bir görüngüye hiçbir açıklama getiremeyeceği, ikincisiyse faşizmin bütünüyle psikolojik bir sorun olduğu.

Birinci görüş, Nazizm’e ya yalnızca ekonomik dinamizmin, yani Alman emperyalizminin yayılcı eğilimlerinin, ya da temelde siyasal bir görüngenün, yani devletin sanayiciler ve Junkerler tarafından desteklenen bir siyasal parti tarafından ele geçirilmesinin sonucu olarak bakıyor; kısacası, Nazizm’in zaferi, bir azınlığın hilelerinin ve nüfusun çoğunluğunu zorlamasının sonucu olarak görülüyor.

İkinci görüşse, Nazizm’in yalnızca psikolojik, daha doğrusu psikopatolojik koşullar çerçevesinde açıklanabileceğini savunur. Hitler’e bir çılgın ya da “nevrotik” gözüyle bakılır, onu izleyenler de aynı ölçüde deli ve zihinsel açıdan dengesizdirler. L. Mumford tarafından geliştirilen bu açıklamaya göre, faşizmin gerçek kaynakları, “*ekonomide değil* insan ruhunda” bulunabilir. Şöyle devam eder Mumford: “faşizmin açıklaması, Versailles Antlaşmasında ya da Alman Cumhuriyetinin yetersizliğinde değil, aşırı gurur, acımasızlıktan hoşlanma ve nevrotik parçalanmada aranmalıdır.”

Bizim görüşümüze göre psikolojik etmenleri dışlayarak siyasal ve ekonomik etmenleri öne çıkaran —ya da bunun tersini yapan— bu açıklamalardan hiçbiri doğru değildir. Nazizm bir ruhbilimsel sorundur, ancak ruhbilimsel etmenler, toplumsal-ekonomik etmenlerin biçimlendirdiği etmenler olarak anlaşılmalıdır; Nazizm ekonomik ve siyasal bir sorundur, ama bütün bir halk üzerindeki etkisi ruhbilimsel etmenler olarak değerlendirilmelidir.

Soyutlanma korkusuyla ahlaksal ilkelerin gücünü yitireceği korkusu, hangi parti olursa olsun, iktidarı ele geçiren partinin, nüfusun büyük bir bölümünün bağlılığını kazanmasına yardımcı olur.

Bu saptama, siyasal propaganda sorunları açısından çok önemli bir varsayımın oluşmasına yol açmaktadır. Bu koşullar altında Almanya’ya yöneltilebilecek herhangi bir saldırı, “Almanlar”la ilgili her yıkıcı propaganda (son savaşın “Hun” simgesi gibi) Nazi sistemiyle tümüyle özdeşleşmemiş olanların bağlılığını artırmaya yarar. Ancak bu sorun, ustalıklı propagandayla değil, bütün ülkelerde, tek bir temel hakikatin zafere ulaşmasıyla çözümlenebilir. Bu hakikat şudur: ahlaksal ilkeler, bir ulusun varlığının üstündedirler ve birey, bu ilkelere bağlılığını korumakla, bu inancı paylaşan, paylaşmış olan ve bundan sonra da paylaşacak olanların oluşturduğu topluluğun üyesi olabilir.

Nazi ideolojisinin aşağı orta sınıfa bu kadar çekici gelmesinin nedeni, aşağı orta sınıfın toplumsal özelliğinde aranmalıdır. Bunların toplumsal nitelikleri, işçi sınıfının, orta sınıfın daha üst tabakalarının ve 1914 savaşı öncesi soylularının özelliklerinden çok farklıydı. Hatta güçlüye hayranlık, zayıftan nefret, küçük adamlık, düşman yürekli olma, para konusunda olduğu gibi duygu konusunda da cimrilik ve çilecilik gibi bazı özellikler,

tarix boyunca bu orta sınıfın belirleyici niteliği olarak yaşamını sürdürdü. Yaşama bakışları dardı, yabancıya kuşkuyla bakıyor, ondan nefret ediyorlardı, tanışları konusunda meraklı ve kıskançtılar, kıskançlıklarını ahlaksal tepki olarak gösteriyorlardı; bütün yaşamları, psikolojik olduğu kadar ekonomik kıtlık ilkesine dayandırılmıştı.

Aşağı orta sınıfın toplumsal niteliğinin, işçi sınıfınınkinden farklı olduğunu söylemek, bu kişilik yapısının işçi sınıfında görülmediği anlamına gelmez. Ama işçi sınıfının yalnızca küçük bir azınlığının, aşağı yukarı aynı belirgin çizgilerle sergilediği kişilik yapısı, aşağı orta sınıfın *tipik* özelliğini oluşturuyordu; yetkeye ya da tutumluluğa büyük saygı göstermek gibi bazı özelliklerse, daha az yoğun olmakla birlikte, işçi sınıfının çoğu üyesinde de görülebilirdi. Öte yanda memur kesiminin büyük bir bölümünün —belki de çoğunluğun— özellikleri tekelci kapitalizmin yükselmesine katkıda bulunmayan, tersine onun oluşturduğu tehdide hedef olan “eski orta sınıf üyelerinin kişilik yapısından çok, (özellikle büyük fabrikalarda çalışan) kol işçilerinin kişilik yapısına benziyordu.

Yetkeci kişiliğin özü, sadist ve mazoşist itkilerin aynı anda varlık göstermesi şeklinde tanımlanmıştır. Sadizm, bir başka insan üzerinde az ya da çok yıkıcılıkla karışık sınırsız yetke uygulamayı amaçlamak olarak anlaşılır; mazoşizm, kişinin kendisini yenilmez büyüklükte bir güç içinde eritmeyi ve onun gücünün ve utkusunun bir parçası olmayı amaçlar. Sadist eğilimler de, mazoşist eğilimler de soyutlanmış bireyin tek başına ayakta durabilme yetersizliğiyle bu yalnızlığı yenecek bir ortak yaşamsal ilişki gereksinmesinin sonucudurlar.

Umarsız yaratıklar üzerinde iktidar sahibi olma arzusunun başka bir de, ezici bir güce boyun eğme, benliğini yok etme arzusu var. Nazi ideolojisinde ve uygulamasındaki bu mazoşist yön, en çok kitleler söz konusu olduğunda kendini göstermektedir. Kitlelere tekrar tekrar bireyin hiç bir şey olmadığı, bir şeyden sayılmadığı söylenmiştir. Birey bu kişisel önemsizliği kabul etmeli, kendisini daha yüksek bir gücün içinde eritmeli ve bu yüksek gücün kuvvetine ve utkusuna katılmaktan gurur duymalıdır.

Goebbels, sosyalizm dediği şeyi benzer şekilde tanımlar: “Sosyalist olmak,” diye yazar, “Ben’i sen’e boyun eğdirmektir; sosyalizm, bireyi bütüne feda etmektir.”

Herkesin kendi üzerinde boyun egeceği birine, aşağısında da egemenlik kurabileceği birine sahip olduğu bir astlık üstlük durumu yaratılmıştı; tepedeki adamın, liderin üzerindeyse, kendini içinde eritebileceği güç olarak Yazgı, Tarih, Doğa vardı. Dolayısıyla Nazi ideolojisi ve uygulaması, nüfusun bir bölümünün kişilik yapısından kaynaklanan arzularını doyuruyor ve egemenlik ve boyun eğmenin zevkini çıkaramamakla birlikte, teslim olmuş, yaşama olan, kendi kararlarına, her şeye olan inancından vazgeçmiş insanlara yön veriyor, onlara ne yapacaklarını söylüyordu.

Bireyin yalnızlığı ve güçsüzlüğü, kendisinde gelişen gizilgüçlerin gerçekleştirilmesi yönündeki arayışları, çağdaş sanayide üretim kapasitesinin arttığı olgusu, giderek artan özgürlük ve mutluluk arayışının temellerini oluşturan dinamik etmenlerdir. Ortakyaşama sığınma, çekilen acıyı bir süre için hafifletebilir, ama ortadan kaldırmaz. İnsanlığın tarihi, bireyselleşmenin gelişmesinin tarihidir, ama aynı zamanda özgürlüğün gelişmesinin de tarihidir. Özgürlük arayışı bir fizikötesi güç değildir ve doğal yasalarla açıklanamaz; bireyselleşme sürecinin ve kültürün gelişmesinin kaçınılmaz sonucudur. Yetkeci dizgeler, özgürlük arayışını doğuran temel koşulları ortadan kaldıramazlar, bu koşullardan kaynaklanan özgürlük arayışını da yok edemezler.

VII. BÖLÜM ÖZGÜRLÜK VE DEMOKRASİ

1. BİREYSELLİK YANILSAMASI

İçerden ve dışarıdan yöneltelen faşizm tehlikelerini ciddiye almak gerekmele birlikte, faşizmin her yerde yükselmesine neden olacak verimli toprakları sağlayan görüngünün, yani bireyin güçsüzlüğü ve önemsizliği görüngüsünün, kendi toplumumuzda da yaşandığını görmemektan daha büyük bir yanlış ve daha ağır bir tehlike yaktır.

Bu sözler, çağdaş demokrasinin, bireyi bütün dışsal baskılardan kurtararak gerçek bireyselliği gerçekleştirdiği yolundaki alışılmış düşünceye meydan okumaktadır. Biz, herhangi bir dış yetkeye bağlı olmamaktan, duygu ve düşüncelerimizi dile getirme özgürlüğüne sahip olmaktan gurur duyarız ve bu özgürlüğün bireyselliğimizi

kendiliğinden garanti altına almasını, olağan, doğal bir verilmiş hak olarak kabul ederiz. Ne var ki, *düşüncelerimizi ifade etme hakkı, ancak ve ancak, kendimize ait düşüncelere sahip olabilmemiz halinde bir anlam taşır*; dış yetkeden bağımsız olmak, ancak ve ancak içsel ruhbilimsel koşulların, kendi bireyselliğimizi kurmamızı olası kılması halinde uzun süreli bir kazanç sayılabilir.

Kendiliğinden ortaya çıkan duyguların bastırılması ve dolayısıyla gerçek bireyselliğin gelişmesi, çok erken yaşlarda, hatta, bir çocuğun ilk eğiliminde başlar. Eğitim gerçek amacı, çocuğun içsel bağımsızlığını, bireyselliğini, gelişmesini ve bütünselliğini geliştirmekse, eğitimin kendiliğindenliğin bastırılmasına yol açtığı anlamına gelmez bu. Bu türden bir eğitimde büyümekte olan çocuğa zorunlu olarak benimsetilebilecek kısıtlamalar, aslında gelişme ve büyüme sürecini destekleyen geçici önlemlerdir. Ancak bizim kültürümüzde, eğitim daha çok kendiliğindenliğin ortadan kalkması ve kişinin kendinden kaynaklanan özgün ruhsal edimlerinin yerine dışarıdan zorla benimsetilen duygu, düşünce ve arzuların konulmasıyla sonuçlanır. (Gene söylüyorum, özgün derken, daha önce başka hiç kimse tarafından düşünülmemiş bir fikri değil, bireyin kendi içinde doğan, kişinin kendi etkinliğinin sonucu olan, bu anlamda *kendisinin* olan düşünceyi anlatmak istiyorum.)

Öte yanda, eğitiminin ilk evrelerinde, çocuğa, hiç de “kendisinin” olmayan duygular edinmesi öğretilir; özellikle de insanları sevmesi, eleştirmeksizin dostluk beslemesi ve gülümsemesi öğretilir. Eğitimin gerçekleştiremediklerini daha sonraki yaşantıda toplumsal baskı başarır genellikle. Eğer gülümsemezsen, “hoş bir kişilik”ten yoksun olduğun sanılır — ve ister bir garson, bir satıcı ya da bir doktor ol, hizmetlerini satmak için hoş bir kişiliğinin olması gerekir. Yalnızca kendi fiziksel emeklerinden başka satacak şeyleri bulunmayan ve toplumsal piramidin dibinde olanlarla ta tepesinde olanların özellikle “sevimli” ya da “hoş” olma gereksinimi yoktur. Sevimlilik, neşelilik ve bir gülümsemenin dile getirmesi beklenen her şey, bir elektrik düğmesi gibi insanın açıp kapadığı otomatik tepkiler haline gelir.

Kuşkusuz, birçok durumda kişi yalnızca bir jest yaptığının farkındadır; ancak bu farkındalığı ve dolayısıyla yalancı duygularla kendiliğinden sevimliliği birbirinden ayırma yetisini yitirdiği durumlar çoğunluktadır.

Doğrudan doğruya bastırılan tek duygu düşmanlık, yerine yalancısı benimsetilerek öldürülen tek duygu dostluk ya da içtenlik değildir. ... Etki ne olursa olsun, cinsel isteklerin yoğunluğu nedeniyle, bu duyguların bastırılması, yalnızca cinsel alanda etkili olmakla kalmaz, kişinin bütün diğer alanlarda kendiliğinden gelişen duygularını dışarı vurma cesaretini azaltır.

Hıristiyanlık, ölümü gerçek olmayan bir olgu olarak kabul etmiş ve mutsuz bireyi, ölümden sonra bir yaşam vaatleriyle rahatlatmaya çalışmıştır. Çağımızdaysa ölüm, düpedüz yadsınmakta, onunla birlikte yaşamın temel bir yönü de bir kenara itilmiş olmaktadır. Ölüm ve acının farkında olunmasına, bunların yaşamın en önemli itici güçlerinden biri, insan dayanışmasının temeli ve sevince ve yaşama gücüne derinlik ve yoğunluk katan bir deneyim haline gelmelerine izin vermek yerine, birey bu duyguları bastırmak zorunda bırakılmaktadır. Ancak, baskı durumunda her zaman olduğu gibi, bastırılmış öğeleri gözden ırak tutmak, onların yok edilmesine yetmemektedir.

Ruhçözümcüler de içinde olmak üzere birçok ruh hekimi, asla yeterinden fazla üzgün, aşırı öfkeli ya da heyecanlı olmayan bir “normal” kişilik tablosu oluşturmuşlardır. Alışlagelmiş “normal” birey kalıbına uymayan kişilik tiplerini ve özellikleri açığa çıkarmadaysa, “çocuksu” ya da “nevrotik” gibi sözcükler kullanmaktadırlar. Bu türden bir etki bir bakıma daha eski ve daha açık yürekli sövüp sayma biçimlerinden daha tehlikelidir. O zamanlar birey hiç değilse kendisini eleştiren bir kişi ya da bir öğretici bulunduğunu bilir ve ona karşı koyabilirdi. Ama “bilim”e kim karşı koyabilir ki?

Duygu ve coşkularda olduğu gibi özgün *düşünmede* de çarpıtmalar görülür. Eğitimin daha en başında, özgün düşünme kösteklenir ve insanların kafalarına hazırlanmış düşünceler yerleştirilir.

Özgün düşünceyi sindirmeyle çok yakından ilgili bir yöntem de hakikatin, görece olduğunu kabul etmektir. Hakikat, bir fizikötesi kavram haline getirilmiştir, biri kalkıp da hakikati bulmak istemekten söz ettiğinde, çağımızın “ilerici” düşünürleri onu eski kafalı olarak değerlendirmektedir. Hakikatin baştan sona nesnel bir konu, nerdeyse bir zevk meselesi olduğu ileri sürülmektedir. Bilimsel çaba, nesnel etmenlerden ayrılmalıdır, bilimin amacı, dünyaya tutkusuz ve çıkar düşünmeksizin bakmaktır. Bilim adamı olgulara, tıpkı bir cerrahın

hastalarına yaklaşması gibi steril ellerle yaklaşmalıdır. Çoğu kez olguculuk ya da pozitivizm adıyla ortaya çıkan ya da sözcüklerin doğru kullanılması konusundaki titizliğiyle övünen bu görececiliğin sonucu olarak düşünme, temel uyararını—düşünen kişinin arzu ve ilgisini— yok etmekte, “olguları” kaydeden bir makine haline gelmektedir. Aslında, tıpkı düşünmenin genelde maddi yaşama egemen olma gereksinimi sonucu gelişmesi gibi, hakikat arayışı da bireylerin ve toplumsal grupların çıkarlarından, ilgilerinden ve gereksinimlerinden kaynaklanmıştır. Böyle bir ilgi olmaksızın hakikati arama uyararı eksik kalacaktır. Çıkarları hakikatin bulunmasıyla artan gruplar her zaman vardır, onların temsilcileri, insan düşüncesinin öncüleri olmuşlardır: çıkarları hakikatin gizlenmesiyle gelişen gruplar da vardır. Yalnızca bu ikinci durumda, çıkarın hakikatin aranması yolunda zararlı olduğu görülmüştür. Dolayısıyla sorun, *herhangi bir* çıkarın tehlikede olması değil *ne türden bir* çıkarın tehlikede olduğudur. Diyebilirim ki, her insanoğlunun bir ölçüde hakikat özlemi taşımasının nedeni insanın buna biraz gereksinimi olmasıdır.

Ellerinde güç olmayanlar için en güçlü silahlardan biri hakikattir. Ancak hakikat, yalnızca bireyin dış dünyadaki yönelişiyle ilgili çıkarlarına uygun düşmekle kalmaz; kendi gücü de büyük ölçüde, kendisi ile ilgili hakikatleri bilmesine bağlıdır. Kişinin kendine ilişkin yanılsaması, yürüyemeyenler için yararlı koltuk değneği haline gelebilir, ancak kişinin zayıflığını arttırırlar. Bireyin en büyük gücü, kendi kişiliğinin olası en büyük ölçüde bütünselleşmesine dayanır, bu aynı zamanda kendisine karşı olası en yüksek noktada saydam olması anlamına gelir. “Kendini tanı” sözleri, insan güçlülüğünü ve mutluluğunu amaçlayan temel buyruklardan biridir.

Az önce söylediğimiz etmenlerden başka, ortalama yetişkinde, geriye kalmış olabilecek özgün düşünme yeteneğini etkin biçimde karmaşık hale getirme eğilimi gösteren etmenler de vardır. Bireysel ve toplumsal yaşamın sorunları ile ilgili, ruhbilimsel, ekonomik, siyasal ve ahlaksal sorunlarla ilgili olarak, kültürümüzün büyük bir bölümünün tek bir işlevi vardır: konuları bulandırmak. Sis perdelerinden birini, sorunların ortalama bireyin kavrayamayacağı kadar karmaşık olduğunu öne sürmek oluşturur, oysa bireysel ve toplumsal yaşamın temel konularından çoğu, çok basit görünür, hatta, herkesin kolayca anlayacağı ölçüde basittirler. Onları yalnızca bir “uzman”ın —o da ancak kendi sınırlı alanı çerçevesinde— anlayabileceği kadar karmaşık göstermek —ve bunu genellikle bilerek yapmak— insanların kendileri için gerçekten de önem taşıyan sorunlar üzerinde düşünme yetilerine olan güvenini sindirmelerine neden olur. Birey, çaresizlik içinde, bir bilgiler yığını içinde kısırılmış hisseder kendini ve acınası bir sabırla, uzmanların ne yapılacağını ve nasıl davranılacağını ortaya çıkarmasını bekler.

Bu türden bir etkinin sonucu iki yönlüdür: Biri söylenen ya da yazılan her şeye karşı kuşkuyla ve alayla yaklaşmak: diğeryse, yetkili ağızdan çıkan her şeye çocuksu bir tutumla inanmaktır, Bu saflıkla alaycılığın birleşimi, çağdaş bireyin tipik özelliğini oluşturmaktadır. Belli başlı sonucuyrsa, kendi başına düşünme ve karar verme cesaretini elinden almaktır.

Eleştirel düşünme yetisini felce uğratmanın bir başka yolu da, her türden yapısallaşmış dünya görünümünü yok etmektir. ... Radyo, sinema ve gazetelerin bu yönde büyük etkisi vardır. Bir kentin bombalandığının ve yüzlerce insanın öldüğünün bildirilmesinden hemen sonra ya da bu bilgi yanda kesilerek bir sabun ya da şarap reklamı okunur ya da gösterilir. ... Bütün bunlardan dolayı, duyduklarımıza içten, hakiki bir ilgi duymaz oluruz, kendimizle olaylar arasında bir ilişki geliştiremeyiz. Heyecan duymaz oluruz, coşkularımız ve eleştirel yargılarımız kösteklenir ve giderek dünyada olan bitene karşı tutumumuz, sığ, kayıtsız bir niteliğe bürünür. Yaşam, “özgürlük” adına bütün yapısını yitirir; her biri bir diğerinden ayrı, bir bütün olarak anlamdan yoksun birçok küçük parçadan oluşmuştur artık.

Duygu ve düşüncede “özgünlüğün” bulunmayışı konusunda söylenenler, *isteme* edimi için de geçerlidir. Bunu kabul etmek özellikle güçtür; çağdaş insanın pek çok isteği var gibi görünmekte, tek sorununa, ne istediğini bilmesine karşın, ona sahip olamamak olduğu sanılmaktadır. Bütün enerjimiz, istediğimizi elde etmeye harcanmakta, çoğu kişiye bu etkinliğin önkoşulunun ne olduğu sorusunu akıllarına getirmemektedirler: çünkü onlar, gerçek isteklerinin ne olduğunu bildiklerine inanırlar. Peşinden koştukları amacın, bizzat kendilerinin istediği şey olup olmadığını bir an bile düşünmezler. Okulda iyi notlar almak istemekte, yetişkin olarak daha çok, daha çok başarıya ulaşmak, daha çok paraya, daha çok saygınlığa sahip olmak, daha iyi bir araba almak, oraya buraya gitmek falan istemektedirler.

Gene de bütün bunlar hakikatin —çağdaş insanın ne istediğini bildiği yanılması içinde bulunduğu, aslındaysa kendisinden istemesi *beklenen* şeyi istediği hakikatinin— belli belirsiz anlaşılmasını dile getirmektedir. Bunu kabul etmek için, kişinin gerçekten ne istediğini bilmesinin çoğu insanların sandığı gibi görece olarak kolay olmadığını, tersine, her insanoğlunun çözmek durumunda bulunduğu en zor sorunlardan birini oluşturduğunu anlamak gereklidir. Kalıptan çıkma hazır erkekleri kendi öz erkeklerimizmiş gibi kabul ederek, delicesine sakınmaya çabaladığımız bir gerekliliktir bu. Çağdaş insan, “kendisinin” olması beklenen amaçlara ulaşmaya çabalarken, büyük tehlikeleri göze almaya hazırdır; ama kendisine, kendi amaçlarını verme sorumluluğunu ve tehlikesini göğüslemekten müthiş korkar. ... Oyunun genel konusu dağıtıldığında, her aktör, kendisine verilen rolü büyük bir istekle oynayabilir, hatta kendinden bazı satırlar, bazı hareketler bile ekleyebilir. Ama gene de, yalnızca kendisine verilen rolü oynamaktadır, o kadar.

İsteklerimizin —ve de düşünce ve duygularımızın— ne ölçüde bize ait olmadığını, ne oranda dışarıdan bize verilmiş olduğunu anlamamızdaki güçlük, yetke ve özgürlük sorunuyla çok yakından ilgilidir. Çağdaş tarih sürecinde, Kilise yetkesinin yerini Devlet yetkesi, Devlet yetkesinin yerini bilinç yetkesi almıştır. İçinde bulunduğumuz çağdaysa, bilinç yetkesinin yerini uyum sağlama araçları olan anonim sağduyu yetkesiyle kamuoyu almış bulunuyor. Eski günlerdeki açık yetke biçimlerden kurtulduğumuz için, yeni türden bir yetkenin avı olduğumuzu göremiyoruz. İsteklerini kendisi belirleyen bireyler olduğumuz yanılması içinde yaşayan robotlar haline geldik. Bu yanılma, bireye, güvence içinde bulunmadığını fark etmemesinde yardımcı olmaktadır, ama bir yanılmanın yapabileceği katkı topu topu bu kadardır. Temel olarak bireyin benliği zayıflar, böylece kendisini güçsüz ve güvenlikten yoksun hisseder. Herkesin ve her şeyin araç haline getirildiği, kendisinin de içinde, kendi elleriyle ürettiği makinenin bir parçası haline geldiği, kendisiyle arasında hiçbir gerçek bağıllık bulunmayan bir dünyada yaşamaktadır. Düşünmesi, duyması ve istemesi gerektiğini sandığı şeyleri düşünür, duyar ve ister: bu süreç içinde özgür bir bireyin gerçek güvenliğinin üzerinde yükselmesi gereken benliğini yitirir.

Benliğin yitirilmesi, genele uyum sağlama gerekliliğini arttırmıştır çünkü kişinin kendi kimliği konusunda büyük kuşuklara düşmesiyle sonuçlanmaktadır. Olmam gerektiğini sandığım kişiden başka hiçbir şey değilsem, “ben” kimim?

Demek ki, kimlik yitimi genel eğilime uyum sağlamayı daha da zorunlu kılıyor; kişinin ancak başkalarının beklentilerine uygun bir yaşantı sürmesi halinde kendinden emin olacağı anlamına geliyor. Eğer bu tabloya uygun yaşantı sürmezsek, onaylanmama ve daha da soyutlanma tehlikesini değil, kendi kişiliğimizin kimliğini de yitirme tehlikesini göze alıyoruz demektir ki bu da akıl sağlığını tehlikeye atmak anlamına gelir.

Başkalarının beklentilerine uymakla, farklı olmamakla, kişinin kendi kimliğiyle ilgili bu kuşukları yatıştırılır ve beni bir güvenlik sağlar. Ancak bunun bedeli yüksektir. Kendiliğindenlikten ve bireysellikten vazgeçmek, yaşamın engellenmesiyle sonuçlanır. Biyolojik açıdan canlıyken, ruhbilimsel açıdan robot olan, coşkusal ve zihinsel açıdan ölü demektir. Yaşamın gerektirdiği eylemlere katılırken, yaşam ellerinden kum taneleri gibi akıp gider. Bir doyunluk ve iyimserlik maskesinin ardındaki çağdaş insan son derece mutsuzdur; hatta umarsızlığın eşliğine gelmiş bulunmaktadır. Çaresizlik içinde bireysellik kavramına tutunur; “farklı” olmak ister, tercihlerinde en büyük rolü, bir şeyin “farklı” oluşu oynar. ... Çağdaş insan yaşam açlığı çekmektedir. Ama bir robot olması nedeniyle yaşamı kendiliğinden etkinlik anlamında yaşayamayacağından, önüne gelen heyecanı ve hazzı, bunun yerine koyar; içme heyecanı örneğin, spor heyecanı, ekrandaki kurgusal kişilerin heyecanlarını temsili olarak yaşama hazzı...

Çağdaş insan için özgürlük ne anlam taşır Öyleyse?

Çağımız insanı, uygun gördüğü şeyleri yapmasını ve düşünmesini engelleyecek dışsal bağlardan kurtulmuştur. Ne istediğini, ne düşün düğünü ve hissettiğini bilse, kendi isteklerine uygun hareket etmekte özgür olacak. Ama bilmiyor. Bu durumda adsız yetkelerin isteklerine uyar ve kendisinin olmayan bir benliğe uyarlanır. Bunu ne kadar büyük ölçüde yaparsa, kendisini o kadar güçsüz hissedecek ve uyum sağlamaya da o ölçüde zorunlu olacaktır. Bir girişimcilik ve iyimserlik maskesi taşımasına karşın, çağdaş insan, onu, felce uğramış gibi, yaklaşan felaketlere bakakalmak durumunda bırakan müthiş bir güçsüzlük duygusuna kapılmış bulunmaktadır.

İnsanlar fiziksel açlık çektikleri için sessiz sakin ölüp gitmezler, ruhsal açlıktan da sessizce ölüp gitmezler. Ekonomik gereksinimlere yalnızca “normal” kişi açısından bakarsak, ortalama robotlaşmış insanın bilinçaltı acısını görmezsek, kültürümüzün insan temelini tehdit eden tehlikeyi göremeyiz. Bu tehlike, bir bireysel yaşama sözüm ona anlam ve düzen getiren bir siyasal yapı ve simgeler sunan, heyecan vaat eden her ideolojiyi ve her lideri kabul etmeye hazır durumda bulunma tehlikesidir. Robot insanın umarsızlığı, faşizmin siyasal amaçları için verimli toprakları oluşturmaktadır.

2. ÖZGÜRLÜK VE KENDİLİĞİNDENLİK

Benliğin gerçekleştirilmesi nedir? İdealist filozoflar, kendini gerçekleştirmenin yalnızca zihinsel kavrayışla sağlanabileceğine inanıyorlardı. İnsan kişiliğinin, insan doğasının insan mantığı tarafından bastırılabilmesi ve korunabilmesi için kişiliğin parçalanması gerektiğine kesinlikle inanıyorlardı. ... Bize göre benliğin gerçekleştirilmesi, yalnızca bir düşünme edimiyle değil, ayrıca insanın tüm kişiliğinin gerçekleştirilmesiyle, coşkuların ve zihinsel gizilgüçlerin etkin bir şekilde dile getirilmesiyle başarılıdır. Bu gizilgüçler herkeste bulunmaktadır; ancak, dile getirildikleri ölçüde gerçek güçler haline gelirler. Başka deyişle, *olumlu özgürlük, bütünsellik niteliği kazanmış toplam kişiliğin kendiliğinden etkinliğiyle elde edilir.*

Şimdi, ruhbilimin en zor sorunlarından birine geldik: kendiliğindenlik sorunu. ... Kendiliğinden etkinlik, bireyin soyutlanmışlığı ve güçsüzlüğü yüzünden göstermek durumunda olduğu bir zorlanımlı etkinlik değildir. Dışarıdan önerilen kalıpları eleştirmeksizin benimseme anlamına gelen robot etkinliği değildir. Kendiliğinden (spontaneous) etkinlik, benliğin özgür etkinliğidir ve ruhbilimsel olarak, sözcüğün Latince kökeni olan *sponte* 'nin anlamını içerir. Latince *sponte*, kişinin özgür iradesi anlamına gelir. Burada etkinlik derken, “bir şeyler yapmayı” değil, kişinin coşkusal, zihinsel ve duysal deneyimlerinde ve ayrıca iradesinde işlerlik gösterebilecek yaratıcı etkinlik niteliğini anlatmak istiyoruz. Bu kendiliğindenliğin önkoşullarından biri, toplam kişiliğin kabul edilmesi ve “mantık” ile “doğa” arasındaki bölünmenin ortadan kaldırılmasıdır; çünkü kendiliğinden etkinlik, ancak insanın kendi benliğinin temel bölümlerini bastırmaması, kendisine karşı saydam olması ve yaşamın farklı alanlarının bir temel bütünselliğe ulaşması halinde mümkündür.

Her şeyden önce, düşünmesi, duyumsaması ve davranışları, bir robotun değil de kendi benliklerinin anlatımı olan —ya da bir zamanlar olmuş olan— kendiliğinden, doğal davranışlı bireyler tanırız.

Başarılı devrimci devlet adamı, başarısız devrimciyse bir suçludur.

Küçük çocukların neden çoğu kişiye çekici geldiği sorulsa, sanıyorum, duygusal ve geleneksel nedenlerin dışında, bu kendiliğindenlik niteliği yanıtı alınacaktır. Bu kendiliğindenlik, bunu algılama yetisini yitirecek ölçüde ölmemiş herkesin çok hoşlandığı bir durumdur. Hatta ister bir çocukta, ister bir sanatçıda ya da ister yaşları ya da uğraşları yüzlerinden okunamayan bireylerde olsun, kendiliğendenlikten daha çekici, daha inandırıcı hiçbir şey yoktur.

Kendiliğinden etkinlik insanın, kendi benliğinin bütünselliğini feda etmeksizin yalnızlık korkusunu yenmesinin yoludur; çünkü benliğin kendiliğinden gerçekleşmesinde, insan kendisini dünyayla, yani insanla, doğayla ve kendisiyle yeniden bütünleştirir. Böyle bir kendiliğendenliğin en önemli ögesi sevgidir; bu, benliğin bir başka kişi içinde erimesi anlamında ya da bir başka kişiyi sahiplenmek anlamında sevgi değil, başkalarının kendiliğinden onaylanması anlamında, bireyin, bireysel benliğini koruması temelinde başkalarıyla bütünleşmesi anlamında sevgidir. Sevginin dinamik niteliği işte bu kutuplaşmada yatar: sevgi, ayrılığı yenme gereksiniminden kaynaklanır, tekleşmeye yol açar — ama gene de bireysellik ortadan kalkmaz. Diğer ögeyse çalışmaktır; ancak bu yalnızlıktan kaçmak için gerçekleştirilen zorunlu bir etkinlik şeklinde ya da doğayla kısmen ona egemen olma, kısmen de insanın kendi elleriyle ürettiği köleşme ve tapınma ilişkisi şeklindeki çalışma değil, yaratma edimi içinde insanın doğayla tekleştiği yaratım şeklindeki çalışmadır. Sevgi ve çalışma için geçerli olanlar, ister duysal hazzın gerçekleştirilmesi, ya da ister topluluğun siyasal yaşamına katılma şeklinde olsun, bütün kendiliğinden edimler için geçerlidir. Kendiliğendenlik, benliğin bireyselliğini onaylar ve aynı zamanda benliği insanla ve doğayla bütünleştirir. Özgürlüğün doğasında bulunan temel ikilik —bireyselliğin doğuşu ve yalnızlık sancısı— insanın kendiliğinden edimiyle daha yüksek bir düzlemde çözümlenir.

Bütün kendiliğinden etkinliklerde, birey, dünyayı kucaklar. Bireysel benliği zarar görmediği gibi daha güçlü ve daha sağlam hale gelir. *Çünkü benlik etkin olduğu ölçüde güçlüdür.* Ne maddi mülkiyete sahip olmak ne de duygu ya da düşünce gibi zihinsel niteliklere sahip olmak, bu türden bir gerçek güç vermez. Nesnelere kullanılması ve bunlardan yararlanılmasında da bu türden bir güç yoktur; kullandığımız şeyler, salt onları kullanmamız nedeniyle bizim değildir. İster bir kişi ya da ister cansız bir nesne olsun, kendi yaratıcı etkinliğimiz aracılığıyla gerçekten bir ilişki içinde bulunduğumuz şey bizimdir. Yalnızca kendiliğinden etkinliğimizin sonucu olan nitelikler benliğe güç verir ve böylece benliğin bütünselliğinin temelini oluştururlar. Kendiliğinden edimlerde bulunma yetisiyle içten gelen duygu ve düşünceleri dile getirme yetisinden yoksun olmak ve bunun sonucu olarak ortaya çıkan başkalarına ve kendine bir yalancı benlik sunma, aşağılık duygusuyla zayıflığın kaynağını oluşturur. Farkında olsak da olmasak da, bizi en çok utandıracak şey, kendimiz olmamaktır ve insana, kendisinin olan şeyleri düşünmek, hissetmek ve söylemek kadar büyük gurur ve mutluluk veren başka hiçbir şey yoktur.

Somut bir doyum için değil, metamızı satmak gibi soyut bir amaç için üretim yaparız; maddi olan ve olmayan her şeyi satın almakla elde edebileceğimizi sanırız, dolayısıyla şeyler, bizim onlarla ilgili herhangi bir yaratıcı çabamızdan bağımsız olarak bizim olur. Aynı şekilde, kişisel niteliklerimizi ve çabalarımızın sonuçlarını da para, saygınlık ve güç karşılığında satılabilen metalar olarak görürüz. Böylece yaratıcı etkinlikten doğan doyum yerine, mamul maddenin değeri önem kazanır. Bu şekilde insan, kendisine gerçek mutluluğu verebilecek tek doyum —içinde bulunulan andaki etkinliğin yaşanmasını— kaçırmış ve yakaladığını sandığı anda kendisini düş kırıklığı içinde bırakan bir hayaletin —başarı diye anılan yanılsatıcı, görüntüsel mutluluğun— peşinden koşmaya başlar.

Eğer birey, kendisi ve yaşamdaki yeriyle ilgili temel kuşkusunu yenerse, kendiliğinden yaşamı edimi içinde dünyayı kucaklayarak onunla bağ kurabilirse, bir birey olarak güç kazanır ve güven duyar. Ancak bu güvenlik, tıpkı dünyayla kurulan bu bağın, ilk bağlardan farklı olması gibi, bireysellik-öncesi durumun belirleyici özelliklerini oluşturan güvenlikten farklıdır. Yeni güvenlik, bireyin kendi dışında daha büyük bir gücün kendisini korumasından kaynaklanmamaktadır; yaşamın trajik niteliğinin bir kenara itildiği bir güvenlik de değildir. Yeni güvenlik dinamiktir; korunmuş olmaktan değil, insanın kendiliğinden etkinliğinden kaynaklanmaktadır. İnsanın kendiliğinden etkinliğiyle, her an yeniden elde edilen bir güvenliktir bu. Bu, yalnızca özgürlüğün verebileceği, yanılsamayla gerekli kılan koşulları ortadan kaldırması nedeniyle yanılsamalara yer bırakmayan bir güvenliktir.

Organik gelişme, yalnız ve yalnız, kişinin kendi benliğinin özelliklerine olduğu gibi başka kişilerin benliğinin kendine özgü özelliklerine de büyük saygı göstermesi koşuluyla olanaklıdır. Benliğin eşsizliğine saygı ve bu eşsizliğin beslenip geliştirilmesi insan kültürünün en değerli başarılarından biridir ve işte bu başarı, bugün tehlikeyle karşı karşıya kalmıştır.

Benliğin eşsizliği, eşitlik ilkesiyle hiçbir şekilde çelişmez. İnsanların eşit doğduğu sayı, hepsinin de aynı temel insansal nitelikleri taşıdığı, insanoğlunun temel yazgısını paylaştıkları ve hepsinin de mutluluk ve özgürlük üzerinde aynı vazgeçilmez haklara sahip olduğu anlamını içerir. Ayrıca da aralarındaki ilişkinin bir egemenlik-boyun eğme ilişkisi değil, bir dayanışma ilişkisi olduğu anlamına gelir. Eşitlik kavramının içermediği anlam, bütün insanların aynı olmadığıdır.

Olumlu özgürlük, ayrıca bu eşsiz bireysel benlikten daha büyük bir gücün bulunmamasını, insanın kendi yaşamının merkezi ve amacı olmasını da gerektirir: insanın bireyselliğinin gelişmesi ve gerçekleştirilmesinin, daha onur verici sayılan amaçlara asla tabi olamayacak bir amaç olmasını gerektirir.

İnsanın kendisinden daha yüksekteki herhangi bir şeye bağımlı kılınmaması gerektiğini söylemek, ideallerin saygınlığını yok saymaz. ... Günümüzde ülkünün, ulaşılması maddi kazanç getirmeyen, bir kişinin bencil amaçlarını uğrunda feda etmeye hazır bulunduğu bir erek olduğu kabul edilmektedir. Bu baştan sona ruhbilimsel —ve hatta görece— bir ideal kavramıdır. Bu öznel açıdan ele alındıkta, kendisini daha büyük bir gücün egemenliğine sunma ve aynı zamanda da diğer insanların üzerinde güç sahibi olma arzusuyla hareket eden biri de insan eşitliği ve özgürlüğü için savaşıyor bir insan gibi ideal ya da ülkü sahibidir. İdealler sorunu bu temelde asla çözümlenemez.

Yürekten doğan gerçek ideallerle kurgusal idealler arasındaki ayrılığı görmemiz gerekir; bu, hakiki ile sahte arasındaki fark kadar temel bir ayrılıktır. Bütün gerçek ideallerin birleştiği bir nokta vardır; henüz elde edilememiş, ancak bireyin gelişmesi ve mutluluğu için istenebilecek nitelikte bir şeye karşı arzuyu dile getirirler. Bu amaca neyin hizmet ettiğini her zaman bilmeyebiliriz, şu ya da bu idealin, insan gelişmesi açısından işlevi konusunda aynı görüşü paylaşmayabiliriz, ama bu, yaşamı neyin geliştireceğini ve neyin engelleyeceğini bilemeyeceğimizi söyleyen bir göreceliğe neden oluşturmaz. Hangi yiyeceğin sağlıklı, hangisinin sağlıksız olduğu konusunda her zaman kesin bir bilgimiz yoktur, ama gene de zehiri hiçbir şekilde tanıyamayacağımız şekilde bir sonuç çıkarmayız bundan. Aynı şekilde, eğer istersek, zihinsel yaşam için neyin zehirleyici olduğunu bilebiliriz. Yoksulluğun, çekingenliğin ve soyutlanmanın yaşama *karşı* olduğunu biliyoruz; özgürlüğe hizmet eden ve kişinin kendisi olma yürekliliğini ve gücünü artıran her şeyin de yaşamdan *yana* olduğunu biliyoruz. İnsanoğlu için neyin iyi ya da kötü olduğu sorunu, fizikötesi bir soru değil, insan doğasının çözümlenmesi temelinde ve bazı koşulların onun üzerindeki etkileri dikkate alınarak yanıtlanabilecek deneysel bir sorundur.

Buradan, bir başka soruna, özveri sorununa geliyoruz. Herhangi bir *daha yüksek* güce boyun eğmeme şeklinde tanımladığımız özgürlük, kişinin yaşamını feda etmek de içinde olmak üzere, her türden özveriyi kendi çerçevesi dışında mı bırakır?

Faşizmin benliği feda etmeyi en büyük erdem olarak sunduğu ve idealist niteliğiyle birçok insanı etkilediği günümüzde, bu soru özellikle önem kazanmaktadır. Mantıksal olarak, bu sorunun yanıtı, şu ana dek söylediklerimizden çıkarılabilir. Birbirinden tümüyle farklı iki özveri tipi vardır. Bedensel benliğimizin talepleriyle zihinsel benliğimizin amaçlarının çelişebilir nitelikte olması, tinsel benliğimizin bütünlüğünü korumak için, bedensel benliğimizi feda etmek durumunda kalabilmemiz, yaşamın trajik olgularından biridir. Bu özveri, trajik niteliğini hiçbir zaman yitirmez. ... Faşizmde özveri, insanın kendisini ortaya koymak için ödeyebileceği en yüksek bedel değil, kendi içinde bir amaçtır. Bu mazoşist özveri, yaşamın gerçekleştirilmesini, kendisinin yadsınmasında, benliğin ortadan kaldırılmasında görür. Faşizmin her alanda amaçladıklarının — bireysel benliğin ortadan kaldırılması ve tümüyle daha yüksek bir güce boyun eğer duruma getirilmesi amaçlarının— en uç noktadaki anlatımıdır. Cana kıyma nasıl yaşamın en uç sapkınlığıysa, bu da gerçek özverinin saptırılmış şeklidir. Gerçek özveri, ödün tanımaz bir tinsel bütünsellik isteği gerektirir. Bunu yitirenlerin yaptığı fedakarlık, yalnızca onların ahlaksal iflasını gizlemeye yarar.

Bu kitapta, özgürlüğün çağdaş insan için iki yönlü anlam taşıdığı, insanın, geleneksel yetkelerden kurtulup özgürleşerek bir “birey” haline geldiği, ama aynı zamanda, soyutlanmış, güçsüz, kendisinin dışındaki amaçların bir aracı, kendisine ve başkalarına yabancılaşmış duruma geldiği, üstelik bu durumun kendi benliğini hiçe saydığı, onu zayıflattığı ve ürküttüğü, bireyi, yeni türden bağılıklara boyun eğmeye hazır hale getirdiği savunulmaktadır. ... Demokrasinin geleceği, Rönesans’tan beri çağdaş düşüncenin ideolojik amacı olagelen bireyselliğin gerçekleştirilmesine bağlıdır. Günümüzdeki kültürel ve siyasal bunalım, aşırı ölçüde bir bireyselliğin var olduğu olgusunun değil, bireysellik sandığımız şeyin boş bir kabuk haline gelmesinin sonucudur. Özgürlüğün zaferi, yalnız ve yalnız demokrasinin, yeni bir toplum geliştirmesiyle mümkündür; bu toplumda, kültürün amacı ve ereği, bireyin oluşması, gelişmesi ve mutluluğu olmalıdır; bu toplumda yaşamdaki başarıyı ya da herhangi bir şeyi haklı çıkarmak için nedenlere gereksinim olmamalıdır; birey ister devlet olsun ister ekonomik çark, kendisi dışında hiçbir güç ya da yetke tarafından saptırılmamalı, kullanılmamalı, bunlara boyun eğmek durumunda bırakılmamalıdır ve son olarak bu toplumda, insanın bilinci ve idealleri, dışsal taleplerin içselleştirilmiş hali değil, gerçekten *kendisinin* idealleri ve bilinci olmalı, birey, kendi benliğinin başkalarından farklı özelliklerinin sonucu olarak ortaya çıkan amaçları dile getirebilmelidir. Bu amaçlar, modern tarihin önceki hiçbir evresinde tam olarak gerçekleştirilmedi gerçek bireyselliğin gelişmesi için gerekli maddi tabanın bulunmayışı nedeniyle büyük ölçüde ideolojik çerçevede içinde kaldılar. Bu ortamı kapitalizm hazırladı. Üretim sorunu —hiç değilse ilkesel olarak— çözümlendi; ekonomik kıtlığın, ekonomik üstünlükler sağlama savaşını *artık* gerekli kılmadığı, bolluk vaat eden bir geleceği görebiliyoruz. Bugün karşılaştığımız sorun, toplumsal ve ekonomik güçlerin, insanı —örgütlü toplumun bir üyesi olarak— bu güçlerin kölesi durumundan çıkaracak, efendisi haline getirecek şekilde örgütlenmesi sorunudur.

Her şeyden önce şunu söylemek gerekir çağdaş demokrasinin ulaştığı temel başarılarından hiçbirini yitirmeyi göze alamayız — ne temsili hükümetten, yani halkın seçtiği ve halka karşı sorumlu hükümetten, ne de İnsan

Hakları Bildirisi'nin her yurttaşa garanti ettiği hakların herhangi birinden vazgeçemeyiz. Hiç kimsenin açlıktan ölmesine izin verilmeyeceği, toplumun, bütün üyelerinden sorumlu olduğu, hiç kimsenin ürkütülerek boyun eğmek durumunda bırakılmayacağı, işsizlik ve açlık korkusuyla insan onurunu yitirmeyeceği yolundaki görece olarak yeni demokratik ilkelerden de ödün veremeyiz. Bu temel başarılar korunmakla kalmamalı, güçlendirilmeli ve geliştirilmelidir.

Gerçi demokrasi —tam olarak değilse de— bir ölçüde gerçekleştirilmiştir ama yeterli değildir. Demokrasinin gelişmesi, bireyin gerçek özgürlüğünün, girişimciliğinin ve kendiliğindenliğinin yalnızca *bazı* özel ve tinsel konularda değil, her şeyden önce her insanın var oluşu için temel koşul olan etkinlikte, çalışma alanında artırılmasına bağlıdır.

Bunun genel koşulları nelerdir? Toplumun usdışı ve plansız niteliği giderilmeli, yerine, toplumun uyumlu, birlik içinde ve planlı çabalarını temsil eden planlı bir ekonomi getirilmelidir. Toplum, toplumsal soruna tıpkı doğaya egemen olduğu gibi akılcı bir şekilde egemen olmalıdır. Bunun koşullarından biri, sayıca az olmalarına karşın, yazgıları kararlarına bağlı olanlara karşı hiçbir sorumluluk duymaksızın büyük ekonomik güçleri ellerinde bulduranların gizli yarasını ortadan kaldırmaktır. Bu yeni düzene demokratik sosyalizm adını verebiliriz, ama ad önemli değildir; önemli olan, halkın amaçlarına hizmet eden bir akılcı ekonomik dizge oluşturmamızdır. Günümüzde, halkın büyük bir çoğunluğu ekonomik çarkı denetleyememekle kalmamakta, yaptıkları işte, yürekten gelen gerçek bir girişimcilik ve kendiliğindenlik geliştirme fırsatından da yoksun bulunmaktadır. Bu insanlar bir işte çalıştırılmakta, “kullanılmaktadırlar”. Onlardan, söyleneni yapmak dışında hiçbir şey beklenmemektedir. Yalnızca bütün ulusun ekonomik ve toplumsal güçlere akılcı bir şekilde egemen olduğu planlı ekonomide, birey sorumluluğu paylaşabilir ve yaptığı işte yaratıcı zekasını kullanabilir. Önemli olan tek şey, bireye gerçek, kendi içinde doğmuş etkinlikte bulunma fırsatı tanınmasıdır; bireyin amaçlarıyla toplumun amaçlarının ideolojik olarak değil, gerçeklikte özdeş hale gelmesidir; ve bireyin kendi çabasını ve mantığını, kendi insansal amaçları açısından anlam taşıması nedeniyle, kendisinin sorumlu olduğu bir etkinlik olarak kabul ettiği işine etkin bir şekilde uygulamasıdır. İnsanların başkaları tarafından kullanılması ve yönlendirilmesi yerine etkin ve zihinsel işbirliği geçirilmeli, halkın, halk tarafından halk için yönetilmesi ilkesi hem siyasal hem de ekonomik alanda uygulanmalıdır.

Bir ekonomik ve siyasal dizgenin, insan özgürlüğü davasına hizmet edip etmeyeceği sorusu, yalnızca siyasal ve ekonomik çerçevede yanıtlanamaz. Özgürlüğün gerçekleşmesi için tek ölçüt, bireyin kendi yaşamının ve toplumun yaşamının belirlenmesine, yalnızca resmi oy verme edimiyle değil, günlük etkinliğiyle, işinde ve diğer insanlarla ilişkilerinde etkin olarak katılıp katılmadığıdır. Çağdaş siyasal demokrasi, kendisini tümüyle siyasal alanla kısıtladığı sürece, ortalama bireyin ekonomik önemsizliğinin doğurduğu sonuçları gideremez. Ama üretim araçlarının toplumsallaştırılması gibi tümüyle ekonomik kavramlar da yeterli değildir.

Sözcükler, hakikati gizlemede hiçbir zaman bugünkü kadar yanlış kullanılmadı. Yandaşlara ihanete barışçı politika dendi; askeri saldırganlık, saldırıya karşı savunma olarak kamufle edildi; küçük ülkelerin fethi dostluk anlaşması diye anılıyor; bütün bir halkın acımasızca ezilmesine, Nasyonal Sosyalizm deniliyor. Demokrasi, özgürlük ve bireycilik sözcükleri de bu şekilde kötüye kullanıldılar. Demokrasiyle faşizm arasındaki ayrımın gerçek anlamını tanımlamanın tek bir yolu var. Demokrasi, bireyin eksiksiz gelişmesi için gerekli ekonomik, siyasal ve kültürel koşulları yaratır. Faşizmse, hangi ad altında olursa olsun, bireyi, kendisinin dışındaki amaçlara boyun eğmek durumunda bırakır ve gerçek bireyselliğin gelişmesini köstekler.

Kuşkusuz demokrasinin gerçekleşmesi için gerekli koşulların oluşturulmasında en büyük güçlüklerden biri, planlı ekonomiyle, her bir bireyin etkin işbirliği arasındaki çelişkide yatmaktadır. Büyük bir sanayi dizgesi içerecek çapta bir planlı ekonomi, büyük ölçüde merkezileştirme ve bunun sonucu olarak bu merkezileştirilmiş makineyi yönetecek bir bürokrasi gerektirir. Öte yanda bütün bir dizgenin en küçük birimlerinin ve her bir bireyin işbirliği ve etkin denetimi, bunun tersini, yani büyük ölçüde ademi merkeziyetçiliği gerektirir. Tepeden planlama, tabanın etkin katılımıyla bir bütün oluşturmazsa, toplumsal yaşamın akışı sürekli olarak aşağıdan yukarıya doğru olmazsa, planlı ekonomi, halkın yeniden kullanılmasına yol açacaktır. Merkeziyetçilikle ademi merkeziyetçiliği birleştirme sorununu çözmek, toplumun en büyük görevlerinden biridir. Ama kuşkusuz, çözmüş bulunduğumuz ve bizi doğaya nerdeyse tümüyle egemen olma noktasına getiren teknik sorunlardan da zor değildir. Ancak bu sorun, yalnızca bunu yapmanın gerekliliğini açıkça kabul etmemiz halinde ve insanlara

inanmamız, birer insan olarak gerçek çıkarlarını gözetme yetisine sahip olduklarına inanmamız halinde çözülebilir.

Bu gene, bir bakıma karşı karşıya bulunduğumuz bireysel girişimcilik sorunudur. Bireysel girişimcilik, liberal kapitalizmde, hem ekonomik dizgenin hem de kişisel gelişmenin en önemli uyarılarından biri olmuştur. Ama iki kısıtlama söz konusuydu: insanın yalnızca belirli niteliklerini, iradesini ve akılcılığını geliştirdi, bunları geliştirmeyenleri, ekonomik hedeflerin buyruğu altında bıraktı. Bunun en iyi işlediği dönem, sayısız bağımsız ekonomik birimi barındıran kapitalizmin son derece bireyselleşmiş, rekabetçi evresiydi. Günümüzde bu alan daraldı. Yalnızca az sayıda kişi bireysel girişimcilik kullanabilir. Bugün, bu ilkeyi gerçekleştirip, kişiliğin özgür olmasını sağlayacak şekilde genişletmek istersek, bu, ancak ve ancak, bir bütün olarak toplumun akılcı ve ortak çabasına ve dizgedeki en küçük birimlerin gerçek, yürekten gelen etkin işbirliği ve denetimini garanti edebilecek bir ademi merkeziyetçilik ya da yerinden yönetimcilik temeline dayanılarak yapılabilir.

İnsan, yalnız ve yalnız topluma egemen olabilir ve ekonomik çarkı, ş insan mutluluğunun amaçlarının hizmetine sunarsa ve yalnız ve yalnız, toplumsal sürece etkin bir şekilde katılırsa, şimdi onu umutsuzluğa sürükleyen şeyi — yalnızlığını ve güçsüzlük duygusunu— yenebilir. Günümüzde insana en çok acı veren, yoksulluk değil, büyük bir çarkın küçük bir dişlisi, bir robot haline gelmiş olmak ve yaşamının boş ve anlamsız olmasıdır. Her türden yetkeci dizgeye karşı zafer kazanmak, yalnızca demokrasinin geri adım atmaması, tersine, atılımda bulunması ve son yüzyıllar boyunca özgürlük için savaşan insanların kafalarında bulunan amaçları gerçekleştirmesiyle mümkün olur. Demokrasi, ancak ve ancak, insan aklının alabileceği en güçlü inancı, yaşama ve hakikate olan inancı ve bireysel benliğin etkin ve kendiliğinden gerçekleşmesi şeklindeki özgürlüğe olan inancı insanlara aşılabilirse nihilizmin güçlerine karşı zafer kazanabilir.

EK KİŞİLİK VE TOPLUMSAL SÜREÇ

Bir toplumsal grubun psikolojik tepkilerini incelerken, grup üyelerinin, yani tek tek bireylerin kişilik yapısını ele alıyoruz: ancak, bu kişileri birbirinden ayıran kendilerine özgü özellikler değil, kişilik yapılarında, grubun çoğu üyeleriyle ortak olan özellikleri bizi ilgilendiriyor. Bu kişiliğe, *toplumsal kişilik* diyebiliriz. Toplumsal kişilik, doğası gereği, bireysel kişilik kadar özgül değildir. Bireysel kişiliği tanımlarken, kendilerine özgü bir oluşumla şu ya da bu bireyin kişilik yapısını biçimlendiren özelliklerin tümünü ele alıyoruz. *Toplumsal kişilikse, yalnızca belli özellikleri, bir grubun ortak temel deneyimleri ile ortak yaşam biçiminin sonucu olarak o grup üyelerinin çoğunda gelişen kişilik yapısının temel çekirdeğini* içerir. Gerçi, her zaman için tümüyle farklı kişilik yapısı gösteren “aykırı” kişiler vardır ama grubun çoğu üyelerinin kişilik yapısı, rastlantısal doğum etmenleri ile bir bireyden diğerine farklılık gösteren yaşam deneyimleri sonucu, grubun çoğu üyeleri, bu çekirdeğin çeşitlemeleridir. Bir bireyi tam anlamıyla anlamak istiyorsak, farklılık yaratan bu öğelere büyük önem vermemiz gerekir. Ama belli bir toplumsal düzende, insan enerjisinin *nasıl* yönlendirildiğini ve bir üretici güç olarak nasıl işlediğini anlamak amacındaysak, toplumsal kişiliği derinlemesine incelememiz gerekir.

Toplumsal kişilik kavramı, toplumsal sürecin anlaşılmasında bir anahtar kavramdır. Dinamik analitik psikoloji anlamında kişilik, insan enerjisinin, insan gereksinimlerinin, belli bir toplumdaki belli varoluş biçimine dinamik bir şekilde uyarlanmasıyla şekillenmiş özgül bir kalıptır. Kişilikse, bireylerin düşünmesini, hissetmesini ve edimlerini belirler. Kendi düşüncelerimiz söz konusu olduğunda bunu anlamak bir anlamda güçtür, çünkü hepimiz düşünmenin kişiliğin psikolojik yapısından bağımsız, yalnız ve yalnız zihinsel bir edim olduğu yolundaki geleneksel inancı paylaşmak eğilimindeyizdir. Ancak bu doğru değildir; düşüncelerimiz, somut nesnelerin deneysel kullanımıyla değil de, ahlaksal, felsefesal, siyasal, psikolojik ya da toplumsal sorunlarla ne kadar çok uğraşırsa, bunun doğruluk oranı da o ölçüde azalır. Düşünme ediminde yer alan tümüyle mantıksal öğeleri saymazsak, bu düşünceleri, büyük ölçüde, düşünen kişinin kişilik yapısı belirler. Sevgi, adalet, eşitlik, özveri gibi tekil kavramlar için olduğu gibi, bir kuramsal dizge için de, bir öğretici için de geçerlidir bu. Her bir kavramın ve her bir öğretinin bir duygusal kalıbı vardır ve kalıbın kökleri, bireyin kişilik yapısında bulunmaktadır.

Öğretilelerle ilgili olarak, erken Protestanlıkla çağdaş yetkeciliğin coşkusal köklerini göstermeye çalıştık. Tekil kavramlarla ilgili olarak, örneğin sadomazoşist kişilik için sevginin ortak bir olumlama ve eşitlik temeline dayanan bir birleşme değil de, ortakyaşamsal bir bağımlılık olduğunu gösterdik: özveri ya da fedakarlık, kişinin

zihinsel ve ahlaksal benliğinin ortaya konması değil, bireysel benin daha üstün bir şeye bütünüyle boyun eğmesi anlamına geliyordu; farklılık, eşitlik temelinde bireyselliğin gerçekleştirilmesi değil, güç dengesindeki farklılık anlamına geliyordu: adalet, bireyin doğuştan getirdiği değişmez haklarının gerçekleştirilmesi için koşulsuz olarak hak iddia etmesi değil, herkesin hak ettiğine sahip olması gerektiği anlamına geliyordu; yüreklilik, bireyselliğin yetke karşısında kendisini sonuna dek ortaya koyması değil, boyun eğmeye ve acıya katlanmaya hazır olma anlamına geliyordu. Farklı kişilikte iki insanın örneğin sevgiden söz ederken kullandıkları sözcük aynıdır ama onların kişilik yapılarına göre sözcük tümüyle farklı anlamlar taşımaktadır. Aslına bakarsanız, bu kavramları baştan sona mantıksal bir sınıflandırma kapsamına alma girişimi nasılsa başarısız olacağından onların anlamını doğru bir psikolojik çözümlenmeye oturtmakla birçok zihinsel karışıklığı engelleyebiliriz.

Düşüncelere şekil veren bir coşkusal kalıbın bulunduğu olgusu, son derece önemlidir, çünkü bu, bir kültürün özünün anlaşılmasında anahtar görevi görür. Bir toplumun içinde bulunan farklı toplumlar ya da sınıflarda, belli, özgün bir toplumsal kişilik vardır ve değişik fikirler bu kişilik temelinde dayanarak gelişir ve güçlenir.

Fikirler, çoğu kez, toplumsal kişiliklerinin özellikleri açısından kendilerini etkilemeyen belli gruplar tarafından bilinçli olarak kabul edilirler: bu fikirler, bilinçli bir inançlar yığını olarak kalır ama insanlar gerektiği anda onlara göre hareket etmeyi başaramazlar.

Fikirler, yalnız ve yalnız, belli bir toplumsal kişilikte önem taşıyan özgül insansal gereksinimlere yanıt verdikleri ölçüde büyük birer güç haline gelebilirler.

Yalnızca düşünme ve hissetmeyi değil, edimde bulunmayı da insanın kişilik yapısı belirler.

İnsan yalnızca kişilik yapısından kaynaklanan taleplere uygun davrandığında değil, gene aynı nedenle, ona seslenen fikirleri okuduğu ya da dinlediği zaman da bu psikolojik doyuma ulaşır. ... Normal kişi için öznel kişilik işlevi, *uygulama açısından kendisi için gerekli olanlara uygun davranmasına yol açarken, ona yaptığı etkinlikten psikolojik bir doyum vermektir.*

İnsan, toplumsal koşullara uyarlanmakla, kendisinde *zorunlu* olduğu şekilde hareket etme isteği uyandıran özellikler geliştirir. Belli bir toplumdaki insanların çoğunluğunun kişiliği —yani, toplumsal kişiliği— bireyin bu toplumda yerine getirmek durumunda olduğu nesnel yükümlülüklerle uyarlanmışsa, insanların enerjileri, onları o toplumun işleme için kaçınılmaz üretici güçler haline getirecek kalıplar içinde biçimlendirilir.

Çağdaş insan, böylesine çok çalışmak zorunda bırakılmamış, psikolojik önemi çerçevesinde çözümlenmeye çalıştığımız o içsel çalışma zorlanımına kapılması sağlanmıştır. Ya da açık yetkelere boyun eğmek yerine, onu herhangi bir dışsal yetkeden çok daha etkin bir şekilde denetleyen bir içsel yetke —vicdan ve görev bilinci— geliştirmiştir. Başka deyişle, *toplumsal kişilik, dışsal gereklilikleri içselleştirir ve böylece insan enerjisini, belli bir ekonomik ve toplumsal dizgenin yükümlülüklerine uygun şekilde kullanır.*

Belli gereksinimler, bir kişilik yapısında bir kez gelişti mi, bu gereksinimlere uygun her davranış, hem psikolojik açıdan hem de maddi başarı açısından doyurucudur. Bir toplum bireye bu iki doyumu aynı anda verebildiği sürece, ruhbilimsel güçlerin, toplumsal yapıyı sağlamlaştırması söz konusudur. Ama er geç bir çatlak oluşur. Geleneksel kişilik yapısı bu kişilik özelliklerinin artık işe yaramadığı yeni ekonomik koşulların ortaya çıkması sırasında da varlığını sürdürür. İnsanlar, kişilik yapılarına uygun davranmak isterler, ama bu davranışlar ya kendi ekonomik hedeflerine ulaşmada engel oluştururlar, ya da kendi “doğalarına” uygun davranmalarına izin verecek iş bulma fırsatları azalır.

Eğitim, çeşitli şekillerde tanımlanabilir gerçi ama ona toplumsal süreç açısından baktığımızda, şöyle söyleyebiliriz: Eğitimin toplumsal işlevi, bireye, toplumda daha sonra oynayacağı rolü gerçekleştirmesine yeterli nitelikleri kazandırmaktır; yani, eğitimin toplumsal işlevi, bireyin kişiliğini, toplumsal kişiliğe aşağı yukarı uygun gelecek şekilde, istekleri toplumsal rolünün gerekleriyle çakışacak şekilde biçimlendirmektir. Her toplumun eğitim dizgesi bu işleve göre saptanır; dolayısıyla, toplumun yapısını ya da üyelerinin kişiliğini, eğitim süreciyle *açıklayamayız*; ama eğitim dizgesini, belli bir toplumun toplumsal ve ekonomik yapısı gereği ortaya çıkan gereklilikler aracılığıyla açıklamak zorundayız. Ne var ki, eğitim yöntemleri, bireyi istenilen şekle sokan mekanizmalar olmaları açısından son derece önemlidir. Bunlar, toplumsal talepleri, kişisel niteliklere

dönüştüren araçlar olarak düşünülebilir. Eğilim teknikleri, özgül bir toplumsal kişiliğin nedeni olmamakla birlikte, kişiliği biçimlendiren mekanizmaları oluştururlar. Bu anlamda eğitim yöntemlerini bilmek ve tanımak, işleyen bir toplumun çözümlenmesi işinin önemli bir bölümüdür.

Az önce söylediklerimiz, bütün bir eğitim dizgesinin tek bir özgül bölümü için, *aile* için de geçerlidir. ... Onlar, yalnızca kendileri olmakla —yani toplumun ruhunu temsil etmekle— bir toplumun psikolojik atmosferi ya da ruhu diyebileceğimiz şeyi çocuğa aktarırlar. *Dolayısıyla aile, toplumun psikolojik temsilcisi olarak değerlendirilebilir.*

Daha önce de belirtildiği üzere, tıpkı özgürlük arayışı gibi bastırılabilmesine ve saptırılabilmesine karşın, adalet ve hakikat arayışının insan doğasında var olan bir eğilim olduğunu haklı olarak varsayabiliriz. Bunu böyle kabul ettiğimizde, kuramsal olarak tehlikeli bir noktaya gelmiş oluruz. Bu tür eğilimleri insanın Tanrının benzeri olarak ya da doğa yasaları gereği yaratıldığı inancıyla açıklayan dinsel ve felsefesal varsayımlara dayanabilseydik, işimiz kolaylaşır. Ancak, savlarımızı bu türden açıklamalarla destekleyemeyiz. Bize göre bu adalet ve hakikat arayışını açıklamanın tek yolu, insanlık tarihini toplumsal ve bireysel açıdan tümüyle çözümlenektir. Demek ki, güçsüz olan herkes için adalet ve hakikat, özgürlük ve büyüme, gelişme savaşımında kullanılan en önemli silahları oluşturuyor. İnsanlığın büyük bir çoğunluğunun, tarihi boyunca kendisini ezebilecek ve sömürebilecek daha güçlü gruplara karşı savunmak durumunda kalması bir yana, her birey, çocukluğunda, güçsüzlük özelliğinin ağır bastığı bir dönemden geçer. Bize öyle geliyor ki, bu güçsüzlük durumunda, adalet ve hakikat duygusu gibi özellikler gelişir ve insanların hepsinde bulunan gizilgücü oluşturur. Dolayısıyla, *kişilik gelişmesinin yaşamın temel koşulları tarafından biçimlendirilmesine ve insanın, biyolojik olarak sabit bir doğası bulunmamasına karşın, insan doğasının toplumsal süreçte etkin bir etmen oluşturan kendine özgü bir doğası bulunduğu* sonucuna ulaşıyoruz. Bu insan dinamiklerinin doğasının tam olarak ne olduğunu psikolojik çerçevede açıklıkla belirleyemsek de, varlığını kabul etmek zorundayız. Biyolojik ve fizikötesi kavramların yanılarından sakınma çabasıyla, aynı ölçüde büyük bir başka yanılaşa, insanı, toplumsal koşulların ipleriyle yönlendirilen bir kukla olarak gören toplumbilimsel görececilik yanlına düşmemeliyiz. İnsanın özgürlük ve mutluluk gibi vazgeçilmez hakları, doğuştan var olan insansal nitelikler temeli üzerine kurulmuştur. Bu niteliklerse, insanın yaşama isteği ile tarihsel evrim süreci içinde kendisinde gelişen gizilgüçleri geliştirme ve dile getirme çabasıdır.

Biyolojik etmenlerin önemini küçümsemiyor ve sorunun kültürel etmenler mi, biyolojik etmenler mi şeklinde ortaya konulmasını doğru bulmuyoruz; ancak, *insan* doğasının temelde tarihsel olarak koşullandığını kabul ediyoruz. İkinci olarak Freud'un temel ilkesi insanı kendi içinde bir varlık, doğanın kendisine fizyolojik olarak koşullandırılmış bazı itkiler vermiş olduğu bir kapalı dizge olarak kabul etmek ve kişiliğinin gelişmesini bu itkilerin doyurulması ya da engellenmesine tepki olarak yorumlamaktır. Bizim görüşümüze göreyse, insan kişiliğine temel yaklaşım, insanın dünyayla, başkalarıyla, doğayla ve kendisiyle olan ilişkilerini anlamaktır. Bize göre insan, Freud'un düşündüğü gibi temelde kendine yeterli ve yalnızca ikincil olarak kendi içgüdüsel gereksinimlerini doyumak için başkalarına gereksinim duyan bir varlık değil, *temelde* bir toplumsal varlıktır. Bu anlamda, bireysel ruhbilimin temelde toplumsal ruhbilim olduğuna, ya da Sullivan'ın deyişiyle, kişiler *arası* ilişkiler ruhbilimi olduğuna inanıyoruz. Ruhbilimin temel sorunu, tek tek içgüdüsel isteklerin doyurulması ya da bastırılması sorunu değil, bireyin dünyayla kendine özgü bir ilişki kurması *sorunudur*. İnsanın içgüdüsel isteklerinin yaşayışı insan kişiliğinin *tek* sorunu olarak değil, insanın dünyayla ilişkisi sorununun bir parçası olarak anlaşılmalıdır. Dolayısıyla bizim yaklaşımımız, bireyin başkalarıyla ilişkilerinin merkezini oluşturan, sevgi, nefret, sevecenlik, ortakyaşama gibi gereksinimler ve istekler temel ruhbilimsel görüngüyü oluşturur. Freud'daysa bunlar içgüdüsel gereksinimlerin doyurulması ya da bastırılmasının ikincil sonuçları olarak değerlendirilir.

Kişinin elde etmek istediği —sevgi, korunma, bilgi, maddi şeyler gibi— her şeyi edilgin bir şekilde kendi dışında bir kaynaktan sağlama isteği, çocuğun kişiliğinde, başkalarıyla olan deneyimlerine bir tepki olarak gelişir. Eğer bu deneyimlerle kendi güçlülüğü duygusu korkuyla zayıflatılırsa, girişimciliği ve özgüveni felce uğratılırsa, düşmanlık gelişir ve bastırılırsa, aynı zamanda da annesi ya da babası teslim olması koşuluyla şefkat ya da koruma sunarsa, bütün bu koşulların hepsi, etkin denetimden vazgeçilip bütün enerjilerin, arzuların yerine getirilmesi işini önünde sonunda gerçekleştirecek olan bir dış kaynağa yöneltildiği bir tutuma yol açar. Bu tutum, çok tutkulu bir kişiliğin oluşmasına yol açar, çünkü bu türden bir kişinin arzularını gerçekleştirmeye çalışmasının tek yolu tutkulu olmaktır.

Son olarak farklı olduğumuz bir noktayı daha belirtmemiz gerekiyor. Bu, ruhbilimsel yoksunluk ve bolluk görüngüleri arasındaki farklılaşmayla ilgilidir. İnsan varoluşunun ilkel düzeyi yoksunluk düzeyidir. Her şeyden önce doyurulması *şart* olan zorunlu gereksinimler vardır. Kültür ve onunla birlikte bolluk görüngüsünü oluşturacak çabalar ancak insanın, ilkel gereksinimlerinin doyurulmasından sonra zamanının ve enerjisinin kalması halinde gelişebilir. Özgür (ya da kendiliğinden) edimler, her zaman için bolluk görüngüsüdür. Freud'un ruhbilimi, bir yoksunluk ruhbilimidir. O, hazzı, acılı gerilimin giderilmesi sonucu ortaya çıkan doyum olarak tanımlar. Hatta sevgi ya da şefkat gibi bolluk görüngüsü, onun dizgesinde herhangi bir rol oynamaz. O, bu görüngüyü dışlamakla kalmamış, büyük önem verdiği görüngüyü yani cinsellik olgusunu da sınırlı ölçülerde anlayabilmiştir. Freud kendi haz tanımı çerçevesinde, cinselliği, yalnızca fizyolojik zorlanım, cinsel doyum veya acı veren gerilimden kurtulma olarak görmüştür. Onun ruhbiliminde, bir bolluk görüngüsü olarak cinsel itki ve —özü gereği gerilimden olumsuz anlamda kurtulma olmayan— kendiliğinden sevinç duygusu olarak cinsel haz yer almaz.

Biz, bu açıklamaların tersine, ideolojilerle kültürün, genel olarak toplumsal kişilikten kaynaklandığı; toplumsal kişiliğin, belli bir toplumdaki varoluş biçimi tarafından şekillendirildiği; ve buna karşılık egemen kişilik özelliklerinin, toplumsal süreci biçimlendiren üretken güçler haline geldiği noktalarından hareket ettik. Protestanlık ve kapitalizm ruhu sorunuyla ilgili olarak da, ortaçağ toplumunun çöküşünün orta sınıfı tehdit ettiğini, bu tehdidin güçsüz bir soyutlanma ve kuşku duygusu yarattığını, bu ruhbilimsel değişikliğine, Luther ve Calvin'in öğretilerini çekici kıldığını, bu öğretilerin kişilikbilimsel değişiklikleri yoğunlaştırdığını ve tutarlı kıldığını ve böylece gelişen kişilik özelliklerinin, ekonomik ve siyasal değişiklikler sonucu ortaya çıkan kapitalizmin gelişmesinde üretken güçler haline geldiğini göstermeye çalıştım.

Faşizmle ilgili olarak da aynı açıklama yöntemi uygulandı: aşağı orta sınıf, tekellerin artan gücü ve savaş sonrası enflasyon gibi belli ekonomik değişikliklere belli kişilik özelliklerinin, yani sadist ve mazoşist eğilimlerin yoğunlaşmasıyla tepki gösterdi; Nazi ideolojisi, bu özelliklere seslendi ve onları yoğunlaştırdı; bunun üzerine yeni kişilik özellikleri, Alman emperyalizminin yayılmasını destekleyen etkili güçler haline geldi. Her iki durumda da, belli bir sınıfın yeni ekonomik eğilimlerin tehdidi karşısında, bu tehdide ruhbilimsel ve ideolojik olarak tepki gösterdiğini; ve bu tepkinin yarattığı ruhbilimsel değişikliklerin o sınıfın ekonomik çıkarlarıyla çelişse bile, bu ekonomik güçlerin gelişmesini hızlandırdığını görüyoruz. Toplumsal süreçte, ekonomik, psikolojik ve ideolojik güçlerin şu şekilde işlediğini görüyoruz: İnsan kendisini değiştirerek değişen dışsal durumlara tepki gösteriyor ve bunun karşılığında, ruhbilimsel etmenler de, ekonomik ve toplumsal sürecin şekillenmesine yardımcı oluyor. Ekonomik güçler etkin ama bunlar, ruhbilimsel güdüler olarak değil, nesnel koşullar olarak görülmeli; ruhbilimsel güçler etkin, ama tarihsel olarak kendilerini koşullandırdıkları kabul edilmeli; fikirler etkin, ama bunlar da, bir toplumsal grup üyelerinin kişilik yapısının bütününde kök salmış fikirler olarak değerlendirilmeli.

İlkemizi, toplumsal kişilik açısından bir kez daha ifade edebiliriz: Toplumsal kişilik, insan doğasının toplum yapısına dinamik uyarlanmasının sonucu olarak ortaya çıkar. Değişen toplumsal koşullar, toplumsal kişiliğin değişmesi yani, yeni gereksinimlerin ve kaygıların ortaya çıkması sonucunu doğurur. Bu yeni gereksinimler, yeni fikirlerin ortaya çıkmasına yol açar ve insanları bu yeni fikirlere duyarlı hale getirir. Bu yeni fikirlere, yeni toplumsal kişiliği yoğunlaştırma ve sağlamlaştırma, insanın edimlerini belirleme eğilimi gösterir. Başka deyişle, toplumsal koşullar, kişilik aracılığıyla ideolojik görüngüyü etkiler; kişilikse, toplumsal koşullara edilgin uyarlanmanın sonucu değil, ya biyolojik olarak insan doğasında doğuştan var olan, ya da tarihsel evrim sonucu varlık kazanan unsurlar temel alınarak gerçekleştirilen dinamik bir uyarlanmanın sonucudur.